

CİLT / VOLUME: 3 • SAYI / ISSUE: 2 • GÜZ / AUTUMN 2024
ISSN: 2651-4257

INTURE TÜRKLÜK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF INTERNATIONAL TURKIC RESEARCH

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

CİLT / VOLUME: 3 • SAYI / ISSUE: 2 • GÜZ / AUTUMN- 2024 ISSN: 2651- 4257

TÜRK LÜK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF INTERNATIONAL TURKIC RESEARCH

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Marmara Üniversitesi Rektörlüğü Adına İmtiyaz Sahibi • Owner
Prof. Dr. Mustafa KURT (Rektör • Rector)

Derginin Sahibi • Owner of the Journal
M.U. İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Adına • On behalf of Marmara University Faculty of Humanities and Social Sciences: Prof. Dr. Sebahat DENİZ (Dekan • Dean)

Kurucusu • Founder: Prof. Dr. Hakkı Dursun YILDIZ

Editör • Editor
Prof. Dr. Mehmet AÇA

Editör Yardımcısı • Assistant Editor
Doç. Dr. Nursel UYANIKER

Anadili (Türkçe) Sorumlusu • Responsible for Turkish: Doç. Dr. Nusret GEDİK
Almanca Sorumlusu • Responsible for German : Prof. Dr. Leyla COŞAN
İngilizce Sorumlusu • Responsible for English: Doç. Dr. Sevcan KUTLUAY
Fransızca Sorumlusu • Responsible for French : Prof. Dr. Gülhanım ÜNSAL
Rusça Sorumlusu • Responsible for Russian : Öğr. Gör. Dr. Liaisan ŞAHİN

Yayın Kurulu • Editorial Board

Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU
Prof. Dr. Nuriye GARİPAĞAOĞLU
Prof. Dr. Recep AHISKALI
Prof. Dr. Ahmet Öğüz İÇİMSOY

Prof. Dr. Uğur DEMİR
Prof. Dr. LEYLA COŞAN
Prof. Dr. Sueda ÖZBENT

Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. İsmail ERÜNSAL (29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Erhan AFYONCU (Millî Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali AKYILDIZ (29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Evangelia BALTA (Yunanistan)
Prof. Dr. Feridun EMECEN (29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Géza DAVİD (Macaristan)
Prof. Dr. İsmail ERÜNSAL (29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Gültekin YILDIZ (Millî Savunma Üniversitesi, Emekli)
Prof. Dr. Emel KEFELİ (29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfəddin RZASOY (Azerbaycan)
Prof. Dr. Nuriye GARİPAĞAOĞLU (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Sueda ÖZBENT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇELİKEL (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÖNER (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk Harun DÜMAN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülhamit TÜFEKÇIOĞLU (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasemin BALCI (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Fehmi YILMAZ (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Aynur KOÇAK (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdulkadir EMEKSİZ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Esat HARMANCI (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. İlseyyar ZAKİROVA (Rusya Federasyonu)
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Vahdetin ERGİN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevinç ARI (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. İlsiyar ZAKİROVA (Rusya Federasyonu)
Prof. Dr. Umran AY (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Rhoads MURPHEY (İngiltere)
Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM (Marmara Üniversitesi, Emekli)
Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK (Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Çetin VARLIK (Marmara Üniversitesi, Emekli)
Prof. Dr. Suzan CANHASI (Kosova)
Prof. Dr. Mustafa BİLİCİ (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuri TINAZ (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Berat BİRFİN BİR (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nikolay YEGEROV (Rusya Federasyonu)
Prof. Dr. Nuran MUHAXHERİ (Kosova)
Prof. Dr. Hazretali TURSUN (Kazakistan)
Prof. Dr. Bülent BAYRAM (Kırkırelili Üniversitesi)
Doç. Dr. Shahobiddin Babayarovich NURIDDİNOV (Özbekistan)
Doç. Dr. Galina MIŞKİNİENE (Litvanya)
Doç. Dr. Məshubə COBAN (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Bakat MURZARAIMOV (Kırgızistan)
Doç. Dr. Bat BIET (Kazakistan)
Doç. Dr. Yelena PEREPKINA (Rusya Federasyonu)
Doç. Dr. Nodirbek ZHORAKUZİYEV (Özbekistan)
Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN (Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan ACAR (Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Meriç HARMANCI (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdiçe ASLAN (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Cemalettin YAVUZ (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Nadirbek JURAKUZİYEV (Özbekistan)
Doç. Dr. Esra BİLGE SAVCI (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Aslı FİŞEÇİOĞLU (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Gulnaz DAUTOVA (Özbekistan)
Dr. Öğr. Üyesi Burak ÖZSÖZ (Marmara Üniversitesi)

İletişim Bilgileri • Contact Details

Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi • Marmara University Faculty of Humanities and Social Sciences Adres • Address: Göztepe Kampüsü 34722
Kadıköy/İSTANBUL Tel • Phone:
(216) 77 73 200 Faks • Fax: (216) 777 32 01
Web: <http://dergipark.gov.tr/inture>

Marmara Üniversitesi Yayınevi/Marmara University Press Adres • Address: Göztepe
Yerleşkesi, 34722, Kadıköy, İstanbul / Türkiye
Tel • Phone: +90 216 777 14 08 Faks • Fax:
+90 216 777 14 01
E-Posta • E-Mail: yayinevi@marmara.edu.tr

TÜRK LÜK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (Journal of International Turkic Research/ INTURE), Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi tarafından çıkarılan, sosyal ve beşeri bilimler alanında yapılan akademik çalışmaların yayımlandığı bir dergidir. Yayın hayatına 1982 yılında başlamış, ancak çeşitli zorlayıcı nedenlerden dolayı üç kez yayımına ara verilmiştir.

İçindekiler / Contents

Arastırma ve İnceleme Makaleleri/Research and Review Articles:

Bâbüssaâde İle Dârüssaâde Arasında Malatyalı İsmail Ağa (Ö.1639-40)
Between Bâbüssaâde and Dârüssaâde Malatyalı İsmail Ağa (D.1639-40)

Gülay PORGALI.....165-174

Çeşme Demokrat Parti Teşkilâtı ve Celal Bayar
Çeşme Democrat Party Organization and Celal Bayar

Nahide ŞİMŞİR.....175-190

Dilin Seyyahta Yansıması: Seyahatnamelerde Türkçe
The Reflection of Language in the Traveler: Turkish in Travelogues

Berkant ÖRKÜN.....191-198

Mirâtü 'd-Devle Müellifi İbrahim Nihâlî Hakkında Yeni Bilgiler
New Information About İbrahim Nihali, The Author of Mirat Al-Dawla

Uğur DEMİR.....199-216

Darbhâne-i Âmire Para Basımından Nasıl Gelir Elde Ediyordu? (1766-1802 Yılları Arasındaki Verilere Göre)
How Did Imperial Mint Obtain Income from Minting? (Based on Data Between 1766-1802)

Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI.....217-224

Abdulla Oripov'un Şiirinde Topluma Adanmışlığın Kutsallığı
The Divinity of Social Disease in Abdulla Oripov's Poetry

Raikhonova Mukhayo MUKHAMMADİEVNA.....225-229

Çeviri/Translate

Kehanete Dayalı Rüya Anlatılarının Motif Dizini: Derleme Yöntemleri

Anna LAZAREVA (Çev. Alen FARAGO).....230-251

Kitap İncelemesi/Book Review

Kıymet Erzincan Kına, *Umay Ana'dan Al Karısı'na Athı Gelip Yaya Kalanlar*, Temkeş Yayınları, İstanbul 2022.

İlke Nefise BİNDAL.....252-255

BÂBÜSSAÂDE İLE DÂRÜSSAÂDE ARASINDA MALATYALI İSMAİL AĞA (ö.1639-40)

BETWEEN BÂBÜSSAÂDE AND DÂRÜSSAÂDE MALATYALI İSMAİL AGHA (d.1639-40)

Gülay PORGALI*

Öz

Osmanlı sarayında hadımlar haremde görev yapan Kara ağalar ve Enderun'da görevli Ak ağalar olarak ikiye ayrılıyordu. Ak ağalar diğer iç oğlanları gibi Enderun'da eğitim gördükten sonra saraydaki önemli görevlere getirilirdi. Malatyalı İsmail Ağa da Enderun'da eğitim gördü ve yükselerek Bâbüssaâde arz ağaları arasına katıldı. I. Ahmed'in vefatından sonra yaşanan kısa süreli taht değişiklikleri ve devlet hizipleri arasındaki çekişmeler onun saraydaki kariyerini etkiledi. Bâbüssaâde teşkilatından ayrılarak Dârüssaâde Ağası oldu ve sonra da Bâbüssaâde Ağası tayin edilerek Enderun'a geri döndü. İsmail Ağa, Dârüssaâde Ağalığına getirilen son Ak ağadır ve aynı zamanda bu görevinden sonra saraydan gönderilmeyip Bâbüssaâde Ağalığına tayin edilen de tek kişidir. İsmail Ağa'nın saraydaki üst düzey iki görevi icra etmesinde şüphesiz şahsiyeti de rol oynamıştır. Saraydaki uzun süreli hizmeti sırasında kazandığı servetini hayır işlerine sarf etmiştir. İstanbul, Üsküdar ve Malatya'da kurduğu vakıflarla Osmanlı sosyal hayatına katkıda bulunan hayırseverlerden biridir. Bu çalışmada, 17. yüzyılda Osmanlı sarayında görev yapmış bir hadım olan Malatyalı İsmail Ağa'nın kariyeri ve şahsiyeti üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Sarayı, Dârüssaâde Ağası, Harem Ağası, Bâbüssaâde Ağası, Kapı Ağası, Malatyalı İsmail Ağa

Abstract

In the Ottoman palace eunuchs were divided into two categories: the Kara aghas working in the harem, and the Ak aghas being in charge of the Enderun. Ak aghas were trained in the Enderun like the other ich oghlans and then appointed to important positions in the palace. Malatyalı İsmail Agha also was educated in the Enderun and rose to become one of the Bâbüssaâde communicator aghas. After the death of Ahmed I, the short-term changes in the throne and the conflicts between the factions of the state affected his career in the palace. He left the Bâbüssaâde organization and became the Dârüssaâde Agha. Later, he returned to the Enderun after being assigned as the Bâbüssaâde Agha. Not only is İsmail Agha the last assigned Ak agha as a Darussade Agha, but he also is the only person who was not dismissed from the palace after his term as Dârüssaâde Agha but was appointed as Bâbüssaâde Agha. İsmail Agha's personality also played a role in his fulfilment of two high-level positions at the palace. He spent the wealth he earned during his long service in the palace on charitable works. He is one of the philanthropists who contributed to the Ottoman social life with the foundations he established in İstanbul, Üsküdar and Malatya. This study emphasises the career and personality of Malatyalı İsmail Agha, a eunuch who served in the Ottoman palace in the 17th century.

Keywords: Ottoman Palace, Dârüssaâde Agha, Harem Agha, Bâbüssaâde Agha, Kapı Agha, Malatyalı İsmail Agha

Giriş

Osmanlı saray yaşantısı her daim merak konusu olmuştur. Özellikle kadınların ikamet ettiği Dârüssaâde yani Harem konusunda kaynakların pek fazla bilgi vermemesi bu merakı daha da artırmıştır. Öte yandan görevlilerin dışında geçiş izni verilmeyen Bâbüssaâde yani Enderun hakkında nispeten daha fazla bilgi edinilmektedir. Sarayla ilgili birçok çalışma

* Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, gulayporgali@marun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1773-9595

This article was checked by intihal.net.

Makale Gönderim Tarihi: 04. 10. 2024

Makale Kabul Tarihi: 12.12.2024

yapılmış ve hâli hazırda çalışılmaya da devam edilmektedir. Saray efradı arasında güçlü konumuyla dikkat çeken hadımlar ilgi odağı olan gruplardan biridir.

Mevcut literatüre bakıldığında, Malatyalı İsmail Ağa'nın Dârüssaâde Ağalığına tayin edilen son Ak ağa olduğu ve bu görevi Bâbüssaâde Ağalığı ile icra ettiği hakkında birkaç cümleyi geçmeyen bilgiler mevcuttur. İsmail Ağa'nın saraya girdiği dönemde hadımlar, Ak ağalardan oluşan Bâbüssaâde ve Kara ağalardan oluşan Dârüssaâde olarak iki ayrı teşkilat halinde bulunuyordu. Bu durum her iki görevi bir arada yürüttüğü şeklindeki bilgilerin sorgulanmasını gerektirmiştir. Uzun bir aradan sonra Ak ağalardan birinin Dârüssaâde Ağası tayin edilmesi bir hal vakası sonrası vukuu bulmuştu. Malatyalı İsmail Ağa'nın kariyerinde dönemin siyasi olaylarının saraydaki yansımalarını da görmekteyiz. Bu incelemenin, hayatı hakkında yapılmış bir çalışma bulunmayan bu müstesna şahsiyetin biyografisini ortaya çıkarmanın yanı sıra dönemin Osmanlı saray teşkilatı tarihine katkı sağlamak gibi dolaylı bir amacı da bulunmaktadır.

Menşei ve Yetişi

Malatyalı İsmail Ağa'nın menşei tartışmalıdır. Adı kaynaklarda ekseriyetle İsmail Ağa ibn Mehmed el-Malatî ve İsmail Ağa ibn Mehmed olarak geçmektedir. Babasının isminin Mehmed olması onun Müslüman bir ailede doğduğunu düşündürür.¹ Fakat İslam'a göre hadım etme işlemi yasak olduğundan Müslüman bir çocuğun bu işleme tabi tutulması pek olası değildir.² İsmail Ağa doğuştan hadım veya kaza sonucu hadım kalmış olabilir. Devşirme olma ihtimali de vardır. 1560 tarihli Malatya tahrir defterine sonradan eklenen Nisan 1631 tarihli vakfiye suretinde isminin İsmail Ağa ibn Abdulmuin olarak geçmesi sehven değilse babasının sonradan Müslüman olduğu kanaatini uyandırır.³ Akrabasından veziriazamlığa kadar yükselen Koca Süleyman Paşa'nın Ermeni asıllı olduğu yönündeki zayıf bir rivayet de bu görüşü destekler niteliktedir.⁴

Çocukluk hayatı hakkında Malatyalı olması dışında pek bilgi bulunmayan İsmail Ağa Enderun'a girerek eğitim görmüş ve Ak ağalar arasına katılmıştır.⁵ İsmail Ağa'nın kariyeri mensubu olduğu Bâbüssaâde teşkilatıyla sınırlı kalmamıştır. Hem Bâbüssaâde hem de Dârüssaâde'de görev yapan ender kişilerden biridir. Onun kariyerini bu yönde şekillendiren faktörleri anlamak için Osmanlı Sarayında hadımların görev yaptığı teşkilata bakmak gerekir.

Osmanlı Sarayında hadımlar ilk dönemlerden itibaren istihdam edilirdi.⁶ Ancak bir teşkilata tabi tutulmaları II. Murad zamanında gerçekleşmişti. Bâbüssaâde teşkilatı adı verilen kurumda Ak hadımlardan oluşan bir yönetici zümresi yer alırdı. Bâbüssaâde Ağası, Ak hadımlar arasında en yüksek dereceli yönetici olarak sarayın amiri konumundaydı.⁷

¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (T SMA.e), 460/1 (Tarihsiz). Dârüssaâdeti'ş-Şerîfe zâbiti İsmail Ağa ibn Mehmed olarak geçer. T SMA.e, 1258/53 (26 Ş 1031 / 22 Temmuz 1622).

² Aydın Taneri-Rahmi Yaran, "Hadım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 15, 1997, s. 1-3.

³ İsmail Ağa'nın devşirme olduğundan bahseder. Jane Hathaway, *Dârüssaâde Ağası Osmanlı Sarayında Afrikalı Bir Güç Odağı*, çev. Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022, s.129; Refet Yinanç-Mesut Elibüyük, *Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983, s.518.

⁴ Bekir Kütükoğlu, "Süleyman Paşa, Malatyalı", *DİA*, Cilt: 38, 2010, s. 98.

⁵ Saraya giren hadımlar, saraydaki diğer içöğlanlarıyla birlikte eğitilmekte ve odadan odaya terfi ederek padişahın hizmetine verilmekteydiler (Robert Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, çev. Cahit Kayra, Pera Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 88-89).

⁶ Orhan Bey'in azatlı kölesi Tavaşi Şerefeddin Mukbil aynı zamanda hadımlardan vakıf nazırlığı yapan ilk kişidir (J. Hathaway, *a.g.e.*, s. 62).

⁷ II. Murad döneminde Ak ağalar teşkilatındaki yöneticiler; Bâbüssaâde Ağası, Hazine Darbaşı, Kilercibaşı, Saray Ağası idi. (Tayyar-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi Târih-i Enderûn*, haz. Mehmet Arslan, Cilt: 1, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 123-124). Bâbüssaâde teşkilatındaki diğer yöneticiler Saray kethüdası,

Haremde çoğunlukla Kara hadımlar istihdam edilse de 16. yüzyılın son çeyreğine kadar Ak ağaların nüfuzu altındaydılar. 1575 senesinde Habeşî Mehmed Ağa'nın Dârüssaâde Ağası olarak göreve gelişiyle Kara ağaların talihi değişti. Onun döneminde Haremın yönetimi Bâbüssaâde teşkilatından ayrıldı ve Dârüssaâde Ağası vezirlik derecesinde bir rütbeye erişti.⁸ Habeşî Mehmed Ağa'nın vefatı sonrası göreve gelen Server Ağa'ya karşı olan hoşnutsuzluk Ak ağalardan Saray Ağası Hacı Mustafa Ağa'nın Dârüssaâde Ağalığına tayin edilmesini sağladı; lakin onun ardından Dârüssaâde Ağalığı yeniden Kara ağalardan tayin edildi.⁹

Malatyalı İsmail Ağa, Ak ağalar ve Kara ağalar arasında ayırımın kesin olarak gerçekleştiği bir dönemde Enderun'a girmiş ve yükselerek İç Kiler Kethüdası olmuştur. 1617 (1026) senesinde Üsküdar'da yaptırdığı çeşmenin kitabesinde kendisi, I. Ahmed'in İç Kiler Kethüdası Malatyalı Derviş İsmail Mehmed olarak geçmektedir.¹⁰ Daha sonra Bâbüssaâde arz ağaları arasına terfi ederek Saray Ağası olmuştur.¹¹ Nitekim 1622 senesi Şubat ayında Saray Ağası olarak karşımıza çıkmaktadır.¹² Bu tarihten üç ay sonra da Bâbüssaâde teşkilatından ayrılarak Dârüssaâde Ağası olmuştur.

Dârüssaâde Ağalığı (1622-1623)

Ülkü Altındağ ve Jane Hathaway İsmail Ağa'nın Dârüssaâde ile Bâbüssaâde Ağalığını bir arada yürüttüğünden bahsetmektedir; fakat durum böyle değildir. Sultan II. Osman'ın katledilmesinden bir gün sonra 21 Mayıs 1622'de Bâbüssaâde Ağası Cafer Ağa emekli edilmiş ve yerine Mehmed Ağa atanmıştı.¹³ İsmail Ağa'nın eski görevi Saray Ağalığına devam etme ihtimali ise bulunmuyordu; çünkü 23 Mayıs'ta Saray Ağası olarak kayıtlara geçen isim Süleyman Ağa idi.¹⁴ Bu tayinlerden anlaşıldığı üzere İsmail Ağa, Dârüssaâde Ağalığı görevinde iken Bâbüssaâde Ağalığı yapmamıştı.

İsmail Ağa, Ak ağalardan Dârüssaâde Ağası olan son kişiydi. Bu görevi en son ifa eden ve 1596 yılında emekli olan Ak ağalardan Saray Ağası Hacı Mustafa Ağa ile İsmail Ağa'nın Dârüssaâde Ağalığı arasında çeyrek asırlık bir süre söz konusuydu. Bu zaman aralığında Kara ağaların haremde yerleşmiş bir düzen bulunuyordu. Dârüssaâde Ağası'nın güçlü konumunun iyice hissedildiği ve padişah üzerindeki etkisinin devlet meselelerine

ondan sonra Beş nefer köşebaşı, onların altında bir nefer Başeski ve sonra gelen iki nefer Özençi ağası'ydı. Hasodabaşı da çoğunlukla Ak ağalardan tayin edilirdi. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 339-342; Sevgi Ağca Diker, "Topkapı Sarayında Ak Hadımlardan Oluşan Babüssaade Teşkilatı ve Kurumun Son Güçlü Temsilcisi: Kapı Ağası Gazanfer Ağa, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 16, Aralık 2020, s. 4-5.

⁸ Ülkü Altındağ 1574 yılı olarak nakleder (Ülkü Altındağ, "Dârüssaâde", *DİA*, Cilt: 9, 1994, s. 1). Ahmed Resmi Efendi Mehmed Ağa'nın göreve gelişini 982 (1574-1575) hududunda diye belirtir (Zeynep Aycibin, "Ahmed Resmi Efendi'nin Hamiletü'l-küberâ'sı ve Müstakimzâde Zeyli", *Belgeler*, Cilt: 22, Sayı: 26, Ocak 2001, s.198). III. Murad'ın saltanatının başlarında vefat eden Dârüssaâde Ağası Yakut Ağa'nın hamamının tamamlanması için Kızlar Ağası Mehmed Ağa tarafından para gönderilmesi yakın bir zamanda vefat ettiğini gösterir. TSMA.e, 1045/72 (6 C 983 / 12 Eylül 1575).

⁹ Hacı Mustafa Ağa'dan sonra Kara ağalardan Osman Ağa, Abdürrezzak Ağa, Reyhan Ağa, Hacı Mustafa Ağa ve Süleyman Ağa sırasıyla Dârüssaâde Ağası olmuşlardır (Zeynep Aycibin, a.g.m., s. 199-201).

¹⁰ Affan Egemen, *İstanbul'un Sebil ve Çeşmeleri (Resimleri ve Kitabeleri ile 1165 Çeşme ve Sebil)*, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1993, s.439.

¹¹ Babüssaade arz ağaları için bk. BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d), 2110/87, vr.4a-4b (1113 / 1701-1702).

¹² İsmail Ağa 20 Ra 1031 / 2 Şubat 1622'de Saray Ağası'dır. BOA, Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.d), 257, s.62.

¹³ Ülkü Altındağ, İsmail Ağa'nın göreve gelişini 1621 senesi olarak verir (Ülkü Altındağ, "Dârüssaâde", s. 1). Jane Hathaway, Dârüssaâde ve Bâbüssaâde Ağalığının birleştirilerek Kapı ağalarından Malatyalı devşirme İsmail Ağa'nın göreve getirildiğinden bahseder (J. Hathaway, a.g.e., s.129). Cafer Ağa'nın emeklilik tayini için bk. BOA, KK.d, 257, s.85, 88 (10 B 1031 / 21 Mayıs 1622). Cafer Ağa'nın emekliliğinden on dört gün sonra Bâbüssaâde Ağası olarak Mehmed Ağa'nın görevde bulunduğu ilk kayıt olarak tespit edilmiştir. BOA, KK.d, 257, s.90 (24 B 1031 / 4 Haziran 1622).

¹⁴ BOA, KK.d, 257, s.85 (12 B 1031 / 23 Mayıs 1622).

sirayet ettiği kanısı, o dönem yönetimden hoşnut olmayan zümreler arasında sıkça zikrediliyordu. Uzun bir aradan sonra Ak ağalardan birinin Dârüssaâde Ağası olarak tayin edilmesi dönemin saray, asker ve ulema çekişmesinin bir sonucu olduğu düşünülebilir. Nitekim isyancılar tarafından katledilen ilk padişah olarak tarihe geçen II. Osman'ın tahtan indirilmesi sırasında talep edilen isimlerden biri de Dârüssaâde Ağası Süleyman Ağa idi. Kendisi padişahı bir gün önce 19 Mayıs 1622 tarihinde katledilmişti.¹⁵

Süleyman Ağa'nın öldürülmesinden sonra Dârüssaâde Ağalığının haremdeki diğer Kara ağalardan birine verilmemesinde, kendilerine duyulan güvensizlikle birlikte Sultan I. Mustafa'nın cülusuyla gerçekleşen "çıkma"da haremdeki görevlilerden birçok ismin emekli edilmesi önemli bir rol oynadı.¹⁶ Kara ağalara olan güvensizliğin en büyük sebebi ise I. Mustafa'nın ilk cülusunda Dârüssaâde Ağası olan Hacı Mustafa Ağa'nın padişahın garip hallerini aşikâr etmesiydi. Aslında bazı ulema mensupları cülustan sonra onun görevden uzaklaştırılması için Valide Sultan'ı uyarmalarına rağmen kendisini ikna edememişlerdi.¹⁷ Yaşanan olaylar sonrasında, aynı hatayı yapmamak adına yeni bir düzen tesis edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Haremdekilerin hanedan mensuplarıyla yakın ilişkileri göz önüne alınarak Dârüssaâde Ağalığına bu kez Kara ağalardan değil Ak ağalardan biri tercih edilmiştir.

Sultan I. Mustafa'nın tahta ikinci cülusundan sonra Dârüssaâde Ağası tayin edilen İsmail Ağa, göreve gelişinin ardından 31 Mayıs 1622'de, emektar Saray ağalarının Mısır hazinesinden karşılanmak üzere tasarruf ettikleri gibi kendisine de tayinat verilmesini talep etti.¹⁸ Kısa süre sonra selefi Süleyman Ağa'nın Balçık kazasına bağlı Şamlıdere'deki çiftliği içerisindeki köle, cariye, hayvanat ve teçhizatlarıyla birlikte kendisine verildi.¹⁹ Bu temlikten yaklaşık bir ay sonra da Yenikapı'da bir bahçe verildi.²⁰ Ayrıca padişah tarafından kendisine bir at elbisesi hediye edildi.²¹

Dârüssaâde Ağası padişaha en yakın kişilerden biriydi. Arz ağalarından birisi olarak padişah ile devlet ricali arasındaki haberleşmeyi sağlayan aracılardaydı. Padişaha olan yakınlığı, isteklerini gerçekleştirme arzusunda olan devlet adamlarını onunla iyi ilişkiler kurmaya yöneltmekteydi ve bu da doğal olarak Dârüssaâde Ağası'nın ilişki ağlarını güçlendiriyordu. Ancak yönetime karşı bir memnuniyetsizlik oluştuğunda bu yakınlık kendisini ölüme götüren tehlikeli bir duruma sokabiliyordu. Malatyalı İsmail Ağa son derece hassas bir dönemde bu vazifeyi yerine getirmişti.

I. Mustafa'nın bir hal vakası sonrası tahta cülusu ve ardından gerçekleşen bazı tayinler özellikle yeniçeri ve sipahilerde hoşnutsuzluk yaratmıştı. Nitekim Yeniçeri Ağası Derviş Ağa'nın azledilip Karaman Beylerbeyi tayin edilmesinin ardından Veziriazam Merre Hüseyin Paşa tarafından katledildiği yönünde çıkan yalan haberler üzerine sipahiler ve yeniçeriler At Meydanı'nda toplandılar. Aralarından seçtikleri on sipahi ve on yeniçeriyi Bâbüssaâde'ye gönderip arzuhallerini Dârüssaâde Ağası İsmail Ağa'ya bildirdiler. O da padişahın üç vezirinden hangisini isterlerse veziriazam tayin edeceğini beyan ettiğini kendilerine açıkladı. Kalabalık, Merre Hüseyin Paşa'nın azledilmesi ve padişahın dilediği kişiyi veziriazam yapması konusundaki isteklerini iletmesini tekrar Dârüssaâde Ağası İsmail Ağa'dan rica ettiler. Bunun üzerine Merre Hüseyin Paşa azledilip yerine dâyesinin kocası

¹⁵ 1620-1622 arası Süleyman Ağa görevdedir (Zeynep Aycibin, a.g.m., s.201). Süleyman Ağa'nın katli için bk. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-hüseyin Fî Hulûsati Ahbâri'l-hâfikayn)*, Cilt: 2, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 483.

¹⁶ Emekli edilen harem ağaları için bk. BOA, KK.d, 257, s.89 (1 Ş 1031 / 11 Haziran 1622).

¹⁷ *Târih-i Na'îmâ*, C.2, s.440.

¹⁸ Günlük iki yüz pare, ayda on sekiz erdeb ceraye ve on alika verilmiştir. BOA, KK.d, 257, s.89 (20 B 1031 / 31 Mayıs 1622).

¹⁹ BOA, KK.d, 257, s.100 (6 Ş 1031 / 16 Haziran 1622).

²⁰ BOA, KK.d, 257, s.109 (14 N 1031 / 23 Temmuz 1622).

²¹ TSMA.e, 861/44 (Tarihsiz).

Lefkeli Mustafa Paşa veziriazam tayin edildi.²² Sultan Mustafa'nın dâyesi Hundi Hatun'a büyük bir hürmet ve sevgi duyduğu anlaşılmaktadır. Cülustan kısa bir süre sonra dâyesinin isteği üzerine tayinat verilmesi, onun sarayla bağlarını koparmadığına da bir işarettir.²³ Leclie Pierce'a göre akli dengesi yerinde olmayan Sultan Mustafa'nın verdiği kararlar aslında validesinin kararlarıydı.²⁴ Asilerin arzuhallerini getiren ve onların ahvalini gören Dârüssaâde Ağası İsmail Ağa'nın verdiği fikirler Valide Sultan'ın kararlarını etkilemiş olmalıdır. İlerleyen zamanda Lefkeli Mustafa Paşa'nın rüşvet aldığı hususunda şikâyetlerin ortaya çıkmasıyla birlikte sipahiler hem Mustafa Paşa hem de Davut Paşa hakkında söylenenleri Dârüssaâde Ağası İsmail Ağa'ya bildirmişler ve padişaha durumu anlatmasını istemişlerdir.²⁵ Katledilen bir Dârüssaâde Ağası'nın yerine geçen İsmail Ağa, aynı durumun kendi başına gelmemesi için bu kriz anlarını iyi yönetmiş ve verilen kararlarda askerinin öfkesini kendi üzerine çekecek bir durumun yaşanmamasını sağlamayı başarmıştır.

İsmail Ağa, IV. Murad'ın cülusundan sonra da görevini bir süre daha sürdürdü. Taht değişikliği sonrası haremdeki düzen yeniden tesis edildi ve ilk olarak Valide Kösem Sultan'ın odası tefriş edildi. Odası yenilenen ikinci kişi ise Dârüssaâde Ağası İsmail Ağa idi. Odadaki minderler, yastıklar ve kalıçeler²⁶ dâhil olmak üzere tefrişatın hepsi değiştirildi. Dârüssaâde Ağası, o dönem aynı zamanda haremde de zabiti olarak içeriye girip çıkan her şeyden sorumluydu. Örneğin harem için talep edilen iki adet seccade önce İsmail Ağa'ya teslim edilmiş ve onun aracılığıyla içeriye alınmıştı. Haremde yetişen cariyelerin Enderun'da yetişen devlet adamlarıyla evlendirildikleri bilinmektedir. Dârüssaâde Ağası'nın bir görevi de evlilik hazırlıklarını yürütmektir. Cülustan kısa süre sonra Yeniçeri Ağasına haremde bir kız verilmiş ve Kuşçubaşı tarafından getirilen fağfurî²⁷ kâseler İsmail Ağa'ya teslim edilmişti.²⁸

İsmail Ağa Dârüssaâde Ağası iken Yakup isimli birisine, Bâbüssaâde Ağası iken de merhum Bâbüssaâde Ağası Gazanfer Ağa'nın yeğeni Mehmed'e borç vermiştir. Borç verilen paralarla ilgili "karz-ı hasen" teriminin kullanılması borcun geri ödeme şartı olmadan verildiğini göstermektedir.²⁹ Bu durum, İsmail Ağa'nın yardımsever bir insan olduğunu göstermekle birlikte asıl isteğinin Allah'ın rızasını kazanmak olduğu düşünülebilir. Çünkü karz-ı hasen Allah'a verilen güzel bir borçtur. Bu niyetle verilen borçla Allah katında sevap kazanılacağına ve verilen borcun kat kat fazlasıyla mükâfatlandırılacağına inanılır.³⁰

IV. Murad'ın saltanatında Abaza seferine memur olan Kemankeş Ali Paşa, sarayda tecrübeli ve güvenilir kişilerin eksikliğini görerek eski Dârüssaâde Ağası Hacı Mustafa Ağa'yı emekli olarak ikamet ettiği Mısır'dan getirtti ve ikinci defa Dârüssaâde Ağalığı makamına oturttu. Hacı Mustafa Ağa'nın ilk Dârüssaâde Ağalığı I. Ahmed döneminde yani Kösem Sultan'ın hasekiliği zamanında başlamıştı.³¹ IV. Murad'ın naipliğini yürüten Valide Kösem Sultanla eskiye dayanan hukukları vardı. Bu sebeple tekrar hareme dönmesini istemiş olması kuvvetle muhtemeldi. Mısır'dan yola çıkan Mustafa Ağa 1623 yılı sonlarında

²² Vezirler Davud Paşa, Mehmed Paşa ve Mustafa Paşa idi. Her birisinin kendi taraftarları bulunduğu kalabalık bir karara varamamış ve seçim işini padişaha bırakmışlardır (Solak-zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, Cilt: 2, haz. Vahit Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 493-495).

²³ BOA, KK.d, 257, s .88 (14 B 1031 / 25 Mayıs 1622).

²⁴ Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümayun*, çev. Ayşe Berktaş, İslık Yayınları, İstanbul 2022, s.408.

²⁵ Solak-zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, Cilt: 2, s.496-497.

²⁶ Küçük halı, halı seccade. *Kubbealtı Lügati*, (<https://lugatim.com/s/kali%C3%A7e>, Erişim Tarihi: 24.06.2024).

²⁷ Çin porseleni. *Kubbealtı Lügati*, (<https://lugatim.com/s/fa%C4%9Ffuri/1>, Erişim Tarihi: 24.06.2024)

²⁸ TSMA.d, 1069, vr.1a (Za-Z 1032 / Eylül-Ekim 1623).

²⁹ TSMA.e, 549/76 (6 Ca 1032 / 8 Mart 1623); TSMA.e, 394/20 (1 Ca 1034 / 9 Şubat 1625).

³⁰ H. Yunus Apaydın, "Karz", *DİA*, Cilt: 24, 2001, s.520.

³¹ Zeynep Aycibin, a.g.m., s. 200-201.

saraya gelerek odasına yerleşti.³² Onun gelişiyle birlikte İsmail Ağa'nın on sekiz ay süren Dârüssaâde Ağalığı görevi de sona erdi. Bu tarihten itibaren Dârüssaâde Ağalığına tayinler Kara ağalar arasından yapıldı.

Bâbüssaâde Ağalığı (1623-1632)

Aralık 1623'te Mustafa Ağa'nın Dârüssaâde Ağalığına getirilmesiyle İsmail Ağa'nın haremdeki görevi sona ermiş; fakat bu kez de Bâbüssaâde Ağalığına tayin edilerek Enderun'da hizmet etmeye devam etmişti.³³ Haremdeki en yüksek rütbeli görevli olarak Dârüssaâde Ağası değiştiğinde, saray kaidelerine göre eskisi ya azledilir ya da emekli edilirdi. İsmail Ağa'nın Ak ağalardan olması bu kaidenin uygulanmasına engel değildi. Sadakatlerinden emin olunan Hacı Mustafa Ağa'nın haremde idaresine, İsmail Ağa'nın da Enderun zabıtlığına tayin edilmesi Dârüssaâde Ağalığındaki bu isim değişikliğinin planlı bir uygulamaya olduğunu göstermektedir.

İsmail Ağa, Saray Ağası olarak ayrıldığı Bâbüssaâde teşkilatına Bâbüssaâde Ağası olarak geri dönmüştü. Bu yeni görevi sırasında yapılan ihsanlardan Valide Kösem Sultan ve IV. Murad'ın kendisinden memnun oldukları anlaşılmaktadır. 1625 senesinde, tekkesine döşenmek üzere kaliçe rica eden İsmail Ağa'ya vefat eden Defterdar Yahnikapan Abdülkerim Paşa'nın metrukâtından gelen kullanılmış büyük bir kaliçe ihsan edilmişti.³⁴ 1627 senesinde ise kendisine *mertebani* denilen seladonlardan yirmi adet hediye edildi.³⁵ İçerisine zehir konulunca kırıldığı söylenen bu kâseler yeşil renkli olup diğer porselenlere göre daha pahalıydı.³⁶

Astronomiye ilgi duyan İsmail Ağa, sarayda Müneccimbaşı olan Mehmed bin Ali'ye bir de kitap yazdırmıştı. Eserin başında kitabın yazılma hikâyesi anlatılmıştır: Bir gün Bâbüssaâde Ağası İsmail Ağa, kendisinde astronomiyle ilgili Türkçe bir kitap tercümesi bulunmadığını söyleyerek huzurundaki Müneccimbaşı'dan bir kitap siparişinde bulunmuştu. Bunun üzerine Müneccimbaşı Mehmed Arapça, Farsça ve Frenk dillerinde yazılmış kitaplardan bazı bölümleri terkip ederek eserini tamamlamış ve İsmail Ağa'ya sunmuştu.³⁷

Bâbüssaâde Ağası İsmail Ağa dokuz yıl bu görevi yürüttükten sonra 1632 yılında saraydan ayrıldı. Görevdeyken tasarrufunda bulunan Hüdavendigâr, Karesi, Saruhan ve Silistre'deki haslar, vazifesi bittikten sonra Dârüssaâde Ağası İdris Ağa'ya verildi.³⁸ Saraydan ayrıldıktan sonra Şeyhülharemeyn olarak Medine'de görev yaptı.³⁹ Vezir rütbesinde olan Medine Şeyhülharemligine özellikle saray ağaları tayin edilirdi.⁴⁰ İsmail Ağa'nın bu vazifesinde yaklaşık yedi yıl kaldığı anlaşılmaktadır.

³² Rebiyülevvel ayı başlarında Mısır'dan gelen Darüssaade Ağası Mustafa Ağa'nın odasındaki kaliçe, keçe, yastık ve minderlerin yenilendiği belirtilmektedir. TSMa.d, 1069, vr.1a (Evail-i Ra 1033 / 23 Aralık 1623-1 Ocak 1624).

³³ İsmail Ağa'nın Bâbüssaâde Ağası nezaretindeki Ali Paşa Vakfı cihetlerine yaptığı atamalarda saraydan ayrılmadan Bâbüssaâde Ağalığına geçtiği anlaşılmaktadır. Defterde en erken tarihli ataması 16 S 1033 / 9 Aralık 1623'tür. Bk. TSMa.d, 3526/5, s.2.

³⁴ TSMa.d, 1069, vr.2b (M 1035 / Ekim-Kasım 1625).

³⁵ TSMa.d, 1069, vr.4b (Evasıt-ı N 1036 / 26 Mayıs-4 Haziran 1627).

³⁶ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, Cilt: 2, çev. Nahid Sırrı Örik, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 76.

³⁷ Mehmed bin Ali, *Ahkâm-ı Nücüm*, Milli Kütüphane, Yazmalar, O6 Mil Yz A 8372, vr.1b. Eserin telif tarihi belli değildir. Müneccimbaşı Mehmed H.1040/M.1630-1631'de vefat etmiştir. İsmail Ağa 1623 Aralık ayında Bâbüssaâde Ağası tayin edildiğine göre kitap bu iki tarih aralığında yazılmış olmalıdır. Müneccimbaşı Mehmed'in ölüm tarihi için bk. Salim Ayduz, "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık Müessesesi", *Belleten*, Cilt: 70, Sayı: 257, Nisan 2006, s. 176.

³⁸ BOA, Bâb-ı Âsafî Ruus Kalemi Defterleri (A.RSK.d), 1502, s.33 (Ra 1042 / Eylül-Ekim 1032).

³⁹ BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d), 2995, s.5, 82 (29 Z 1043 / 26 Haziran 1034)

⁴⁰ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Şeyhülharem", *DİA*, Cilt: 39, 2010, s.91.

Vefatı

İsmail Ağa, Mısır'dan İstanbul'a dönerken Rodos'ta bulunduğu sırada H.1049/M.1639-1640 yılında vefat etmiştir. Mezarı Rodos'ta bulunan Murad Reis haziresindedir. Bugün mevcut olmayan mezar taşındaki bilgiler şöyledir:⁴¹

*Kapı Ağası İsmail Ağa kim
Olup şeyhülharem bulmuşdu izzet
İşidenler dediler ona tarih
Umarız kim ide Allah rahmet
Sene 1049*

Resim 1. İsmail Ağa'nın Rodos'taki Mezar Taşı⁴²

Sonradan yenilenen mezar taşında “*Sâbikâ Bâbüssaâde Ağası olan Malatyalı İsmail Ağa ruhiçün fatiha*” yazmaktadır. Tarih bulunmamaktadır. Mezarın yeri, hazireye girdikten sonra ilk kapıdan sola dönüldüğünde karşıda kalan Şahin Giray ve Fetih Giray türbelerinin bulunduğu avludadır.⁴³

Haziredeki selamlıkla konukevini birbirine bağlayan duvarda, açık bir pencerenin üzerindeki kemerde bulunan kitabede İsmail Ağa'nın kısa bir biyografisi yer almaktadır. Kitabede yer alan bilgilere göre Kapı Ağası İsmail Ağa şeyhülharem olup Medine'de sonsuz bir mutlulukla yıllarca ibadet ettikten sonra geri dönmüş ve Rodos adasına ulaştığında burası hayatının son durağı olmuştur. John Robert Barnes'a göre kitabe, Rodos'un son ikamet yeri olduğunu anlayan İsmail Ağa tarafından hazırlanmış otobiyografik bir metindir. Ölmeden önce bir kitabe hazırlanmasını istemiş ve üzerine yazılacak yazıyı da belirlemiş olması mümkündür. Kitabede yer alan bir dua bu görüşü destekler niteliktedir. Allah'ın lütfuyla huriler ve gılmanlarla bir arada yerinin cennet olmasını dilemektedir.⁴⁴

⁴¹ Celalettin Rodoslu, *Rodos ve İstanköy Adalarında Gömülü Tarihi Simalar*, Çankaya Matbaası, Ankara 1945, s.74.

⁴² Zeki Çelikkol, *Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, Resim 62.

⁴³ Zeki Çelikkol, *a.g.e.*, s.45.

⁴⁴ *Kapı Ağası İsmail Ağa olup şeyhülharem bulmuşdu avdet. Sa'adettele cavid olup etdi Medine'de nice yıllar ibadet. Mısır'dan vasil olunca Rodos'a Huda'nın emriyle itdi rihlet. Acebmi lutfi Hakile olursa karin-i hur u gılman yeri cennet. İşidenler dediler Ona tarih. Umarız ki ede Allah rahmet. Sene 1049* (John Robert Barnes, “Murad Reis Tekkesi (Rodos)”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, ed. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 520).

Resim 2. Şahin Giray Han Haziresi Duvar Kitabesi⁴⁵

Vakıf Eserleri

Maneviyatı güçlü bir insan olduğu anlaşılan İsmail Ağa birçok hayır eseri meydana getirmiştir. Vakıf eserlerini ilk olarak Üsküdar’da yaptırmaya başlamıştır. Tavaşi Hasan Ağa Mahallesi’nde yer alan cami, tekke, çeşme, hamam ve cemiyethaneden meydana gelen yapılara daha sonra bir de mektep eklenmiştir. Tekke, kaynaklarda Kapı Ağası, Malatyalı İsmail Ağa, Kapı Ağası İsmail Ağa isimleriyle ve daha sonraları tekkenin şeyhliğini yapan Koğacı Efendi, Koğacı Dede, Şeyh Fethi Efendi, Şeyh Keçi gibi çeşitli isimlerle anılmıştır. 19. yüzyılda ise tekke Sa’diyye tarikatına intikal etmiştir.⁴⁶ IV. Murad, H.1038/M.1628-1629 senesinde İsmail Ağa Vakfına ait hamamı ziyaret etmiştir. Topkapı Sarayı’nda 32/75 numaralı kitabeye göre sultan, ismi zikredilmeyen bir hamamı ziyaret ederek içerisindeki havuza girmiş, şifa bulmak için bu havuza girecek hastalara da hayır duasında bulunmuştur. Sülüs hatla yazılmış yedi satırlı kitabede Bâbüssaâde Ağası İsmail Ağa, havuza gireceklerin kendisini ve padişahı hayırla anmalarını istemektedir. Kitabe, geçirdiği tadilatlarla birlikte orijinallliğini büyük ölçüde yitirmişse de İsmail Ağa’nın Üsküdar’da bulunan hamamına ait olmalıdır.⁴⁷

İsmail Ağa’nın Üsküdar’daki hayır eserlerinin yanı sıra Ayasofya yakınında ve Bâb-ı Hümayun bitişiğindeki Soğukçeşme Sokağı’nda bir tekkesi daha bulunmaktadır. Tekke 19. yüzyılda Naziki Efendi tarafından yenilenmiş ve onun adıyla anılmaya başlamıştır.⁴⁸ Kendisi ayrıca memleketi Malatya’da bir cami yaptırmıştır. İstanbul, Üsküdar ve Malatya’da bulunan vakıfları Saray Ağası’nın nezaretindedir. Vakfın tevliyetini, kendisi vefat ettikten sonra kardeşi İbrahim Paşa ve onun evlatlarına bırakmıştır.⁴⁹ Kardeşinin oğlu Mehmed’in mütevellî iken vakıf malına zarar vermesi ve hizmetlilerin maaş ödemelerini yapmaması

⁴⁵ Zeki Çelikkol, *a.g.e.*, Resim 60.

⁴⁶ Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Malatyalı İsmail Ağa Camii ve Tekkesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 5, Kültür Bakanlığı/Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 279-280; 19. yüzyılda İstanbul’da vefat eden Sadi şeyhlerinden Muhammed b. Emîn Üsküdar’daki İsmail Ağa Tekkesi haziresine defnedilmiştir (Hür Mahmut Yücer, “Sa’diyye”, *DİA*, Cilt: 35, 2008, s. 411).

⁴⁷ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Osmanlı Tarihi Araştırmaları İçin Az Bilinen Bir Kaynak: Topkapı Sarayı Taş Kitabeler Koleksiyonu”, *XIX. Türk Tarih Kongresi (3-7 Ekim 2022)*, Cilt: 3, haz. Abdullah Kaymak vd., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2024, s. 694.

⁴⁸ BOA, KK.d, 275, s.23 (12 N 1081 / 23 Ocak 1671); M. Şefik Korkusuz, *İstanbul Tekkeleri ve Ponstnişinleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2016, s.195-196.

⁴⁹ Refet Yinanç-Mesut Elibüyük, *Malatya Tahrir Defteri*, s. 519-520.

Bâbüssaâde İle Dârüssaâde Arasında Malatyalı İsmail Ağa (Ö.1639-40)

üzerine bir ara tevliyet üzerlerinden alınmışsa da tekrar vakfiyeye riayet edilerek akrabaları mütevellî tayin edilmiştir.⁵⁰

İsmail Ağa'nın mülklerinden Samandıra'da bulunan çiftliği ise vefatından on yedi yıl sonra Gevherhan Sultan'a hibe ve temlik edilmiştir. Hibe edildikten sonra çiftliğin ismi değişmemiş ve "Kapı Ağası Çiftliği" olarak anılmaya devam etmiştir.⁵¹

Sonuç

Malatyalı İsmail Ağa 17. yüzyıl başlarında saray girerek eğitim görmüş ve hayatının büyük bir kısmını sarayda geçirmiştir. Ak ağalardan olması dolayısıyla kariyerinin ilk basamaklarını bu teşkilat içerisinde çıkmıştır. Bâbüssaâde teşkilatında tespit edebildiğimiz ilk görevleri İç Kiler Kethüdalığı ve Saray Ağalığıdır. Daha sonra Kara ağaların yönetimindeki haremde Dârüssaâde Ağası olmuş ve bu görevi Hacı Mustafa Ağa'ya bırakmasının ardından da Bâbüssaâde Ağası tayin edilmiştir. Saraydan ayrılırken kendisine vezirlik derecesinde Medine Şeyhülharemligi verilerek taltif edilmiştir. İstanbul'a dönüş yolunda konakladığı Rodos son durağı olmuştur. Üsküdar, İstanbul ve Malatya'da yaptırdığı vakıf eserleri ve karşılıksız verdiği borçlar onun hayırsever bir kişi olduğunu göstermektedir. Ak ağalardan Dârüssaâde Ağalığı yapan son kişi olmakla birlikte hem Dârüssaâde hem de Bâbüssaâde Ağalığı makamında görev yapan tek kişi olarak tarihteki yerini almıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âsafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Ruus Kalemi Defterleri (A.DVNS.RSK.d), nr. 5

Bâb-ı Âsafi Ruus Kalemi Defterleri (A.RSK.d), nr. 1502, 1522

Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.d), nr. 257, 275

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d), nr. 2995

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA.e), nr. 394/20, 460/1, 549/76, 861/44, 1045/72, 1258/53.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d), nr. 1069, 1250/29, 1250/30, 2110/87, 3526/5.

Yazılı Kaynaklar

ALTINDAĞ, Ülkü. "Dârüssaâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 9, 1994, s. 1-3.

APAYDIN, H. Yunus, "Karz", *DİA*, Cilt: 24, 2001, s.520-525.

AYCİBİN, Zeynep, "Ahmed Resmi Efendi'nin Hamiletü'l-küberâ'sı ve Müstakimzâde Zeyli", *Belgeler*, Cilt: 22, Sayı: 26, Ocak 2001, s. 183-226.

AYDÜZ, Salim, "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık Müessesesi", *Belleten*, Cilt: 70, Sayı: 257, Nisan 2006, s.167-264.

BARNES, John Robert, "Murad Reis Tekkesi (Rodos)", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, ed. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

ÇELİKKOL, Zeki, *Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe*, 2. Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa, "Malatyalı İsmail Ağa Camii ve Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 5, Kültür Bakanlığı/Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 279-280.

DİKER, Sevgi Ağca. "Topkapı Sarayında Ak Hadımlardan Oluşan Babüssaade Teşkilatı ve Kurumun Son Güçlü Temsilcisi: Kapı Ağası Gazanfer Ağa", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 16, Aralık 2020, s.1-32.

EGEMEN, Affan, *İstanbul'un Sebil ve Çeşmeleri (Resimleri ve Kitabeleri ile 1165 Çeşme ve Sebil)*, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1993.

GALLAND, Antoine, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, Cilt: 2, çev. Nahid Sırrı Örik, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

HATHAWAY, Jane, *Darüssaade Ağası Osmanlı Sarayında Afrikalı Bir Güç Odağı*, çev. Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022.

KORKUSUZ, M. Şefik, *İstanbul Tekkeleri ve Ponsnişinleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2016.

⁵⁰ BOA, A.RSK.d, 1522, s.240 (17 R 1062 / 28 Mart 1652); BOA, Divan-ı Hümayun Sicilleri Ruus Kalemi Defterleri (A.DVNS.RSK.d), 5, s.202 (23 M 1119 / 26 Nisan 1707).

⁵¹ TSMA.d, 1250/29 (25 S 1063 / 25 Ocak 1653). Gevherhan Sultan'a hibe edildikten sonra bile "Kapı Ağası Çiftliği" olarak anılmıştır. TSMA.d, 1250/30 (17 Ra 1067 / 3 Ocak 1657).

Bâbüssaâde İle Dârüssaâde Arasında Malatyalı İsmail Ağa (Ö.1639-40)

- KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Süleyman Paşa, Malatyalı”, *DİA*, Cilt: 38, 2010, s.98-99.
- KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, “Şeyhülhareme”, *DİA*, Cilt: 39, 2010, s. 91.
- KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, “Osmanlı Tarihi Araştırmaları İçin Az Bilinen Bir Kaynak: Topkapı Sarayı Taş Kitabeler Koleksiyonu”, *XIX. Türk Tarih Kongresi (3-7 Ekim 2022)*, Cilt: 3, haz. Abdullah Kaymak vd., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2024, s. 677-711.
- Mehmed bin Ali, *Ahkâm-ı Nücûm*, Millî Kütüphane, Yazmalar, O6 Mil Yz A 8372/1b-41b.
- Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-hüseyn Fî Hulâsati Ahbâri'l-hâfıkayn)*, Cilt: 2, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- PIERCE, Leslie P, *Harem-i Hümayun*, çev. Ayşe Berktaş, Isık Yayınları, İstanbul 2022.
- RODOSLU, Celalettin, *Rodos ve İstanköy Adalarında Gömülü Tarihi Simalar*, Çankaya Matbaası, Ankara 1945.
- Solak-zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, Cilt: 2, haz. Vahit Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara1989.
- TANERİ, Aydın-Yaran, Rahmi, “Hadım”, *DİA*, Cilt: 15, 1997, s.1-3.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, 4. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- WITHERS, Robert, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, çev. Cahit Kayra, Pera Yayıncılık, İstanbul 1996.
- YİNANÇ, Refet-Elibüyük, Mesut, *Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983.
- YÜCER, Hür Mahmut, “Sa'diyye”, *DİA*, Cilt: 3, 2008, s.410-413.

Elektronik Kaynaklar

Kubbealtı Lugati, Osmanlıca Sözlük, <https://lugatim.com/s/GAYR%C4%B0MEMNUN> (Erişim: 4 Temmuz 2024)

“İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of “Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)”:

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Destek ve Teşekkür / Support and Acknowledgment: Makalenin her aşamasında bana destek olan ve yazım sırasında yol gösteren tez danışmanım Prof. Dr. Murat Uluskan'a teşekkür ederim. Ayrıca inceleme ve yorumlarıyla katkıda bulunan hakemlere de teşekkür ederim./I would like to thank my thesis advisor Prof. Dr. Murat Uluskan who supported me at every stage of the article and guided me during the writing. I would also like to thank the referees who contributed by reviewing and commenting.

Yazarın Notu / Author's Note: Bu makale, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalında hazırlanan “Osmanlı Saray Teşkilatında Bâbüssaâde Ağalığı (16. ve 17. Yüzyıllar)” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir./This article is derived from the PhD thesis titled “Bâbüssaâde Agha in the Ottoman Palace Organisation (16th and 17th Centuries) prepared at Marmara University Institute of TurkicStudies, Department of Turkish History, Division of Early Modern History.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayımlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.

ÇEŞME DEMOKRAT PARTİ TEŞKİLÂTI VE CELAL BAYAR

ÇEŞME DEMOCRAT PARTY ORGANİZATİON AND CELAL BAYAR

Nahide ŞİMSİR*

Öz

Demokrat Parti Başkanı Celâl Bayar, Çeşme’de evi bulunması sebebiyle, Demokrat Parti’nin kuruluş sürecinde ve iktidar yıllarında Çeşme’nin özel bir yeri olmuştur. Celâl Bayar, Çeşme ve çevresindeki yerleşim birimlerinde, bu süreç dâhilinde halkla birçok kez bir araya gelmiştir. Demokrat Parti’nin Çeşme İlçe Teşkilâtı 4 Mart 1946 tarihinde, Kelami Ertan, Sadık Tütüncüoğlu, Mustafa Sürücü, Hasan Türkay, Mustafa Alp ve Niyazi Ertürk tarafından Kelami Ertan başkanlığında kurulmuştur. Kelami Ertan (1950 -1960) ve (1963-1968) yılları arasında Çeşme Belediye Başkanlığı da yapmıştır. Oğlu Nuri Ertan da (1984-1989) ve (1994 -1999) yılları arasında Çeşme Belediye Başkanlığı yapmıştır. Makalemizde, hem Celâl Bayar’ın bu ziyaretleri, hem de Çeşme Demokrat Parti İlçe Teşkilatı’nın kuruluşunda yer alan kişiler ve köylerde partinin örgütlenmesi hakkında Nuri Ertan’ın aile arşivi, konu ile ilgili hatıralar, görseller, araştırma ve incelemeler göz önünde bulundurularak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda Celâl Bayar’ın, Çeşme Ovacık köyünü ziyareti ve Demokrat Parti’nin tarımı modernleştirme çabalarının bir örneği olarak, Ovacık Köyü’ne traktörün gelişi üzerinde durulmuştur. Ayrıca 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında Bayar ailesinin Çeşme’de ev hapsinde tutulması üzerinde de kısaca bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çeşme, Celal Bayar, Demokrat Parti, İlçe Teşkilatı, Ovacık

Abstract

Since Democratic Party President Celal Bayar has a house in Çeşme, Çeşme had a special place in the founding process of the Democratic Party and during its years in power. Celal Bayar met with the public many times during this process in Çeşme and the surrounding settlements. Çeşme District Organization of the Democrat Party was founded on March 4, 1946 by Kelami Ertan, Sadık Tütüncüoğlu, Mustafa Çözüm, Hasan Türkay, Mustafa Alp and Niyazi Ertürk, under the chairmanship of Kelami Ertan. Kelami Ertan also served as the Mayor of Çeşme between (1950 -1960) and (1963-1968). His son Nuri Ertan also served as Mayor of Çeşme between (1984-1989) and (1994-1999). In our article, we tried to evaluate both these visits of Celal Bayar, the people involved in the establishment of the Çeşme Democrat Party District Organization and the organization of the party in the villages, taking into account Nuri Ertan's family archive, memories, visuals, research and analysis on the subject. . At the same time, Celal Bayar's visit to Çeşme Ovacık village and the arrival of the tractor to Ovacık Village as an example of the Democrat Party's efforts to modernize agriculture were emphasized. In addition, brief information was given about the Bayar family being kept under house arrest in Çeşme after the coup of May 27, 1960.

Keywords: Çeşme, Celal Bayar, Democratic Party, District Organization, Ovacık

Giriş

Çeşme, Anadolu’nun en batısında Ege Denizi’nin içine girmiş bir yarımadanın en ucunda yer alan bir liman kasabasıdır. İzmir’e bağlı ve 94 kilometre mesafededir. Çeşme, 17. Yüzyıl öncesinde Anadolu’nun batıya açılan penceresi olup önemli bir liman idi. Bu yüzyıldan sonra yerini İzmir’e kaptırmış olmakla birlikte, Osmanlı donanmasının asker ve su ihtiyacının temin edildiği önemli bir merkez olmayı sürdürmüştür. Çeşme adı da bu özelliği ile ilgilidir. 1770 yılında Rusların Çeşme’de Osmanlı Donanması’nı yakması, Osmanlı Devleti’ne gözdağı verme çabasının sonucudur. Bu olaydan sonra bir parça

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, nsimsir@balikesir.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1405-8521

This article was checked by intihal.net.

Makale Gönderim Tarihi: 06. 11. 2024

Makale Kabul Tarihi: 12.12.2024

gerilemiş olmakla birlikte, 19. Yüzyılda yörenin kendisine has tarım ürünleri ve kaplıcaları sebebiyle gelişmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Çeşme, sosyal yönden önemli bir iskân ve göç bölgesi olmuştur. Bu yıllarda deniz hamamları, kaplıcaları öne çıkmış, tütün, üzüm, anason, kavun ve soğan gibi ürünleriyle tanınmıştır. Çeşme, askerî ve siyasî açıdan hemen her devirde mühim bir yer olmuştur. Nitekim Cumhuriyet devrinde Atatürk iki kez Çeşme'ye gelmiştir. İlk olarak, Atatürk 30 Haziran ile 8 Temmuz 1926 tarihlerinde Çeşme'de kalmıştır. Atatürk'ün Çeşme'ye ikinci gelişi 1937 yılındadır.¹ Çeşme İkinci Dünya Savaşı yıllarında stratejik bir üs olarak askerî yönü ile öne çıkmıştır. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı yıllarında muhalif bir parti olarak kurulan Demokrat Parti'nin lideri Celâl Bayar'ın Çeşme'de evi olması, Çeşme'nin siyasî bir merkez haline gelmesine sebep olmuştur. Demokrat Parti'nin önemli toplantıları ve mitingleri de Çeşme'de yapılmıştır. Çeşme, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı yıllarında da idarî ve günlük hayat ile ilgili eğitim çalışmalarının yapıldığı önemli yerlerden birisi olmuştur.²

Demokrat Parti Genel Başkanı Celâl Bayar ve Çeşme

2. Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkan gelişmeler, ekonomik sıkıntılar ve bütçe görüşmeleri, CHP'de fikir ayrılıklarının başlamasına sebep olmuştur. Türkiye'den Kars, Ardahan ve Artvin'i isteyen Stalin'in Sovyet tehdidine karşı, demokrasi ile yönetilen Amerika ve İngiltere'ye yaklaşmak zorunda kalan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, ilk defa 19 Mayıs 1945 günü yaptığı konuşmada demokrasi ve çok partili hayata vurgu yapmıştır. Böylece tek parti hükümeti içindeki muhalefet sesleri daha da güçlenmiştir. Önce Atatürk'ün son Başbakanı Celâl Bayar, Adnan Menderes, Hikmet Bayur ve Emin Sazak kendi partilerinin bütçe önerisine ret oyu vermişlerdir. Sonra Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşülürken, ülke ve parti yönetiminde özgürlükçü bir yaklaşım isteyen 'Dörtlü Takrir' adında bir önerge sunmuşlardır. Bu önergenin reddedilmesi üzerine hükümete muhalefetlerini olabildiğince sertleştirmişlerdir. Bunun üzerine Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan partiden atılmışlardır. Celal Bayar da hem milletvekilliğinden hem CHP'den istifa etmiştir. "Dörtlü Takrir" diye isimlendirilmiş olan bu muhtıra 7 Haziran 1945 yılında CHP Meclis Grubuna, Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan tarafından verilmiştir. Bu önergeyle, özgürlükleri kısıtlayan bir rejimi daha fazla sürdürmenin anlamsız olduğu, anayasada bulunan hak ve özgürlüklerin artık tanınması, çok partili siyasî hayata geçilmesi ve hükümetin TBMM tarafından denetlenebilmesi gibi şeffaf uygulamaların ülkede hayata geçirilmesi istenmiştir. Bütün bu gelişmeler neticesinde Demokrat Parti olarak adlandırılan parti, serbest seçim, dini politikaya alet etmemek, özel teşebbüse önem vermek ve sendikaların kuruluşunu teşvik etmek gibi ilkeleri içeren tüzüğü hazırlamıştır. Parti'nin tüzüğünde merkezi Ankara, parti işareti D.P. ve ambleminin de kaidesinde "Yeter Söz Milletindir" ibaresi yazılı parmaklar bitişik olarak sağ elin iç görüntüsü olarak tarif edilmiştir. Partinin resmi kuruluş tarihi 7 Ocak 1946'dır.³

Demokrat Parti kısa zamanda Türkiye'nin her yerinde teşkilatlanmıştır. Çeşme'de de kısa zamanda parti teşkilâtı kurulmuştur. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Çeşme'ye özel bir önem vermiştir. Demokrat Parti devrinde Çeşme hem tarım hem de turizm olarak önemli gelişmeler kaydetmiştir. Çeşme'de modern tarım usul ve aletleri vasıtasıyla verimlilik ve ürün çeşitliliği arttırılmıştır. Böylece Çeşme sosyal, ekonomik ve kültürel yönden önemli gelişmelere sahne olmuştur. Çeşme, Demokrat

¹Latif Daştemir, "Yurtiçi Gezilerinin Önemi ve Bilinmeyen Bir Gezi Çeşme-İlica Ziyareti", sbd.aku.edu.tr/VIII3/dasdemirpdf (Erişim: 30.11.2024)

² Oğulcan Yücebaş, *Cumhuriyet Döneminde Çeşme (1923-1960)*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2024, s. 50-150.

³ İhsan Pınar –Tuğrul Pınar, *Baba Oğul Anıları Bir Cumhuriyet Ailesinin Yüz Yıllık Öyküsü Pravušta 1894 – Ankara 1967*, Meta Basım, İzmir, 2012, s.157 158; Enis Şahin, Bilal Tunç, "Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi (1945-1947)", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, I/2, 2015, s. 33; Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul 1991, s.12.

Parti'nin 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile iktidardan uzaklaştırılması sonucunda, Türkiye'nin üçüncü Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın ailesinin bir süreliğine zorunlu ikamete mecbur tutulduğu bir yer olarak da öne çıkmıştır.

Çeşme Demokrat Parti Teşkilâtı

Demokrat Parti, Çeşme ilçe merkezi ve köylerinde hızla parti örgütünü kurmuştur. Celâl Bayar'ın Çeşme'de evinin bulunması sebebiyle, partinin bazı üst düzey toplantılarının burada yapılmasına sebep olmuştur. Çeşme merkez ve ilçelerinde partinin teşkilatlanması, mitingler ile çeşitli vesilelerle halk ile yüz yüze toplantılar sık sık yapılmıştır.

Demokrat Parti İlçe Teşkilâtı 4 Mart 1946 tarihinde oluşturulmuştur. Çeşme İlçe Teşkilâtında Kelami Ertan, Sadık Tütüncüoğlu, Mustafa Sürücü, Hasan Türkay, Mustafa Alp ve Niyazi Ertürk yer almıştır. Müteşebbis heyeti başkanlığına Kelâmi Ertan seçilmiştir.⁴

Demokrat Parti çok geçmeden ocak bucak örgütlenmesine başlamıştır. Demokrat Parti'nin Çeşme ilçesinin deniz kenarından içeride bulunan Uzunkuyu bucağı, Kadıovacık köyü, Zeytinli köyü, Barbaros köyü, Birgi Köyü ve Alaçatı'ya bağlı Germiyan köylerinde örgütlenmiştir.

Demokrat Parti Uzunkuyu bucağı müteşebbis heyeti Mehmet Dönmez, Ali Aşkın, Ahmet Dağra, Hasan Yoğurtçu, Ali Ertan, Mustafa Kızılay ve Bedri Doğan'dan ibaret olup kuruluş beyannamesini bucak müdürlüğüne vermiş ve resmen göreve başlamıştır.⁵

Kadıovacık Köyü Demokrat Parti ocağı müteşebbis heyeti 12 Mayıs 1946'da kurulmuştur. 13 Haziran 1946'da Süleyman Ertürk, İrfan Akay, Ali Uysal, Mehmet Günay, Süleyman Vural ve Mustafa Kızılay'dan oluşan Demokrat Parti ocağı müteşebbis heyeti kurulmuştur. Yine aynı tarihte Ali Taşkın, Ali Özkan, Hüseyin Özdemir, Mustafa Gencer, Hüseyin Akay ve Halil Ersan'dan oluşan Babaros köyü Demokrat Parti müteşebbis heyeti oluşturulmuştur.⁶ Birgi Köyü Ocak müteşebbis heyeti Süleyman Çetin, Abdullah Altın, Ahmet Demirel, Hasan Tuna, Sadık Uzan ve Ali Kok'tan ibarettir.⁷

Alaçatı'ya bağlı Germiyan Köyü'nde Demokrat Parti müteşebbis heyeti Ahmet Altay başkanlığında asil Hüseyin Erkan, Hüseyin Kabasakal, Süleyman Erdoğan ve Arif Kurulay ile yedek üyeler Seydi Yat, Mehmet Gükrer, Nuri Kurulay ve Rıfat Yıldırım'dan oluşuyordu.⁸

Çeşme merkezde Demokrat Parti'ye üç yüz kişi, köylerde ise % 80 oranında bir katılım olmuştur. Özellikle köylülerin parti tercihlerinde ekonomik ve eğitim ile ilgili çok fazla problemleri olması etkili olmuştur. Köylüler, genel olarak ihmal edilmiş olduklarını ve bu sorunları çözecek olana oy vereceklerini ifade etmişlerdir. Çeşme ve köylerine Celâl Bayar ve partinin üst düzey yöneticilerinin gelip halk ile teması Demokrat Parti'ye ilgiyi arttırmıştır.⁹ Bununla birlikte coğrafi olarak Çeşme'nin sahil kesiminde kalan yerleşim birimleri, Demokrat Parti'ye daha temkinli yaklaşmışlardır.

Demokrat Parti Genel Başkanı Celâl Bayar'ın Çeşme Ziyaretleri

28 Temmuz 1947'de Demokrat Parti Genel Başkanı Celâl Bayar bir süre dinlenmek için Çeşme'de bulunan yazlık evine gitmek için havayoluyla İzmir'e gelmiş, Demokrat Parti İzmir İl ve Merkez İlçe İdare Kurulu üyelerince karşılanmıştır. Çeşme'ye karayoluyla

⁴Aymelek Şenel, Demokrat Parti İl Örgütü (1946 – 1960): Muhalefetten İktidara Bir Siyasal Partinin Yerel Politikası, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*, Manisa 2018, s. 39 – 40. Ayrıca adı geçen tezde 8 Mart 1946 tarihli *Anadolu Gazetesi*, s. 2 ve aynı tarihli *Yeniasır Gazetesi*, s. 2 kaynak olarak kullanılmış ve *Yeniasır Gazetesi*'nde Hasan Türkay'ın ismi Hüseyin olarak kaydedilmiştir.

⁵ Aymelek Şenel, a.g.t., s. 62'den naklen 1 Mayıs 1946 tarihli *Yeniasır*, s. 2 ve 1 Mayıs 1946 tarihli *İzmir*, s. 4.

⁶ 13 Haziran 1946 tarihli *Yeniasır*, s. 2 ve 25 Mayıs 1946 tarihli *İzmir*, s. 3.

⁷ Bu köyün adı Piri Köyü olarak yanlış kaydedilmiştir. Şenel Aymelek, a.g.t., s. 62'den naklen 13 Haziran 1946 tarihli *Yeniasır*, s. 2.

⁸30 Haziran 1946 tarihli *Yeniasır*, s. 5.

⁹ Oğulcan Yücebaş, a.g.t., s. 450-451.

Çeşme Demokrat Parti Teşkilâtı ve Celal Bayar

giderken, Urlalı Demokrat Partililerce karşılanmıştır. Özellikle, Barbaros, Alaçatı ve Ilıca'da, Bayar'a yoğun bir ilgi gösterilmiştir. Çeşme'de kaldığı süre boyunca Demokrat Partililer birçok kez evini ziyaret etmişlerdir. Bayar, gazetelere verdiği beyanatta Demokrat Parti'nin kuruluşundan itibaren yapılan işler ve karşılaşılan zorluklar hakkında bilgi vermiş ve Türkiye'yi güzel günlerin beklediğini ifade etmiştir.¹⁰

7 Ağustos 1947 günü Celal Bayar, Çeşme'den İzmir'e geçmiş ve Adnan Menderes'in Nisan ayında İzmir'i ziyareti sırasında 21 Temmuz seçimlerini eleştiren konuşmasını yayınladıkları için hapsedilen gazetecileri ziyaret etmiştir. 9 Ağustos'ta gazeteciler yargılanmış ve serbest kalmışlardır. Celâl Bayar, bunun üzerine gazetecilere geçmiş olsun telgrafi çekmiş ve demokrasi adına hizmetlerinden dolayı teşekkür etmiştir. Aynı günün akşamı Adnan Menderes, Cihat Baban ve Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu Çeşme'ye gelmişler, Ilıca'da Celal Bayar ile sohbet etmişlerdir. Celal Bayar, tatili boyunca çevre ilçeleri gezmiş ve kendisine Osman Kapani ile Burhan Belge eşlik etmişlerdir.¹¹

Şekil 1: (Soldan Sağa) Çeşmeli ünlü ailelerinden Sadık Tütüncüoğlu, Çeşme Belediye Başkanı Kelami Ertan, İzmir Valisi Kemal Hadımlı, 3. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar ve Millî Mücadele Kahramanı Demirci Mehmed Efe (Çeşme Eski Belediye Başkanı Nuri Ertan Arşivi)

1947 yılında Demokrat Parti Başkanı Celâl Bayar, Çeşme'de bulunduğu süre boyunca gerek evinde ve gerekse köy ziyaretlerinde halkla sürekli temas etmiştir. Çeşme'deki halk buluşmalarında o, bu zamana kadar partinin teşkilatı ile uğraştıklarını ama artık sıranın iktisadî ve sosyal konulara geldiğini vurgulamıştır. Demokrat Parti Başkanı Celâl Bayar, Çeşme'de bir yandan da çeşitli üst düzey devlet adamları ve bürokratlar ile görüşmeye devam etmiştir. Nitekim 9 Eylül 1947 İzmir'in kurtuluş yıldönümü için Mareşal Fevzi Çakmak İzmir'e gelmiş ve Çeşme'ye de uğramıştır.¹² Böylece Demokrat Parti Başkanı Celâl Bayar'ın Çeşme'de bulunması, ilçenin Türkiye'nin demokrasi mücadelesinde önemli görüşmelere ev sahipliği yapmasına sebep olmuştur.

¹⁰ Aymelek Şenel, a.g.t., s. 94.

¹¹ Aymelek Şenel, a.g.t., s. 94 -95.

¹² Aymelek Şenel, a.g.t., s. 95.

Çeşme Demokrat Parti Teşkilâtı ve Celal Bayar

Şekil 2: Mareşal Fevzi Çakmak Çeşme'de Demokrat Partililer ile beraber (Çeşme Eski Belediye Başkanı Nuri Ertan Arşivi)

Celâl Bayar, 1948'de Aksu Vapuru ile İzmir'e gelmiş ve Demokrat Parti Genel İdare Kurulu'nun Çeşme'de bir toplantı yapması gündeme gelmiştir. Bu sırada Genel İdare Kurulu üyelerinden Adnan Menderes, Cemal Tunca, Refik Şevket İnce, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu ve Haydar Nazlı, İzmir'de bulunuyorlardı. İzmir'de 21 Ağustos 1948'de Genel İdare Toplantısı yapılmış ve ardından 22 Ağustos 1948'de Çeşme'de; İzmir, Balıkesir, Bursa, Manisa, Aydın ve Muğla Demokrat Partililerin katılımıyla büyük bir miting düzenlenmiştir. Bu miting esnasında, Celâl Bayar'a bir suikast düzenlenmiş olduğuna dair iddialar basına yansımış ve uzun süre basını meşgul etmiştir. Celal Bayar ve İzmir'deki üst düzey yetkililer, bu suikastın aslı esaslı bulunmadığını ifade etmişlerse de Çolak Ahmet isimli bir vatandaşın miting sırasında kargaşalık çıkarmaya çalıştığı ancak engellenmiş olduğu basına yansımıştır.¹³

¹³ Aymelek Aymelek, a.g.t., s. 100.

Şekil 3: Mareşal Fevzi Çakmak Çeşme'de Demokrat Parti Başkanı Celâl Bayar'ın evinde (Çeşme Eski Belediye Başkanı Nuri Ertan Arşivi)

18 Temmuz 1949'da Celal Bayar, İzmir'den Çeşme'deki yazlığına geçmiş ve yol güzergâhı üstündeki Demokrat Parti teşkilâtlarını ziyaret etmiş, bu yerlerde sevgi ve coşkuyla karşılanmıştır.¹⁴

Demokrat Parti'nin İkinci Büyük Kongresi'nin ardından "Milli Teminat Andı" kabul edilmiştir. Celâl Bayar'ın İzmir'de bulunduğu sırada İsmet İnönü de Ege gezisine çıkmıştır.¹⁵ Bu sırada Çeşme ve Karaburun'da büyük hasara sebep olan bir deprem meydana gelmiş,¹⁶ deprem bölgesini ziyaret için İnönü 30 Temmuz 1949'da İzmir'e gelmiştir.¹⁷

Şekil 4: 3.Cumhurbaşkanımız Celâl Bayar, Demokrat Partili Yöneticiler (Eski Çeşme Belediye Başkanı Nuri Ertan Arşivi)

¹⁴ Aymelek Şenel, a.g.t., s. 102.

¹⁵ Kemal Zeki Gencosman, *Cumhurbaşkanı İnönü'nün Ege Seyahati 1949*, Ulus Basımevi, Ankara, s. 27-28.

¹⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).30-10-0-120-850-20, 27.8.1949; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).30-18-1-2-120-57-12,2.8.1949.*

¹⁷ Aymelek Şenel, a.g.t., s. 102-103.

5-6 Ağustos 1949'da Demokrat Parti Kurul toplantısı ve 6 Ağustos akşamı Ankara Palas'ta Demokrat Parti ocak ve bucak üyelerinin katıldığı bir toplantı yapılmıştır. 9 Ağustos'ta Cumhuriyet Meydanı'nda Demokrat Parti Genel Başkanı Celâl Bayar'ın katıldığı büyük bir miting yapılmış ve deprem bölgesi olan Karaburun'a 12 Ağustos'ta gidilmiş, ardından Çeşme'de Genel İdare Kurulu toplantıları yapılmıştır. Celal Bayar İzmir'de bulunduğu esnada, partinin ihtilal yoluna sapacağı iddialarının asılsız olduğuna da güvence vermiştir.¹⁸ Celal Bayar ve partililer, Mordoğan, Eğlenhoca, Kösedere ve Karaburun merkez ile Çeşme'nin depremde zarar gören köylerini ziyaret etmişler ve buralarda büyük kalabalıklar tarafından karşılanmışlardır. Bu durum Demokrat Parti'nin güç gösterisi olarak değerlendirilmiştir.¹⁹

Demokrat Parti Genel Başkanı Celâl Bayar'ın Ovacık Köyünü Ziyareti ve İlk Traktör

Demokrat Parti Genel Başkanı Celâl Bayar, tarımda modernleşmeyi temin için büyük çaba göstermiştir. Marshall yardımı ile Türkiye'ye gelen iki traktörden biri Çeşme'nin köylerinden biri olan Ovacık'a gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ile ABD arasında 1948 yılında Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmış ve hemen yürürlüğe girmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ekonomik sıkıntıların bütün yurdu etkilediği gibi Ovacık köyünü de etkilediği bir ortamda Demokrat Parti Genel Başkanı Celâl Bayar, 1949 yılının sıcak bir yaz günü, Ovacık Köyüne gelmiş ve iktidar olduğu takdirde köylülere yardım sözü vermiştir.²⁰

Celâl Bayar gibi üst düzey bir devlet adamının Ovacık köyüne gelecek olması köylüleri heyecandırmış, köy odasında hazırlıklar yapılmış ve sözcüler seçilmiştir. Seçilen sözcüler arasında Testereci Hüseyin Efendi, Rıza Sözer, Ömer Özbek gibi Demokrat Partisinin Ovacık köyündeki kurucuları ile önde gelen isimleri bulunuyordu.

Ovacık köylüleri Celâl Bayar'ı getirmekte olan arabanın yolunu gözlemiş ve arabanın okul yanına gelmesi ile Celal Bayar ile beraber olan bir-iki kişi ve köy ileri gelenleri yürüyerek köy kahvelerinin olduğu meydana gitmişlerdir. Yemeğin ardından Celâl Bayar, köyün güzel manzarasından, ovasının verimliliğinden, üretici köylü emeğin kutsallığından söz ederek konuşmasına başlamış, iktidara geldiklerinde kalkınmayı köyden başlatacaklarını, köylüye ucuz kredi vereceklerini, tekelin tütün alımlarına daha çok destek olacaklarını anlatmıştır. Sıra köylülerin konuşmasına gelmiş, köylüler isteklerini önem sırasına göre çok önceden belirlemişlerdir. Bunların başında yol, su ve bir traktörün köye verilmesi yer almıştır.²¹

Köylülerin bütün istekleri haklı görülmüş ve iktidara gelirler ise yerine getirileceği sözü verilmiştir. Bütün isteklerinin itirazsız kabul edilmesi köylüleri umutlandırmış ve köyde bayram havasını esmesine sebep olmuştur. Gerçekten de bir yıl sonraki seçimi Demokrat Parti kazanmış ve hiç gecikmeden ilk iş olarak köy yolundaki Akarca Köprüsü yaptırılmıştır. Köylülerin diğer isteği olan traktör de Marshall Yardımından yararlanılarak, parasının bir bölümünü taksitler halinde daha sonra köylüler tarafından ödenmek şartıyla aynı yıl köylüye teslim edilmiştir. Köyün su sorunu ise 1966'ya kadar çözülememiştir.²²

Amerikan Marshall Yardımından yararlanılarak 16.500 liralık traktör, Ovacık köylüsüne indirimli bir fiyatla 11.500 liraya ve taksitle satılmıştır. Bunun için borcu köy adına üstlenecek mal mülk sahibi köy halkından beş kişi istenmiş fakat buna önceleri kimse gönüllü olmamıştır. Ancak sonra köye kadar gelen bu kısmetin geri çevrilmesinin doğru olmayacağı düşüncesi ile beş yürekli insan gönüllü olmuşlardır. Ovacık Köylülerinden Nuri

¹⁸ Aymelek Şenel, a.g.t., s. 103.

¹⁹ Aymelek Şenel, a.g.t., s. 280.

²⁰ Ahmet Akgül, *Çeşme'nin Ovacık Köyü Tarih, Yaşam, Folklor*, Etki Yayınları, İzmir 2016, s. 262.

²¹ Ahmet Akgül, a.g.e., s. 266-267.

²² Ahmet Akgül, a.g.e., s. 268-269.

Avcı, Ömer Özbek, İsmail Keskinoglu, Ekrem Dönmez ve Mehmet Kara tarlalarını bankaya ipotek edip köy adına traktörü teslim almışlardır. Traktör bütün köylünün ortak malı olmuş, bu kişiler sadece sorumluluğu üzerine almışlardır. Böylece tarlaların daha iyi sürülüp işlenecek olması köyde bayram havası estirmiştir. Köye traktörün gelişi ve köy halkı tarafından kullanılmasını bugünlere şahit olmuş Ahmet Akgül şöyle aktarmıştır :”...Şimdi onu çalıştıracak ve köye kadar götürecektir bir sürücüye gerek vardı. Oysa köyde ehliyetli bir tek sürücü bile yoktu. Bununla birlikte askerliğini şoför olarak yapmış köyde birkaç kişi vardı. Şimdi onlardan yararlanma zamanıydı. Ali Eskici, Nuri Avcı, Hüseyin Değirmenci, Emin Tufan askerliklerini şoför olarak yapmış ve motorlu araç sürmesini öğrenmişlerdi. Bunlardan yararlanmak suretiyle köylüler bir sorunu daha kendi aralarında çözmüş oldular. Fakat teslim aldıkları traktör bildiğimiz bugünkü traktörlerden çok farklı bir şeydi. Traktörden çok, bir tanka veya bir dozere benziyordu. Tekerlekleri aynen tank gibi demir paletli, direksiyon simidi ise bulunmuyordu. Onun yerine sürücü koltuğunun iki yanında direksiyon görevi yapan birer levye bulunmaktaydı. Bu traktörün çalıştırılması, kullanılması da herhangi bir araçtan çok farklı ve çok zordu. Bunun için onu çalıştıracak ve sürücülere eğitim verecek bir usta arandı. Sorup soruşturuldu. Çeşmede böyle birinin olduğu öğrenildi. İzmir Mithat Paşa Sanat Enstitüsü mezunlarından Kadri Efendi (Sayın Bay) bu işi başaracak Çeşme’de tek insandı. O motor bilgisi yanında iyi bir şoför sayılırdı. İzmir’de ilk ehliyet alan kişilerin içindeydi. –Karabağ’daki evinde kiracısı olduğum 1974 yılında bana ehliyetin sıra numarasını göstermiş ve İzmir’de ilk ehliyet alanlardan birisi olduğunu söylemişti.- Traktörü iyice inceledikten sonra şoför adaylarına nasıl çalışacağını anlattı. Bu kırk altı beygir gücünde, tek silindirli dizel motoru olan bir traktördü. Silindiri dikey değil yataydı. Çalışması için kontak anahtarı yerine, ön kısmındaki yuvasına yerleştirilen marş kolunun elle hızlı ve kuvvetli bir şekilde çevrilmesi gerekiyordu. Ayrıca soğuk havalarda bu da yeterli olmadığından ateşleme fişekleri kullanılacaktı. Pullukları kaldıracak hidrolik sistemi olmadığından, bu iş pulluklara bağlanan halatı şoförün çekmesiyle yapılacaktı. Kadri Efendi bunları uzun uzun anlattıktan sonra traktörü çalıştırarak uygulamaya geçti. Birkaç tekrardan sonra, yeni sürücülerine teslim edilerek, köye götürülmek üzere yola çıkarıldı.

Günümüzden altmış üç yıl önce o gün (1950), köylüler ilk defa bir traktörün sesini duyuyor ve kendisini yakından görüyorlardı. Göremeyenler de bu güçlü sesi duyarak nasıl bir şey olduğunu hayal edebiliyorlardı. Kırk altı beygir gücündeki tek silindirli patlamalı bir motorun çıkardığı ses, on kilometrelik bir uzaklıktan çok rahat işitilebiliyordu. Akşam duyurular yapıldı ve birkaç gün sonra köy derneği toplandı. Köy adına işletmenin nasıl yapılacağı, tarlanın dönümünün kaç paraya sürüleceği, şoförlere ve Çeşme’den her gün eşeksirtında mazot taşıyacak olan görevliye ne kadar para verileceği köy derneğinde kararlaştırılacaktı. Öyle de oldu; bunların hepsi dernek toplantısında tartışılarak karara

bağlandı. Tarlanın dönümü beş liradan sürülecek, şoföre on beş, yardımcısına ise beş lira gündelik verilecekti. Artan para da traktörün taksitlerine yatırılacaktı.

Şekil 5: Ovacık Köyüne Gelen Traktörün benzeri Adnan Menderes Üniversitesi'nin Ziraat Fakültesi'nde bulunan eski Tarım Aletleri Müzesinde sergilenmektedir. (*Yeni Söke Gazetesi*. Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2024)

İşe başlandı, tarlalar kırk elli santim derinliğinde bir güzel sürülüyor, tek silindirli koca traktörün çıkardığı ses ise gece gündüz ovayı inletiyordu. Traktörün kendi gibi kuvvetli ışıkları gaz lambasına alışkın olan köylülere çok ilginç gelmişti. Çok uzakları aydınlatan traktörün bu ışıkları, onu kullananların da hoşuna gitmiş olacak ki; daha hava kararmadan erkenden yakıyorlardı. Ancak bir süre sonra bu işin sorumluluğunu üstlenmiş olanların keyfi kaçmaya başladı. Traktör paletliydi ve yer ne kadar sert olursa olsun hiç patinaj yapmadan toprağa asılıyor, çıkardığı sesle yeri göğü inletiyordu. Buraya kadar bir sorun yoktu. Ancak bir süre sonra traktör duruyor, çalışmıyordu. Çeşme'den Kadri Efendi getirildi segmanları dağılmış dedi. Yeni segmanlar taktı. Sonraki günlerde de traktör sık sık segman dağıtmaya, segman kaynatmaya devam etti. O yıllarda Çeşme'de oto tamircisi diye bir meslek henüz bilinmiyordu. Kadri Efendi de üç beş günde bir arızalanan traktör için köye taşınmaya devam etti. Bir yandan ön görülmeyen tamir masraflarının artması, diğer yandan çalışmadığı günlerin sayıca çoğalması, taksit ödemelerini zora sokmuştu. Bunun üzerine traktör borcuna kefil olanların tarlalarına banka el koymaya hazırlandı. Traktörün borcunu üstlenmiş olan kişiler, çaresiz bir yıl sonra on bin beş yüz liralık borcuna karşılık, köyün olan bu traktörü kendileri adına satın almak ve işletmek zorunda kaldılar. İkinci yılın sonunda da on bin liraya bir Konyalı çiftçiye sattılar. Böylece Ovacıklılar güzel bir dayanışma örneği vererek Marshal Yardımıyla o tarihte yurda getirilen iki traktörden birine sahip olmuşlardı. Ancak devletle yaptıkları işbirliğinde, büyük bir başarısızlığa uğramışlar ve bundan yeterince yararlanmasını başaramamışlardı...²³”

Çeşme Demokrat Parti Teşkilâtı ve Kongreleri

Çeşme'de Demokrat Parti'nin hızla teşkilatını oluşturmasında, Cumhuriyet Halk Partili muhalifler önemli rol oynamışlardır. Çoğu daha önceden bir parti teşkilatı içinde ve aktif görevde oldukları için de yeni partinin kuruluş ve teşkilatlanması kolay olmuştur. Üstelik Cumhuriyet Halk Partisi'ni çok iyi tanıdıkları ve eksiklerini bildikleri için Demokrat Parti, sağlam temeller üzerinde kurulup teşkilatlanma imkânı bulmuştur.

²³ Ahmet Akgül, *a.g.e.*, s. 270-272.

Demokrat Parti'nin Çeşme İlçe kongresi 23 Kasım 1947'de yapılmış ve Kongre başkanı olarak Mehmet Karabina seçilmiştir. Kongrede Mehmet Aldemir, demokrasi ve Hürriyet Misakı ile ilgili bir konuşma yapmış ve yapılan seçim sonucunda İlçe İdare kuruluna Kelami Ertan, Mehmet Aldemir, Sadi Tütüncü, İhsan Alça, Süleyman Tütüncüoğlu, Mustafa Barbaros ve Ali Subay seçilmiştir. Çeşme İlçe kongresinin sonuna doğru Urla Kongresine katılmış olan Haydar Dünder, Osman Kapani, Muhittin Erener ve Calip Serter'in kongre salonuna girişi ve kongreye Çeşme kaymakamı temsilcisi olarak kaymakam kâtabininin, belediye başkanı ve zabıta amirinin katılması büyük memnuniyet ve sevinç yaratmıştır.²⁴

7 Kasım 1948'de Çeşme ilçesinin kongresi, 17 delege ve 500 civarında dinleyicinin katılımıyla yapılmıştır. Kongreye Demokrat Parti İzmir İl İdare Kurulu üyeleri, Kongre başkanı olarak Ekrem Hayri Üstündağ, ikinci başkan olarak Halim Alanyalı seçilmişlerdir. Kongrede, genel seçimler için güven veren bir seçim sistemi ile ilçenin altyapı sorunları üzerinde durulmuştur.²⁵

30 Aralık 1949'da toplanan Çeşme ilçe kongresi sonucunda, ilçe teşkilatının yeni idare kurulu ve il delegeleri seçimi yapılmıştır. İdare Kurulu üyeliklerine Kelami Ertan, Saim Aldemir, İhsan Alaca, Sadık Tütüncüoğlu, Mustafa Gören, Seyit Onur ve Süleyman Tütüncüoğlu; delegeliklere ise Sadık Tütüncüoğlu, Turgut Özcan, İsmail Güral, Şakir Koparal, Hıfzı Savaş ve Mehmet Dönmez seçilmişlerdir.²⁶

22 Aralık 1946'da Ankara Palas'ta saat 10.00'da Ekrem Hayri Üstündağ İl Müteşebbis Heyet Başkanlığındaki toplantıda Çeşme'yi Mehmet Aldemir, Sadık Tütüncüoğlu, İsmail Güral ve Mehmet Dönmez temsil etmişlerdir.²⁷

27 Aralık 1947'de Ankara Palas'ta 15.30'da yapılan Demokrat Parti İzmir İl kongresinde kongre başkanlığına Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, ikinci başkanlığa da Çeşme delegesi Mehmet Aldemir seçilmiştir.²⁸

1946 İzmir Milletvekili seçimlerinden Çeşme'den CHP 2874, DP 1534 oy almıştır.²⁹ 1946 İl Genel Meclisi seçimlerinde Çeşme'den bir üye 6 Ağustos 1946'da seçilmiştir. Asil üye Ali Okyay, yedek üye Mehmet Alca olmuştur.³⁰ İl Genel Meclisi üye seçiminde CHP 2352 oy, DP 1016 oy alabilmiştir.³¹

1946 seçimleri öncesinde Ekrem Hayri Üstündağ, partiye sözlü veya yazılı iletilen şikâyetler arasında başta vali ve diğer memurların siyasi hak ve hürriyetlerini ihlal edecek şekilde tehdit edildiklerinden şikâyet etmiştir. Nitekim Çeşme'ye bağlı Uzunkuyu köyünde yaşayan Romanyalı Ahmet Topan, Demokrat Parti'ye üye olduktan sonra muhtar tarafından memleketten kovulmakla tehdit edildiğinden şikâyet etmiştir.³² 16 Eylül 1947'de Çeşme kurtuluş yıldönümü kutlamalarına DP'liler davet edilmemişler ve bunu İçişleri Bakanlığı'na şikâyet etmişlerdir.³³

7 Mayıs 1950'de Çeşme'de bir meydan toplantısı düzenlenmiştir.³⁴ 1950 Milletvekili Seçimlerinde Çeşme'de 6571 seçmenin 6068'i oy kullanmış 2995 oy DP, 3044 oy CHP almıştır.³⁵

²⁴ Aymelek Şenel, a.g.t., s. 141.

²⁵ Aymelek Şenel, a.g.t., s. 141.

²⁶ Aymelek Şenel, a.g.t., s. 141.

²⁷ Aymelek Şenel, a.g.t., s. 155.

²⁸ Aymelek Şenel, a.g.t., s. 160.

²⁹ Aymelek Şenel, a.g.t., s. 211.

³⁰ Aymelek Şenel, a.g.t., s. 224.

³¹ Aymelek Şenel, a.g.t., s. 227.

³² Aymelek Şenel, a.g.t., s. 230.

³³ Aymelek Şenel, a.g.t., s. 239.

³⁴ Aymelek Şenel, a.g.t., s. 315.

³⁵ Aymelek Şenel, a.g.t., s. 324.

Çeşme'nin Demokrat Partili İlk Belediye Başkanı Kelami Ertan (1902 -1982)

Kelami Ertan'ın kökleri Girit ve Sakız'a dayanmaktadır. Dedesi Hacı Ahmet Vafir (1871 -1950) Bey tüccar olup Sakız'da varlıklı bir aileden olan Yömelakilerin (İkizler) kızı Atiye Hanım (1876-5.8.1948) ile evlenmiştir. Kelami Ertan 1902 yılında Sakız'da doğmuş, ailesinin desteği ile atılmış olduğu ticaret hayatında, o devrin güç iktisadî şartları dolayısıyla başarılı olamamış ve İzmir'de bir süre işçi olarak çalışmıştır. Annesinin de yardımıyla Çeşme'de bugünkü Boyalık mevkiinde toprak satın almış ve çiftçilik yapmıştır. Kelami Ertan, 1930'lu yıllarda Harman döverken gözüne kaçan sap sebebiyle bir gözünü kaybetmiştir. 1930'lu yılların dünya genelinde yaşanan ekonomik sıkıntıları Türkiye'de içinden geçmiş olduğu büyük tarihi olaylar sebebiyle, daha fazla yansımıştır. Bu durum Türkiye'de güç hayat şartlarında ayakta kalabilmek için insanların birden fazla iş kolunda çalışmasına ve hayata tutunma çabalarına sahne olmuştur. Kelami Ertan da ziraat, balıkçılık, zeytinyağcılık, unculuk gibi sektörlerde çalışmıştır. İzmir'de pamuk ve çırçır fabrikası işletmiş, muhtelif yerlerde mandıra açmış, Hasan Reis adlı ortağıyla birlikte balıkçılık yapmıştır.³⁶

Kelami Ertan 1930'lu yıllarda CHP'de siyaset hayatına atılmıştır. Kelami Ertan, Çeşme CHP teşkilatındaki hizipler sebebiyle, partiden ayrılmıştır. Daha sonra Demokrat Parti'de siyasi hayatına devam etmiş ve partinin İlçe Başkanı olmuştur.³⁷

Şekil 6: Çeşme Kaymakamı Turgut Kaya, Çeşme Belediye Başkanı Kelami Ertan, Savcı Mehmet Ali Özek, Doktor Sabit Bey ve kızı Aytenga, Süleyman Tütüncüoğlu 23 Nisan 1958 Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı Töreni Protokol (Erişim Tarihi: Çeşme ve Çeşmelilerin Eski ve Yeni Resimleri, 15.4.2024)

Kelami Ertan, 1950 -1960 ve 1963 -1968 yılları arasında 15 yıl Demokrat Partili Çeşme Belediye Başkanı olarak Çeşme'ye hizmet etmiştir.³⁸ 1960 ihtilali ile görevden alınmış, 20-25 gün İzmir'de gözaltında tutulmuştur. Kelami Ertan, İzmir'de Poligon askeri hapisanesinde 30 gün kalmıştır. Kelami Ertan hakkında 33 ihbar yapılmış Çeşme Cumhuriyet Başsavcısı Mehmet Ali Özek'in bu iddialar ile ilgili yapmış olduğu tetkikatları sonucunda aklanmıştır.³⁹

³⁶ Nuri Ertan, *Bir Ömür Çeşme*, Ed. Murat Özsoy, Ankara, basım yılı yok, s. 52.

³⁷ Nuri Ertan, *a.g.e.*, s. 52.

³⁸ Nahide Şimşir, *Çeşme Tarihi Araştırmaları I*, Post Yay., İstanbul 2024, s. 23-38; Nahide Şimşir, "Osmanlı'dan Günümüze Çeşme ve Alaçatı'nın Belediye Başkanları", *Demokrasi Platformu*, 10/35, Ankara 2021, s. 181 <https://www.demokrasiplatformu.com/dergi/article/view/221>

³⁹ Nuri Ertan, *a.g.e.*, s. 52.

Mehmet Aldemir (1900 – 1982)

Seyit Mehmet Aldemir, 1900’de Sakız Adası’nda doğmuştur. Babasının adı Ahmet, annesinin adı Nasire’dir. Devrin şartları gereği özel eğitim görmüş olup Fransızca, Rumca biliyordu. Mehmet Aldemir, ziraat ile uğraşmış, çiftçilik yapmıştır. Ayrıca Çeşme Vergi Müfredat Kâtibi, Çeşme Ilıca Köyü Öğretmeni, Çeşme Tahrirat Kâtibi, İzmir İl Daimi Encümen Üyesi, 6. Ve 9. Dönem İzmir Milletvekili, 9. Dönem TBMM Başkanlık Divanı İdare Amiri olarak görev yapmıştır. Ayrıca Çeşme CHP İdare Heyeti Reisi olarak da görev yapmıştır.⁴⁰ Evli ve iki çocuk babasıdır. 4.1. 1982’de vefat etmiştir.⁴¹

Şekil 7: İzmir Milletvekili Seyit Mehmet Aldemir

Mehmet Aldemir, 1946 yılında Demokrat Parti’ye katılmıştır. O da 1945 yılına kadar CHP içinde siyaset yapmıştır. Çeşme’de Demokrat Parti teşkilatının kurulup güçlenmesinde önemli katkıları olmuştur.⁴²

Şekil 8: 3. Cumhurbaşkanımız Celal Bayar, Milletvekili Mehmet Aldemir, Çeşme Eski Belediye Başkanı DP İlçe Başkanı Kelami Ertan, Kaymakam Turgut Kaya, Savcı Bey (18.8.1955 Çeşme) Kaynak Çeşme ve Çeşmelilerin Eski ve Yeni Resimleri (Erişim Tarihi 15.4.2024)

⁴⁰ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).490-1.0-0-1737-1056-1/120, 128, 9.5.1945.

⁴¹ TBMM Albümü, 2, Ankara 2010, s. 570. https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt2/index.html

⁴² Nuri Ertan, a.g.e., s. 52.

Alaçatı'nın Demokrat Partili Belediye Başkanı Rıza Ertan

Alaçatı, 16. Yüzyılda Alacaat Köyü adıyla Çeşme'nin köylerinden birisidir.⁴³ Alaçatı liman inşaatı ve çiftliklerdeki gerekli iş gücü açığı adalardan getirilen Rumlar ile giderilmiştir. Böylece iktisadî amaçlı bir göçe sahne olmuştur. Alaçatı'da, artan nüfus nahiye ve belediye teşkilatının kurulmasının sebeplerindedir. Cumhuriyet tarihi boyunca da Çeşme'ye bağlı nahiye merkezi olma özelliği devam etmiştir. Yukarıda söz edildiği üzere, Alaçatı'da da kısa zaman içinde Demokrat Parti teşkilatlanmasını tamamlamıştır. Alaçatı'da da Demokrat Parti'nin kuruluşu Çeşme'de olduğu gibi Ertan ailesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Alaçatı'da Demokrat Parti teşkilatının başkanı aynı zamanda 1950 ve 1955 seçimlerde Belediye Başkanı Rıza Ertan'dır. Rıza Ertan, Sakız Adası'ndan gelen Hacı Vafir Ertan'ın (Kelami, Rıza, Muammer (Dava vekili) ve Rıdvan Ertan) dört çocuğundan biridir. Alaçatı'da uzun süre Toptancılık ve Bakkallık yapmıştır.⁴⁴

Şekil 9: Alaçatı'nın Demokrat Parti'den Belediye Başkanı Rıza Ertan

27 Mayıs 1960 Darbesi Sonrasında Çeşme'deki Güç Zamanlar

Çeşme ilçesi, Demokrat Parti'nin kurucusu, genel başkanı ve Türkiye'nin üçüncü cumhurbaşkanı olan Celâl Bayar'ın burada bulunan evi dolayısıyla hem parti hem de Bayar ailesi ile özdeşleşmiştir. Çeşme'ye dair aile hayatında güzel anılar gibi özellikle 27 Mayıs 1960'tan sonra tatsız hatıratlar da bulunmaktadır. Bu üzücü hatıralar 27 Mayıs darbesi, Cumhurbaşkanı Celâl Bayar başta olmak üzere Demokrat Partili yöneticilere hapis ve yargılama sürecindeki hukuksuzluktan kaynaklanmıştır. Sadece onlar değil bu süreçte aileleri de büyük haksızlıklara uğramışlardır. Aile uzun süre Çeşme'de oturmak zorunda bırakılmış ve bu süreç dâhilinde maddi ve manevi birçok kayıplara uğratılmıştır.

27 Mayıs ihtilalinden sonra 3 Haziran Cuma günü aile, Çeşme'ye gitmek üzere yola çıkmıştır. Aile üyeleri Yassıada duruşmalarının başladığı 14 Ekim 1960'a kadar Çeşme'de gözaltında tutulmuşlardır. "...annem, çocuklar ve emektar ninemizle, tayyarenin alabileceği kadar, ancak yazlık eşyalarımızı alıp İzmir'e hareket etmek üzere yola çıktık."⁴⁵ Çeşme'deki

⁴³ Demren,Rüveyda Nur, 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Alaçatı'da Türklerin Topraklarına Yönelik Müdahaleler İle İlgili Osmanlı Arşivinde Bulunan Vesikaların Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Balıkesir 2022, s.12.

⁴⁴ Engin Önen, *Alaçatı*, İzmir 2020, s. 158 -159.

⁴⁵ Nilüfer Gürsoy, *27 Mayıs ve Bizler*, Yapı Tasarım-Üretim, Basım yer ve yılı yok, s.32.

dört buçuk ay Reşide Hanım⁴⁶, kızı, torunları ve yakınları için büyük zorluklar ile geçmiştir. Reşide Hanım ve kızı Nilüfer Hanım bir taraftan Çeşme’de ailenin karşılaştığı sıkıntılarla, bir taraftan eşi Celâl Bey’e yapılan haksızlıklara karşı büyük mücadele vermişlerdir. Çeşme’de Bayar ailesinin zorunlu ikameti, onları tedirgin etmiş ve 10 Haziran’daki İstanbul’a taşınma istekleri reddedilmiştir. Ailenin Çeşme’de kalmak zorunda olduğu günlerde, basın yayın organlarında Celal Bayar aleyhine çeşitli ithamlar yayımlanmaya başlamıştır. 23 Haziran’da Reşide Hanım yaptığı açıklamada yalan haberlerin kolayca yapılmasını ve daha yargılama başlamadan, yapılan yargılamaların adil yargılamaların yapılabileceğine olan inancını kaybetmesine sebep olduğunu dile getirmiş ve darbeyi yapanları eleştirmiştir. Reşide Hanım’ın beyanatı hükümet ve adliyeyi tahkir ve tezyif kapsamında değerlendirilmiş ve 25 Haziran’da ifadesi alınmıştır. Reşide Hanım, vakar ve inançla eşinin dürüstlüğünü dile getirmiş ve gazetecileri suçlamış, neticede mahkeme 2 Eylül 1960’ta takipsizlik kararı vermiştir. Reşide Hanım ve ailesi Ankara’dan gönderilmiş oldukları Çeşme’de yarı açık cezaevi şartlarında sıkıntılı günler geçirmişler, Çeşmeli tanıdıklarının bile onları görmesi çok zor olmuştur. Ailenin Çeşme’deki evi bir başçavuş ve 18 erden oluşan bir birlik tarafından kontrol altında tutulmuştur. Ailenin yakınları ile görüşmeleri sınırlanmış, haberleşme çok zorlaştırılmış ve sürekli psikolojik baskı altında tutulmuşlardır. Küçücük çocuklar makineli tüfeklerin gölgesinde denize girip oyun oynamalarına izin verilmiştir. Çeşme’deki bu zorunlu ikamet Nilüfer Bayar Gürsoy’u, bir aylık izni çıkarıldıktan sonra, devamsızlıktan asistanlıktan atılmasına da sebep olmuştur. Çocuklar da Çeşme’deki zorunlu ikametten, eğitimlerinin aksaması ve akranları ile devam edememesi sebebiyle olumsuz etkilenmişlerdir.⁴⁷

Sonuç

Çeşme ilçe merkezi ve köylerinde, Demokrat Parti hızla örgütlenmiştir. Demokrat Parti Başkanı Celâl Bayar’ın Çeşme’de evinin bulunması, ilçeyi sık sık ziyaret etmesine ve ilçenin ileri gelenleri ile temas içinde olmasına sebep olmuştur.

Demokrat Parti Başkanı Celâl Bayar, mütevazı ve bilgin bir kişiliktir. Bunda almış olduğu eğitim kadar, kitap okuma sevgisinin de etkisi büyüktür. Celâl Bayar kuşağının yaşadığı dönemin zorlu şartları da şüphesiz onlar üzerine mühim tesirler yapmıştır. Özellikle İttihat ve Terakki Partisi içerisindeki çalışmaları ve yayın faaliyetleri, Mondros anlaşması imzalandıktan sonraki durum gibi unsurlar, Celâl Bayar’ın, “memleketi ancak silah kurtarır” düşüncesine sahip olmasında etkili olmuştur. O, Galip Hoca takma adıyla Yunan işgaline karşı Batı Anadolu’da büyük hizmetlerde bulunmuştur. Ardından, Balıkesir Kongreleri ile teması sonucunda, Akhisar Milli Cephesi Alay Komutanlığı’na getirilmiştir. Atatürk’ün Nutuk’ta onun, bu çaba ve faaliyetlerini övmesi kariyerini daha da güçlendirmiştir. Celal Bayar, çalışkanlığı, siyasi tecrübesi, iktisat ve özellikle bankacılık alanındaki bilgileri sebebiyle, önce İktisat Komisyonu Raportörü, İş Bankası’nın kurucusu ve nihayet Atatürk’ün son Başbakanlığı gibi mühim işleri başarı ile yapmıştır.⁴⁸ Celâl Bayar’ın Osmanlı’nın son döneminde başlayan kariyeri, Millî Mücadele, İktisat Vekilliği, Başbakanlık, Demokrat Parti kurucusu ve Başkanlığı ile Cumhurbaşkanlığına kadar uzanan başarılar ile dolu olmuştur. Celâl Bayar’ın İzmir ve çevresi ile irtibatı Osmanlı döneminde başlamış, Cumhuriyet döneminde daha da yoğunlaşmıştır. Özellikle de Çeşme, Celâl Bayar ve ailesi ile özdeşleşmiştir. Demokrat Parti Başkanı olarak Celâl Bayar, Çeşme ve köylerini

⁴⁶ Şerif Demir, “Bir Osmanlı Hanımefendisi ve Bir Cumhuriyet First Leydisi Reşide Bayar (Nilüfer Bayar-Gürsoy’un Anlatımına Göre)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 84, Kasım 2012, Ankara, s. 154-143 -166.

⁴⁷ Nilüfer Gürsoy, *a.g.e.*, s. 46-52; Şerif Demir, *a.g.m.*, s.154-155.

⁴⁸ Celal Bayar, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş*, Cilt: 7, 8, Sabah Kitapları, İstanbul, Basım yılı yok, muhtelif sayfalar; Mehmed Kemal, *Celal Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi*, ABeCe Yay., İstanbul, 1980, s. 9-33.

Çeşme Demokrat Parti Teşkilâtı ve Celal Bayar

ziyaret etmiş, halkın sevgi ve saygısını kazanmıştır. Onun güçlü kişiliği ve verdiği sözleri tutan bir lider oluşu, Çeşme’de Demokrat Parti teşkilatının çabucak kurulup güçlenmesinin başlıca sebebi olarak görülmüştür.

Çeşme İlçesinde, Demokrat Parti’nin örgütlenmesinde Kelami Ertan ve Ertan ailesinin katkıları büyük olmuştur. Demokrat Parti’nin Çeşme ve Alaçatı Belediye başkanları, bu aileden çıkmıştır.

Demokrat Parti’nin modern tarım politikalarının uygulanması kapsamında, modern tarım araç gereçlerinin köylüye ulaştırılması politikası gereği, Türkiye’ye ilk kez getirilen iki traktörden biri de Çeşme Ovacık’ta köylüyle buluşmuştur. Çeşme’nin hem kaplıca ve turizm merkezi hem de eşsiz tabiatı sebebiyle bir tarım beldesi olması politikası da ilk kez Demokrat Parti tarafından uygulamaya konulmuştur.

Son olarak 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Reşide Bayar ve ailesi, 3 Haziran ile 15 Ekim 1960 tarihleri arasında Çeşme’de evlerinde asker gözetiminde, yarı açık cezaevi şartlarında tutulmuşlardır. Türkiye’nin üçüncü cumhurbaşkanı Celâl Bayar ve ailesi, darbe, Yassıda, yargılama, asılsız haberler gibi haksız davranışlar ile karşılaşmış, maddi ve manevi yıpranmışlardır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).490-1-0-0-1737-1056-1/120, 128, 9.5.1945.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).30-10-0-0-120-850-20, 27.8.1949.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).30-18-1-2-120-57-12,2.8.1949.

Hatırat, Araştırma ve İncelemeler

“Mahmut Celal Bayar (1883 -1986)”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr> (Erişim Tarihi 15.04.2024)

AKGÜL, Ahmet, *Çeşme’nin Ovacık Köyü Tarih, Yaşam, Folklor*, Etki Yayınları, İzmir 2016.

BAYAR, Celal, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş*, 7, 8, Sabah Kitapları, İstanbul Basım yılı yok.

DAŞTEMİR, Latif, “Yurtiçi Gezilerinin Önemi ve Bilinmeyen Bir Gezi Çeşme-Ilıca Ziyareti”, sbd.aku.edu.tr/VIII3/dasdemirpdf (Erişim Tarihi: 30.11.2024)

DEMİR, Şerif, “Bir Osmanlı Hanımefendisi ve Bir Cumhuriyet First Leydisi Reşide Bayar (Nilüfer Bayar-Gürsoy’un Anlatımına Göre)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 28/84, Kasım 2012, Ankara.

DEMREN, Rüveyda Nur, 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Alaçatı’da Türklerin Topraklarına Yönelik Müdahaleler İle İlgili Osmanlı Arşivinde Bulunan Vesikaların Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Balıkesir 2022,

ERTAN, Nuri, *Bir Ömür Çeşme*, Ed. Murat Özsoy, Ankara basım yılı yok.

GENCOSMAN, Kemal Zeki, *Cumhurbaşkanı İnönü’nün Ege Seyahati 1949*, Ulus Basımevi, Ankara 1949.

GÜRSOY, Nilüfer, *27 Mayıs ve Bizler*, Yapı Tasarım-Üretim, Basım yeri ve yılı yok.

KEMAL, Mehmed, *Celal Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi*, ABeCe Yay., İstanbul 1980.

ÖNEN, Engin, *Alaçatı*, İzmir 2020.

PIRNAR, İhsan –PİNAR,Tuğrul , *Baba Oğul Anıları Bir Cumhuriyet Ailesinin Yüz Yıllık Öyküsü Pravuşta 1894 – Ankara 1967*, Meta Basım, İzmir, 2012.

ŞAHİN, Enis - TUNÇ, Bilal, “Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi (1945-1947)”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1/2, 2015.

ŞENEL, Aymelek, Demokrat Parti İl Örgütü (1946 – 1960): Muhalefetten İktidara Bir Siyasal Partinin Yerel Politikası, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi*, Manisa 2018.

ŞİMŞİR, Nahide, “Osmanlı’dan Günümüze Çeşme ve Alaçatı’nın Belediye Başkanları”, *Demokrasi Platformu*, 10/35, Ankara, 2021, s.172 -184. <https://www.demokrasiplatformu.com/dergi/article/view/221> (Erişim Tarihi 30.11.2024)

ŞİMŞİR, Nahide, *Çeşme Tarihi Araştırmaları I*, Post Yay., İstanbul 2024.

TBMM Albümü, 2, Ankara 2010.https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt2/index.html (Erişim Tarihi: 29.11.2024)

Çeşme Demokrat Parti Teşkilâtı ve Celal Bayar

TİMUR, Taner, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul 1991.

YÜCEBAŞ, Oğulcan, *Cumhuriyet Döneminde Çeşme (1923-1960)*, *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*, İzmir 2024, s.50-150.

“İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi’nin (COPE) Davranış Kuralları” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.

DİLİN SEYYAHTA YANSIMASI: SEYAHATNAMELERDE TÜRKÇE

THE REFLECTION OF LANGUAGE IN THE TRAVELER: TURKISH IN TRAVELOGUES

Berkant ÖRKÜN*

Öz

Bozkır Atlı Göçebe kültürün bir parçası olan Türklerin kullandıkları diller hakkında, günümüze kadar yapılan çalışmalarda seyahatnamelerden çok fazla yararlanılmamıştır. Hâlbuki farklı seyyahların, Türklerin konuştukları diller hakkında kayda geçtiği önemli unsurlar vardır. Özellikle de Türkçenin daha hızlı bir biçimde yaygınlık kazanmaya başladığı IX. yüzyıldan sonra diğer toplumların da Türkçeye bakışı değişmeye başlamıştır ve bu algısal değişim seyahatnameler aracılığıyla da belirlenebilmektedir. Bu makalenin amacı, seyahatnamelerde geçen Türklerin dili hakkındaki görüşleri tespit etmek ve bu tespitler hakkında yorumlar yapmaktır. Çalışmamızda Arap seyyahlardan İbn Havkal'ın, İstahri'nin, İbn Fadlan'ın, Gırnati'nin, İbni Battuta'nın yanı sıra Fransız seyyah Wilhelm Rubruk'un, Venedikli seyyahlar Ricoldus De Monte Crucis'in ve Josaphat Barbaro'nun, İtalyan seyyah Johann de Plano Carpini'nin, İspanyol seyyah Ruy Gonzâles de Clavijo'nun ve Rus seyyah Afanasiy Nikitin'in seyahatnamelerinden yararlanılmıştır. İncelenen seyahatnamelerden yola çıkılarak seyyahların genelde hangi Türkçe kelimeler üzerinde durdukları ve bu kelimelerin genelde hangi toplumsal yapıları yansıttığı açıklanmaya çalışılmıştır. Seyyahların dikkat çektiği bu kelimeler ayrıca, Türklere dışarıdan bakan ve başka kültürel yapıların ürünü olan seyyahların Türklere karşı olan algılarını da ortaya koymaktadır; dolayısıyla çalışmada bu algı üzerinde de bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Türk dili, seyahatname, seyyah, Türkçe kelimeler.

Abstract

Studies on the languages spoken by the Turks, who are a part of the nomadic culture of the Steppe Horsemen, have not made much use of travelogues. However, there are important elements recorded by different travellers about the languages spoken by Turks. Especially after the IXth century, when Turkish started to spread more rapidly, the perception of other societies towards Turkish started to change and this perceptual change can be determined through travelogues. The aim of this article is to determine the opinions about the language of the Turks mentioned in the travelogues and to make comments on these determinations. In our study, Ibn Havkal, Istahri, Ibn Fadlan, Gırnati, Ibn Battuta, as well as the French traveller Wilhelm Rubruk, The travelogues of Venetian travellers Ricoldus De Monte Crucis and Josaphat Barbaro, Italian traveller Johann de Plano Carpini, Spanish traveller Ruy Gonzâles de Clavijo and Russian traveller Afanasiy Nikitin were used. Based on the analysed travelogues, it was tried to explain which Turkish words the travellers generally focused on and which social structures these words generally reflect. These words that the travellers drew attention to also reveal the perceptions of the travellers who look at the Turks from the outside and who are the products of other cultural structures towards the Turks; therefore, the study will also try to make an evaluation on this perception.

Keywords: Turks, Turkish language, travelogue, traveller, Turkish words.

Giriş

İnsan topluluklarının canlı tanıklığını yapmış olan seyyahların gözlemleri; sadece tarih, coğrafya, ekonomi, devlet yapısı gibi bilgilerle sınırlı değildir. Seyyahlar ayrıca; aralarına karıştırdıkları toplumların dilleri, inançları ve gündelik yaşamları hakkında da önemli bilgiler sunarlar. Her ne kadar gezip gördükleri yerler hakkındaki notlarını kendi dillerinde kaleme almışlarsa da bazı seyyahlar, eserlerinde yer yer odaklandıkları toplumların

* Dr., İstanbul Özel Saint-Michel Fransız Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, berkant.orkun@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5376-2151.

This article was checked by intihal.net.

Makale Gönderim Tarihi: 13. 09. 2024

Makale Kabul Tarihi: 11.12.2024

dillerinden özgün kelimelere ve cümlelere de yer vermişlerdir. Bu durumun belki de bilinen en güzel örneği, Evliya Çelebi'dir. Evliya Çelebi, aralarına karıştığı toplumlara pek çok açıdan tanıtırken aynı zamanda onların dilleri hakkında da önemli bilgiler vermiştir.¹ Elbette, Evliya Çelebi bu konuda yalnız değildir. X. yüzyıldan itibaren Türk ülkelerini dolaşmaya başlayan kimi yabancı seyyahlar da Türk topluluklarının dilleri hakkında bilgiler aktarmışlardır. Yabancı seyyahların X. yüzyıldan itibaren Türk topluluklarının dilleri hakkında genel ve de yer yer özel bilgileri (kelimelere, isimlere, terimlere, cümlelere) sunmaları hem Türk dil tarihi hem de Türk kültür ve inanç tarihi açısından çok önemlidir. Çoğunlukla Müslümanlaşmamış ya da henüz Müslümanlaşmakta olan Türk toplulukları arasında dolaşan bu yabancı seyyahların bazı gözlemleri ve kayıtları, Türklerin Türkçeyi bir din dili haline getirme ve Arapça dini metinleri Türkçeye kazandırma gayretleri hakkında da önemli ipuçları sunmaktadır. Nitekim, IX. yüzyıldan önce Orta Asya'nın iç bölgelerinde Budist ve Maniheizt metinler Türkçeye aktarılırken Türkçe nasıl değişimlere uğramışsa; aslında, IX. yüzyıldan sonra da Farslardan ve Araplardan aktarılan İslami metinlerle Türkçe, aynı Orta Asya'daki süreci takip ederek, önemli değişimlere maruz kalmıştır. Kuşkusuz bu örnek Türkçedeki değişimin sadece bir boyutudur; fakat bu gibi değişimleri, dışarıdan bir göz olan seyyahlar aracılığıyla izlemek ise Türkçenin tarihi gelişimine çok boyutlu bir açıdan yaklaşmayı mümkün kılacaktır.

1. Seyyahlar, Seyahatnameler ve Türkçe

Orta Asya çalışmalarıyla tanınan arkeolog James Patrick Mallory, VI. yüzyılda küçük bir bölgeyle sınırlı olan Türk dilinin bir patlama gerçekleştirerek IX. yüzyılda iki milyon beş yüz bin kilometreyi aşan bir bölgeye yayıldığını vurgulamaktadır.² Türk dilinin kısa sürede bu kadar yaygınlaşan hareketliliği, farklı inançlardan ve kültürlerden gelen seyyahların da ilgisini çekmiştir. Bu seyyahlar, eserlerinde yer yer örnekler de vererek Türk dilinin özelliklerine ve farklılıklarına da değinmişlerdir.

X. yüzyılda farklı coğrafyalardaki Türklerin yaşadıkları ortamları gezen İstahrî, Türkler hakkında oldukça önemli bilgiler vermiştir. Türklerin yaşadığı şehirlerden ve yaşam biçimlerinden bahseden İstahrî, aynı zamanda Türklerin konuştukları diller hakkında da gözlemlerini seyahatnamesinde aktarmıştır. X. yüzyılın seyyahı İstahrî, Bulgar dilinin Hazar dili gibi olduğunu belirtmiştir.³ Yine aynı yüzyılda yaşayan İbn Havkal ise, Hazarların dilinin Türkçe ile Farsçadan farklı olduğunu ve diğer milletlere benzemediğini vurgular.⁴ Aynı yüzyılda yaşayan İbn Fadlan ise Oğuz Türklerini anlatırken onların "Bir Tengri" dediklerini ve bunun Arapçadaki "vahid Allah" ifadesine karşılık geldiğini belirtmektedir.⁵

XII. yüzyılda yaşayan Gırnâti, İdil Bulgarlarına "Sakâlibeliler" diyerek onların günümüzde Kiev yakınlarında olduğu düşünülen Gurkuman kentinde olduğunu ve buradakilerin Türk dilini konuştuklarını vurgular.⁶

XIII. yüzyılda Türklerin bulunduğu coğrafyaları gezen bir başka seyyah ise Wilhelm Von Rubruk'tur. Günümüzde İsrail'de bir şehir olan Akka'da iken Süryanice ve Türkçe bilen

¹ Münevver Tekcan, "Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Diller ve Türk Lehçeleri", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 27, 2005, s. 67-75.

² James Patrick Mallory, *A la Recherche des Indo-Européens Langue Archéologie Mythe*, Éditions du Seuil, Paris 1997, s. 170.

³ İstahrî, *Ülkelerin Yolları (Değerlendirme-Metin)*, (haz. Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları, İstanbul 2019, s. 200-202.

⁴ İbn Havkal, *Sûrat el-Arz (10. Asırda İslâm Coğrafyası)*, (çev. Ramazan Şeşen), 2. Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 342.

⁵ Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, 10. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021, s.10.

⁶ Ebu Muhammed El-Gırnâti, *Gırnâti Seyahatnamesi*, (haz. Fatih Sabuncu), 2. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018, s. 198.

papazlar olduğunu söyleyen Rubruk⁷; aynı zamanda Türk ve Kuman dillerinin köklerinin de Uygur dilinde olduğunu ifade etmektedir.⁸ Aslında Türk dilleri arasındaki bağlantıların Avrupalılar tarafından çok erken dönemde fark edildiğini göstermesi yönüyle bu çok önemli bir ayrıntıdır.

XIII. yüzyılda Moğolları elçilik göreviyle ziyaret eden Johann de Plano Carpini, Moğol hükümdarı için getirdikleri mektubun yanlış anlaşılması için Rusçaya, Arapçaya, Türkçeye ve Moğolcaya çevrildiğini söylemektedir.⁹ Burada özellikle Moğolcanın da Uygur harfleriyle yazıldığını hatırlatmak gerekiyor. Yine XIII. yüzyılda yaşayan İbn Bibi, Anadolu Selçuklularına karşı ayaklanan Mehmet Bey'in de aralarında olduğu Türkmenler tarafından Konya'da divan toplandığını ve şu kararın alındığını söylemektedir: “*Bugünden sonra divanda, dergâhda, barigâhda, meclisde, meydanda Türkçeden başka bir dil kullanılmayacaktır.*”¹⁰ Aslında bu divan kararı; Selçuklulara karşı savaşan Türkmenlerin, ekonomik anlamda kendi göçebe yaşam tarzlarına olanak bırakmayan İslam feodalizmine göre kurulmuş devlet mekanizmasına bir başkaldırı niteliği taşımaktadır. Özellikle de Fars dilinin ve kültürünün hâkim olduğu yerleşik yaşamın iktidar mekanizmasına karşı, göçebe yaşayan Türkmenler Türkçeyi bir direniş alanı olarak benimsemişler ve ilan etmişlerdir.

XIII. yüzyılda Türklerin de bulunduğu coğrafyaları gezen Venedikli seyyah Ricoldus De Monte Crucis, Tebriz'de bir Türkmen tercüman sayesinde Arapça vaazlar verdiğini söylemektedir.¹¹ Nitekim XIV. yüzyılda İbn Battuta, Sivas'ta Uygur Türklerinden olan Alâeddin Ertenâ Bey ile karşılaştığını ve onun gayet akıcı ve mükemmel bir Arapçası olduğunu belirtmektedir.¹² Birbirinden farklı bu iki örnek de Türklerin Arapçaya oldukça hâkim olduğunu göstermektedir. Ayrıca, İbn Battuta Türkçe hakkında başka önemli bilgiler de vermektedir. Örneğin, Türklerde “harkah” isimli, ağaç kalaslarının yan yana getirilmesiyle ve üzerine keçe örtülmesiyle yapılan bir çadır olduğunu belirtir.¹³ İbn Battuta, Aydınolu Muhammed olarak da isimlendirdiği Birgi sultanı Aydınolu Mehmed'in yanına geldiğinde, buradaki hükümdarın kendisinden peygamberin hâdislerine dair bir seçki hazırlamasını istediğini ve kendisinin de bunu hemen hazırladığını belirtiyor. Hükümdarın, müderrise emrederek bu seçkinin hemen Türkçeye çevrilmesini söylediğini de vurguluyor.¹⁴ İbn Battuta, seyahatnamesindeki başka bir anlatısında; Kastamonu'da cuma namazını kılmak için camiye gittiğinde, Cuma namazının farzından sonra kılınan nafîle rekâtları da bitince bir merasim memurunun ayağa kalkarak Türk dilinde yazılmış bir manzume ile sultanı ve veliahtı övdüğünü ve her ikisine de hayırlı dualar ettiğini ifade etmektedir.¹⁵ İbn Battuta, gittiği Kırım'a yakın başka bir yerdeki uygulamadan da şöyle bahsediyor:

Vâiz duayı önce Arapça söylüyor, arkadan Türkçesini açıklıyordu. Onun sözlerinin ara yerlerinde ise hafızlar Kur'an'dan ayetler okuyorlar, bu ayetleri güzel bir nâğme ile tekrarlıyorlardı. Sonra ilâhi söylemeye başladılar. Arapça

⁷ Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat*, (çev. Ergin Ayan), Kronik Kitabevi, İstanbul 2019, s. 75

⁸ Wilhelm Von Rubruk, a.g.e., s. 104.

⁹ Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi 13. Yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk*, (çev. Engin Ayan), Kronik Kitabevi, İstanbul 2018, s. 136.

¹⁰ M. Nuri Gençosman, *Anadolu Selçukî Tarihi İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden*, Uzluk Basımevi, Ankara 1941, s. 293-294.

¹¹ R. De Monte Crucis, *Doğu Seyahatnamesi Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu*, (çev. Ahmet Deniz Altunbaş), Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 42-43.

¹² Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi I-II*, (çev. A. Sait Aykut), 5. bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 416.

¹³ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, a.g.e., s.420.

¹⁴ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, a.g.e., s. 421.

¹⁵ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, a.g.e., s. 440-441.

söylediklerine 'kavâl' diyorlardı. Daha sonra Farsça ve Türkçe okumaya başladılar. Bu bölüme ise 'mülemma' adını veriyorlardı.¹⁶

Halkın anlayabilmesi için hem Aydınoğulları Beyliği'nde hem de Kırım'a yakın başka bir yerdeki ibadet uygulamasında Türkçe manzume ve duaların okunması önemli bir ayrıntıdır. Doğrudan yapılan bu dil çevirilerinin bir zorunluluk olduğunu, çünkü her şeyeye rağmen Türkçenin halk arasında da sarayda da baskın olduğunu göstermektedir.

İbn Battuta, eklerine kadar Türkçe hakkında bilgiler vermektedir. Bursa'nın sultanı diye bahsettiği Orhan Bey'i anlatırken, Sultan Osmanoğlu'un oğlu olarak tanımlar ve "cûk" un Türkçede "küçük" anlamına geldiğini belirtir.¹⁷ Bunun yanında "dümur" ifadesinin Arapça "hadid" (yani demir) anlamına geldiği hakkında da bilgi vermektedir.¹⁸ İbn Battutâ, Çin yakınında olduğu düşünülen ama tam olarak neresi olduğu bilinmeyen Tavâlisi ülkesine gittiğini söylemekte ve burada Türkçe olarak kendisiyle konuşan prensesin cümlelerini aktarmaktadır:

Nâhûda benim şölene katılmamı rica ettiyse de ahali Müslüman olmadığı için yemeklerini yemek caiz değildi; kabul etmedim. Tüm davetliler geldiği zaman Melike onlara sormuş: 'İçinizden gelmeyen kimse kaldı mı?' Nâhûda cevap vermiş: 'Bir adam gelmedi. O 'bahşî'dir, yemek yemez.' Onların dilinde 'bahşî' (=bakşı) fakih; din adamı demektir. Urducâ emir vermiş: 'O adamı çağırın!' diye. Böylece muhafızlarla beraber nâhûdanın arkadaşları yanıma gelip; 'Melike Urducâ'nın çağrısına uy!' dediklerinde prensesin yanına vardım... Prensese selam verdiğim zaman bana Türkçe: 'Hasen misen, yahşî misen?' dedi; bu cümle 'Keyfe hâluke, keyfe ente?' (=Durumun nasıl, nasılsın?) demektir. Beni yan tarafına oturttu. Arapça yazmayı beceriyordu. Hizmetçilerinden birine seslendi: 'Deva ve bitik kâtur!' Bunun anlamı 'ed-devât ve'l-kâğid'dır (=kalem ve kâğıt). Emrettiği şeyler getirildiğinde şöyle yazdı kâğıda: 'Bismillâhirrahmânirrahîm' ve sordu: 'Bu nedir?' Cevabı verdim: 'Tandarî nâm!' Bu sözcükler 'Allah adına' anlamına geliyor. Prensese: 'Hoş!' dedi. Bu söz 'ceyyid!' (=hoş, iyi) demektir.¹⁹

İbn Battuta'nın bahsettiği bu ülkenin tam yeri bilinmese de prensesin Türkçe olarak kullandığı kelimeler ve cümleler önemlidir: "bahşî", "Hasen misen, yahşî misen?", "Deva ve bitik kâtur" ve "hoş" kelimelerinin XIV. yüzyılda özellikle de Çin sınırına yakın bu ülkede kullanıldığını göstermektedir. Burada bitik, kâğıt ya da kitap anlamıyla kullanılmıştır.

XV. yüzyılda Türkçe hakkında bilgi veren önemli seyyahlardan birisi de İspanyol seyyah Ruy Gonzâles de Clavijo'dur. Daha çok Timur'un bulunduğu yerleri ziyaret eden Clavijo, Timur kelimesinin 'demir' anlamına geldiğini ve Timur'a 'Timurlenk' demenin de bir hakaret olduğunu, düşmanlarının ona "Timurlenk" yani "Aksak Timur" dediklerini aktarmakta ve 'lenk'in de aksaklık anlamına geldiğini belirtmektedir.²⁰ Semerkant'ın da etimolojik çözümlemesini yapan Clavijo, Türkçede semizin şişman ve zengin manasına geldiğini ve kent'in de şehir manasına geldiğini belirterek Semerkant'ın kelime anlamının

¹⁶ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *a.g.e.*, s. 469.

¹⁷ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *a.g.e.*, s.430

¹⁸ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *a.g.e.*, s.54.

¹⁹ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *a.g.e.*, s. 888-898.

²⁰ Ruy Gonzalez de Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Köprü Yayınları, İstanbul 2016, s.99-100.

da zenginliği ve ihtişamı vurgulayan bir yapıda olduğunu belirtir.²¹ XV. yüzyılda Anadolu'da Türkçenin yaygınlığına da vurgu yapan Clavijo, Ağrı Dağı civarında bulunan Mako Kalesi'ndeki askerlerin ve prensin Ermeni olmasına ve Ermenice konuşmalarına rağmen Türkçe ve Acemce de bildiklerini vurgular.²² Clavijo'nun yine Ağrı yakınlarını ele aldığı bir anekdotta anlattıkları Türkçe bilmenin ve aynı dili konuşmanın işlevleri açısından çarpıcı bir örnektir:

Eskiden burada şöhretli ve güçlü bir hükümdar varmış ve bu hükümdar bütün bu bölgeye hâkimmiş. Bu hükümdar ölümü sırasında memleketini üç oğluna bırakmış ve memleketi bunlar arasında bölünmüştü. Aluşkert, en büyük oğluna; Ani şehri, ortanca oğluna; Erzurum da üçüncü oğluna kalmıştı. Bu Ermeni hükümdarın hâkim olduğu başlıca şehirler bunlarmış. Büyük kardeş, en güçlü mevkii olan Aluşkerd'in payına düştüğünü görerek iki kardeşi de mirastan mahrum etmek istemiş, bunun sonucunda üç kardeş arasında savaş başlamıştı. Son derece kanlı olan bu savaşta her taraf kendine yardımcı aramış, Erzurum'daki kardeş, Müslüman Türkmenler'in yardımını sağlamış, Ani'deki kardeşi de onunla birleşmişti. Erzurum'daki kardeş, yardımlarını kazandığı Türkmenlerle birlikte Aluşkerd'in üzerine yürümüş, Aluşkerd'deki kardeş de aynı şekilde hareket ederek civardaki Müslüman Türkler'den yardım dilemiş, bu Türklerle diğer Türkmenler aynı dili konuştukları için çabucak anlaşmışlar. Aluşkerd'i zapta karar vermişler ve şehre hücum ederek başarılı olmuşlardı. Türkler, daha sonra Ani ve Erzurum şehirlerini de aynı şekilde zapt etmişler ve Ermeniler'in hâkimiyetine son vererek onları buradan çıkarıp atmışlar.²³

Anekdotta önce köle asker olarak gelen Türklerin, daha sonra kendi inancından olmayan fakat ortak çıkarılara dayandıkları diğer Türklerle aynı dili konuşmaları sayesinde anlaşıp toprakları ele geçirmeleri çarpıcı bir biçimde ele alınmıştır. Aslında bu anekdotun bize gösterdiği en önemli nokta, Türklerin kendi dillerinden nasıl işlevsel bir biçimde yararlandıklarını ve aynı dili konuşmanın dinin de inancın da ötesine geçip farklı toplumların altında olan grupları birleştirebildiklerini de göstermektedir.

XV. yüzyılda Anadolu'yu da gezen Venedikli seyyahlardan biri olan Josaphat Barbaro, Harput'a yakın bir yerde bir nehir olduğunu ve burada olan Türklerin "koyun eri" adıyla anıldığını söylemektedir.²⁴ XV. yüzyılda, Hazar Denizi'ni aşarak Hint bölgesindeki Behmen Türk Sultanlığı'na kadar gelen Rus seyyah Afanasiy Nikitin ise seyahatnamesinde oldukça fazla Türkçe kelimeye yer vermektedir. Rus edebiyatının ilk örneklerinden biri olan bu eserde, Türkçe kelimelerin kullanılması ilginçtir. Nikitin; Hazar Denizi'nin kuzeyinde bulunan Astarhan civarında Tatarlardan kaçarken, Tatarların arkasından "kaçma" diyerek bağırdığından bahseder. Nikitin özellikle de "kaçma" ifadesini seyahatnamesinde Türkçe olarak yazmıştır.²⁵ Araştırmacılar tarafından Farsça kökenli bir kelime kabul edilen²⁶ ve Türk boyları arasında da çokça kullanılan bir ağırlık ölçüsü birimi olan "batman" kelimesi de Nikitin'in seyahatnamesinde Türkçe yazılmıştır. "Batman" kelimesi gibi "altın" kelimesini de Türkçe yazan seyyah, bu iki kelimeyi de aynı anlatı içerisinde geçirmektedir.²⁷

²¹ Ruy Gonzalez de Clavijo, *a.g.e.*, s. 211.

²² Ruy Gonzalez de Clavijo, *a.g.e.*, s. 106.

²³ Ruy Gonzalez de Clavijo, *a.g.e.*, s. 247.

²⁴ Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, (çev. T. Gündüz), 3. bs., Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 90-91.

²⁵ Afanasiy Nikitin, *Üç Deniz Ötesine Seyahat*, (çev. Serkan Acar), 3. bs., Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019, s. 5.

²⁶ Cengiz Kallek, "Batman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 5, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 199-200.

²⁷ Afanasiy Nikitin, *a.g.e.*, s. 7.

Seyyahın Kiril alfabesiyle Türkçe olarak yazdığı kelimeler şunlardır:

nogud (nohud)²⁸,
tutturgan (Kıpçak Türkçesinde pirinç)²⁹,
kantar ve bulat=pulat=çelik³⁰,
garip ve İsayadeniyeni (İsa dinine)³¹,
Allah Hakk³²,
devyakuşi (devekuşu)³³,
halyal (helal)³⁴,
bogram (bayram)³⁵,
vezir (vezir) ve saydak (sadak: ok torbası)³⁶,
altın³⁷,
Kurbant Bagryam (Kurban Bayramı)³⁸
Tiken (Diken)³⁹

Türkçe kelimelerin yanı sıra Afanasiy Nikitin'in kullandığı Türkçe cümleler de vardır: Örneğin seyyah, Rusça ve Türkçe kelimeleri şu örnekteki gibi kullanabilmektedir: “*S.k.şilir sen dü şetel beresin s.k.ş ilimes yek jitel bersen dostur avrat çektur a s.k.ş muft a lyubyat belih lyudey*”⁴⁰. Hindistan'da kadınlarla yatmaktan bahsederken seyyah bu durumu, “*Kapkara .m cyuk kiçi hoş*” (Kapkara .mcık kiçi hoş) olarak Türkçe ifade etmiştir. Seyyah, dini ifadeler kullanırken de Türkçe cümleler kurmuştur: “*Tangridan isterem ol saklasın*” ve “*Hudasın sen*” gibi cümleler yanında, “*Allah Tanrıdır, Allah Kerimdir, Allah Rahimdir, Allah Hûdadır, Allah Ekberdir, Allah Yüce Hükümdardır, Allah'ım sen Rabbimsin, Sen Allah'sın*”⁴¹; “*Urus yer de Tangrı saklasın. Allah sakla! Hudâ sakla! Bu dünyada bunun gibi yer yoktur. Nasıl Urus yeri begleri böyle değil; Urus yer abadan bulsın; gam, dert gitsin. Allah, Hudâ, Bog, Tanrı!*”⁴². Burada; Tanrı, Allah, Hudâ ve Râb kelimelerinin XV. yüzyılda da aynı anlamda kullanılması dikkat çekmektedir. Fakat özellikle de Râb kelimesinin X. yüzyılda, Türklerdeki farklı anlamdaki kullanımını da görmekteyiz. Örneğin; Gırnâti'nin seyahatnamesinde Bulgar Türklerinin, boyu uzun ve güçlü bir adam gördükleri zaman ona rabbimiz diye seslendikleri ve onu yücelttikleri belirtilmektedir.⁴³ X. yüzyılda yaşayan İbn Fadlan da Oğuzların büyüklerine Rabb dediklerini ifade etmektedir.⁴⁴ Dolayısıyla bu kelimenin çağlar içinde, Türkler için farklı anlamlara geldiğini söyleyebiliriz.

Afanasiy Nikitin'in namaz hakkında Türkçe yazdığı cümleler de dikkat çekicidir: “*Efendi sen namaz kıalarsın ben de namaz kılarım. Sen 5 (vakit) kıalarsın ben de 3(vakit)*”

²⁸Afanasiy Nikitin, *a.g.e.*, s. 9.

²⁹Afanasiy Nikitin, *a.g.e.*, s. 9.

³⁰Afanasiy Nikitin, *a.g.e.*, s. 12.

³¹Afanasiy Nikitin, *a.g.e.*, s. 14.

³²Afanasiy Nikitin, *a.g.e.*, s. 17.

³³Afanasiy Nikitin, *a.g.e.*, s. 20.

³⁴Afanasiy Nikitin, *a.g.e.*, s.21.

³⁵Afanasiy Nikitin, *a.g.e.*, s. 22.

³⁶Afanasiy Nikitin, *a.g.e.*, s. 23.

³⁷Afanasiy Nikitin, *a.g.e.*, s. 25.

³⁸Afanasiy Nikitin, *a.g.e.*, s. 26.

³⁹Afanasiy Nikitin, *a.g.e.*, s. 28.

⁴⁰Afanasiy Nikitin, *a.g.e.*, s. 10.

⁴¹Afanasiy Nikitin, *a.g.e.*, s. 19.

⁴²Afanasiy Nikitin, *a.g.e.*, s. 25.

⁴³Ebu Muhammed El-Gırnâti, *a.g.e.*, s. 206-207.

⁴⁴Ramazân Şeşen, *a.g.e.*, s. 10-11.

namaz kılarım. Ben garip (yabancı) sen ise yerlesin."⁴⁵ Nikitin, bu cümleler dışında Türkçe olarak "*Bizim başı munda nasip bolmıştı.*"⁴⁶ cümlesini de seyahatnamesinde yazmıştır.

Nikitin'in seyahatnamesinde kullandığı Türkçe kelimeleri ve cümleleri bütünsel bir bakış açısıyla düşündüğümüzde; özellikle dini (namaz, halyal, bogram, Allah, Tangrı, Hudâ, Rab vb.), ticareti (batman, altın, nohud, tutturgan, kantar=pulat vb.) ve cinselliği (s.k.şil, .m, kiçi vb.) içeren ifadelerin oldukça sık kullanıldığını görmekteyiz. Özellikle de ticaret ve tarım yapıldığını gösteren kelimeler olan "batman", "altın", "nohud", "tutturgan" ve "kantar=pulat=çelik" kelimeleri Türklerin ekonomik yapıları hakkında da bize önemli bilgiler sunmaktadır.

Sonuç

Türkçenin özellikle de IX. yüzyıldan sonra hızlı gelişimi, kendi döneminin güncelini yakalayan seyyahlar tarafından da ele alınmış ve özellikle de İstahri ve İbn-i Havkal gibi seyyahlar Türkçeyi hem farklı Türkî diller arasında hem de farklı diller arasında karşılaştırmışlardır. X. yüzyılda İstahri, Bulgarların dilinin Hazarların diline yakın olduğunu söyleyerek aslında bu farklı coğrafyalardaki tarihsel bağlara dikkat çekmiştir. İbn Havkal ise Türkçe ile Farsça arasındaki farka dikkat çekmiş, aslında kültürel olarak da bu iki toplumsal yapının farklı olduğundan bahsetmiştir. XII. yüzyılda yaşayan Gırnâti'nin Kiev yakınlarında Türkçe konuşulduğunu söylemesi de Türklerin Doğu Avrupa'daki hareketliliğine vurgu yapan önemli bir bilgidir. XIII. yüzyılda Batılı seyyah Rubruk, Türk dillerinin Uygurca ile tarihsel ilişkisine dikkat çekmiştir. Bütün bu bilgiler bize, Bozkır atlı göçebe kültürün parçası olan Türklerin Batı'ya doğru olan hareketliliğini ve farklı dönemdeki seyyahların da dil üzerinden bunu takip ettiklerini göstermektedir. Bir başka önemli nokta da İbn Bibi'nin tarihi kayıtlarında da gördüğümüz gibi; Anadolu'daki göçebe Türkmenlerin, Türkçeyi Anadolu Selçuklu Devleti'ne karşı bir direniş alanı olarak algılamalarıdır. Böylece Anadolu'daki Türkmenler, göçebe yaşam tarzlarını tehdit eden ve devlet dili olan Farsçaya karşı kendi anadillerini savunarak bir direniş mekanizması geliştirmeye çalışmışlardır.

Bu çalışmada ulaştığımız başka bir sonuç da Türklerin bir kısmının, özellikle de XIII. yüzyıldan sonra, iyi bir Arapça bilgisinin olduğudur. Nitekim XIII. yüzyılda Venedikli seyyah Ricoldus De Monte Crucis, Tebriz'de bir Türkmen'in Arapça vaazlar verdiğini; XIV. yüzyılda İbn Battuta da Uygur Türklerinden biri olan Alâeddin Ertenâ Bey'in gayet akıcı ve mükemmel bir Arapçası olduğunu söylemektedir. Buna rağmen, hem peygamber hadislerinin toplanmasında hem de ibadet sırasında Arapçadan Türkçeye çevirinin yapıldığını da İbn Battuta vurgulamaktadır. Dolayısıyla, Türklerin bir kısmının iyi Arapça bildiğini ama buna rağmen hem camilerde ibadet sırasında hem de genel bilgiyi edinmek için Arapçadan Türkçeye yoğun bir çeviri faaliyeti olduğunu da söyleyebiliriz.

Seyyahların, kendi dillerinde yazdıkları seyahatnamelerde yer yer Türkçe kelimelere doğrudan yer verdiği ve bu kelimelerin de Türklerin sosyal yaşamına dair çok önemli bilgiler içerdiği söylenebilir. Özellikle de Rus seyyah Afanasiy Nikitin'in Hindistan yakınında yaşayan Türklerin kullandığı kelimelerden verdiği örnekler bunun en önemli kanıtıdır. Nitekim Nikitin'in verdiği örnekler arasında kullanılan Türkçe ölçü birimleri, buradaki Türklerin ticari hayatı hakkında bize çok önemli bilgiler vermektedir. Bütün bunların yanı sıra IX. yüzyıldan sonra hızla batıya doğru yayılan Türkçenin diğer toplumlar tarafından da çok önemsendiğini ve bu nedenle de seyahatnamelerde Türkçeye ait bilgilere özellikle yer verildiğini söyleyebiliriz.

⁴⁵ Ramazan Şeşen, *a.g.e.*, s. 22.

⁴⁶ Ramazan Şeşen, *a.g.e.*, s. 29.

Kaynaklar

- BARBARO, Josaphat, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, (çev. T. Gündüz), 3.Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.
- CARPİNİ, Plano, *Moğolistan Seyahatnamesi 13. Yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk*, (çev. Engin Ayan), Kronik Kitabevi, İstanbul 2018.
- DE CLAVİJO, Ruy Gonzalez, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Köprü Yayınları, İstanbul 2016.
- DE MONTE CRUCİS, R., *Doğu Seyahatnamesi Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu*, (çev. Ahmet Deniz Altunbaş), Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi I.-II*, (çev. A. Sait Aykut), 5. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.
- Ebu Muhammed El-Gırnâtî, *Gırnâtî Seyahatnamesi*, (haz. Fatih Sabuncu), 2. Baskı, Yeditepe Yayınevi İstanbul.
- GENÇOSMAN, M. Nuri, *Anadolu Selçukî Tarihi İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden*, Uzluk Basımevi, Ankara 1941.
- İbn Havkal, *Sûrat el-Arz (10. Asırda İslâm Coğrafyası)*, (çev. Ramazan Şeşen), 2. Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.
- İstahri, *Ülkelerin Yolları (Değerlendirme-Metin)*, (haz. Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları, İstanbul 2019.
- KALLEK, Cengiz, "Batman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 5, TDV Yayınları, İstanbul 1992.
- MALLORY, James Patrick, *A la Recherche des Indo-Européens Langue Archéologie Mythe*, Éditions du Seuil, Paris 1997.
- NİKİTİN, Afanasiy, *Üç Deniz Ötesine Seyahat*, (çev. Serkan Acar), 3.Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019.
- ŞEŞEN, Ramazan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, 10. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021.
- TEKCAN, Münevver, "Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Diller ve Türk Lehçeleri", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 27, 2005, s. 67-75.
- VON RUBRUK, Wilhelm, *Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat*, (çev. Ergin Ayan), Kronik Kitabevi, İstanbul 2019.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.

MİRÂTÜ'D-DEVLE MÜELLİFİ İBRAHİM NİHÂLÎ HAKKINDA YENİ BİLGİLER

NEW INFORMATION ABOUT İBRAHİM NİHALİ, THE AUTHOR OF MİRAT AL-DAWLA

Uğur DEMİR*

Öz

18. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış Nihâlî mahlasını kullanan birkaç müellif vardır. Bunlardan biri de Mirâtü'd-Devle isimli layihanın müellifi İbrahim Nihâlî'dir (ö. 1215/1801). Araştırma sırasında bugüne kadar dört müstakil eseri tespit edilen İbrahim Nihâlî'nin, diğer Nihâlîler ile karıştırıldığı görüldü. Bu çalışmada öncelikle Nihâlîler hakkındaki karmaşanın mahiyeti ortaya koyuldu. Ardından İbrahim Nihâlî'nin kimliği ve kariyeri tespit edildi. Son olarak Mirâtü'd-Devle adlı eseri ele alındı ve kitabın III. Selim dönemi ıslahat layihaları arasındaki yeri tespit edilmeye çalışıldı. Nihâlî'ye izafe edilen bazı eserlerin ise ona ait olmadığı ortaya çıkartıldı. Böylelikle İbrahim Nihâlî'nin hayatına dair bilinmeyen birçok husus ilk defa literatüre kazandırılmış oldu. Meslekî kariyeri büyük oranda doğru bir kronoloji ve sıra ile belirlendi. Eserleri ve bunlar arasında Mirâtü'd-Devle'nin yeri üzerinde duruldu. Mirâtü'd-Devle'nin III. Selim dönemi ıslahat layihalarına benzediği, özellikle Muhasebe-i Evvel İbrahim Efendi'nin layihası ile Nihâlî'nin "Mirâtü'd-Devlesi"nin muhteva itibarıyla benzerlikler arzettiği tespit edildi.

Anahtar Kelimeler: İbrahim Nihâlî, Mirâtü'd-devle, Biyografi, ıslahat Lâyihası, 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi.

Abstract

In the second half of the 18th century, there are several authors who lived and used the pseudonym Nihâlî. One of them is İbrahim Nihâlî (d. 1215/1801), the author of Mirât al-Dawla. The life of İbrahim Nihâlî, whose four independent works have been identified so far, has been confused with other Nihâlîs. In this study, firstly, the nature of the confusion about the Nihâlîs was revealed. Then İbrahim Nihâlî's identity and career were determined. Finally, his work Mirâtü'd-Devle is analyzed and its place among the reform lahiyas of Selim III period is tried to be determined. Some of the works attributed to Nihâlî were revealed not to be his. Thus, many unknown aspects of İbrahim Nihâlî's life have been brought to the literature for the first time. His professional career has been determined with a largely accurate chronology and sequence. His works and the place of Mirât al-Dawla among them have been emphasized. It was determined that Mirâtü'd-Devle was similar to the reform layihası of the Selim III period, especially Muhasebe-i Evvel İbrahim Efendi's layiha and Nihâlî's "Mirâtü'd-Devle" were similar in terms of content.

Keywords: İbrahim Nihâlî, Mirâtü'd-devle, Biography, 1768-1774 Ottoman-Russian War.

Giriş

1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi, Türk tarafının ağır yenilgiler aldığı bir savaştı. Savaşı sonlandıran Küçük Kaynarca Antlaşması ise Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılını başlatan bir dönüm noktasıydı. İlgili antlaşma; Bâbü'lî'yi yüklü bir tazminat ödemeye mahkûm ettiği gibi önce Kırım'ın elden çıkmasına, 1783 yılında da Rusya tarafından tamamen ilhak edilmesine zemin hazırladı.

Türk tarafının ciddi bir hazırlık yapmadan ilan ettiği fakat hezimetle neticelenen, bazı tarihçilere göre de Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü başlatan 1768-1774 Harbi'ne dair müstakil birçok eser kaleme alındı. Bunun yanında birçok çalışmada bu sefere uzun veya kısa bölümler tahsis edildi. Savaşta neden ağır bir yenilgi alındığı, bu yenilgilerin suçlularının kimler olduğu, Kırım'ın nasıl geri kazanılacağı, savaşın sebep olduğu travmanın

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, ugur1768@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6960-4211

This article was checked by intihal.net.

Makale Gönderim Tarihi: 08. 10. 2024

Makale Kabul Tarihi: 16.12.2024

nasıl atlatılacağı, savaş sayesinde daha açık görülebilen devlet işleyişindeki aksaklıkların nasıl ıslah edileceği suallerine cevaplar vermeye matuf eserler yazıldı.¹ Bunlardan biri de 18. yüzyılın velüd müellif ve bürokratlarından İbrahim Nihâlî'nin kaleme aldığı “*Mirâtü'd-Devle*”dir.

İbrahim Nihâlî hakkında farklı eserleri münasebetiyle bazı bilgiler ortaya çıkartılmıştır. Buna mukabil hâlâ ismi başta olmak üzere meslekî kariyeri ve hangi eserleri kaleme aldığına dair ciddi bilgi eksiklikleri, daha da önemlisi bilgi karışıklıkları mevcuttur. Bu çalışmada, İbrahim Nihâlî'nin hayatına dair Osmanlı Arşivi'nde ve kütüphanelerde tarafımızca tespit edilen yeni bilgiler paylaşılacaktır. Birbirlerine karıştırılan Nihâlîlerin kimler olduklarını, neden karıştırıldıklarını ve “*Mirâtü'd-Devle*”nin müellifi İbrahim Nihâlî'nin meslekî kariyerinin genel hatlarının nasıl olduğu ortaya koyulacaktır. Devamında da varlığı uzun süredir bilinen, yazması yeni tespit edilmiş olan ve hakkında tanıtıcı bir makele kaleme alınmış bulunan “*Mirâtü'd-Devle*” adlı esere dair değerlendirmelerde bulunulacak ve ilgili eserin transkribe metnine makalenin ekinde yer verilecektir.

İbrahim Nihâlî Kimdir?

*Mirâtü'd-Devle*² adlı eserinde müellif adını “Nihâlî” olarak verir. Bunun haricinde müellifin ismi veya hayatına dair eserde başka bir bilgi bulunmaz. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda müellifin isminin, diğer eserlerindeki bilgilerden hareketle “İbrahim Nihâlî ibni Süleyman Halife” veya “Halife-zâde İbrahim Nihâlî” olduğu ileri sürülmüştür³.

Yakın dönemlerde yaşayan farklı Nihâlîler olduğu için bu kişiler birbirleriyle karıştırılmıştır. Bunlardan birisi Dîvân-ı Hümâyûn kâtiblerinden olan ve III. Mustafa döneminde şiirler kaleme alan Nihâlî'dir. Asıl adı Mehmed olan Şair Nihâlî, hem arşiv belgelerinden hem de şuarâ tezkirelerinden⁴ anlaşıldığına göre 1186/1772 yılında evladı olmadığı hâlde vefat etmiştir⁵. Bu Nihâlî'nin, I. Abdülhamid döneminde yazılıp III. Selim döneminde gözden geçirilen “*Mirâtü'd-Devle*”nin müellifi olmadığı anlaşılmaktadır⁶.

Müellifimiz, aşağıda yazdığı eserlerden anlaşıldığına göre, III. Selim dönemine kadar yaşamıştır. Ancak III. Selim devrinde de birden fazla “Nihâlî” vardır. Bunlardan biri Tuğrakeş Nihâlî'dir. Bu Nihâlî'nin adı “Mehmed” olup, II. Mahmud'un ismini havi mührü

¹ Bu eserler için bk. *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihalar*, TTK Yayınları, Ankara 2014; *III. Selim'e Sunulan Islahat Lâyihaları*, haz. Ergin Çağman, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.

² Eser hakkında aşağıda ayrıntılı bilgi verilecektir.

³ Okan Erman, *Nihâlî. Mir'âtü'l-'Ukalâ (1799) (Giriş-Çeviri Yazılı Metin-Aktarı-Dizimli Sözlük-Tıpkıbasım)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018, s. 1; Mehmet Altunmeral vd., “Nihâlî İbrâhîm İbn Süleymân Halife ve Mir'âtü'l-'Ukalâ Adlı Eseri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 52, 2021, s. 146.

⁴ Nihâlî hakkında şuarâ tezkirelerindeki bilgiler için bk. Yunus Kaplan, “18. Yüzyıl Şairlerinden Nihâlî ve Dîvânçesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 29, 2011, s. 58-59.

⁵ Şair ve Dîvân-ı hümâyûn kâtibi Nihâlî, 1186 Muharrem/Nisan-Mayıs 1772 tarihi başında, evladı olmadığı halde vefat etmiştir (BOA, Ali Emiri-I. Abdülhamid, nr. 299/20104).

⁶ Bazı çalışmalarda müellifimiz ile şair ve Dîvân-ı hümâyûn kâtibi olan Nihâlî karıştırılmıştır (bk. Okan Erman, *a.g.t.*, s. 1-2. Erman, şair Nihâlî'nin şiirlerini müellifimizin gençlik yıllarında yazmış olması gerektiğini belirtir (Okan Erman, *a.g.t.*, s. 2). Ayrıca şair Nihâlî'nin *Dîvânçe*'sini de müellifimiz Nihâlî'nin eseri zannetmiştir. *Dîvânçe* hakkında bk. Yunus Kaplan, *a.g.m.* Bu iki kişinin karıştırılmasının sebebi Bursalı Mehmed Tâhîr'in yazdıklarıdır. Tâhîr, Nihâlî'nin 1186 yılında vefat ettiğini belirtmiş ve şair Nihâlî'ye ait olan şiirden bir de misal vermiştir (*Osmanlı Müellifleri*, haz. Mehmet Ali Yekta Saraç, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2016, s. 1094-1095). Ancak Mehmed Tâhîr, daha sonra kaleme aldığı *Ahlak Kitaplarımız* (İstanbul 1325) adlı çalışmasında Nihâlî'nin vefat tarihini 1228 olarak vermiştir. Şair Nihâlî ile müellifimiz olan İbrahim Nihâlî'nin karıştırıldığına daha önce de işaret edilmiştir (Mehmet Altunmeral vd., *a.g.m.*, s. 147).

de hazırlamış⁷, daha sonra da kâğıd-ı bîrûn emanetine tayin edilmiştir⁸. Bu Nihâlî'nin de müellifimiz olan Nihâlî ile karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Tuğrakeş Mehmed Nihâlî, Divân-ı Hümâyûn hâcegânındandır ve 1228/1813 yılında bu görevi hâlâ deruhte etmektedir⁹.

İbrahim Nihâlî, *Mir'atü'l-ukalâ* adlı eserinin mukaddimesinde kendisini “İbrahim Nihâlî ibni Süleyman Halîfe” şeklinde tanıtmıştır. Aynı eserin hâtimesinde ise “Haremeyn-i Şerîfeyn Muhâsebesi kalem-i şerâfet-rakamının hidmet-i kîsedârlığı ile müftehir İbrahim” ifadesini kullanmıştır¹⁰. Söz konusu eserin 1213 yılı Şaban ayında (8 Ocak-5 Şubat 1799) III. Selim'e sunulduğu bilinmektedir¹¹. Bu bilgiler, müellifin kimliği ve kariyerinin tespiti konusunda yol göstericidir. İlgili tarihlere ait Haremeyn Muhâsebesi Kalemî kâtip atamaları izlendiğinde İbrahim Nihâlî, ilk defa 20 Şaban 1197/21 Temmuz 1783 tarihinde mülâzım-ı sâni olarak görevlendirildiği şu ruus tezkiresi ile karşımıza çıkmaktadır:

Haremeynü's-şerîfeyn Muhâsebesi Kalemî'nin bundan akdem hasbü't-tarîk hulefâsına ru'us-ı hümâyûn i'tâ olunup mülâzımları mülâzemetleri henüz virilmemekle kalem-i mezbûr hulefâsına lede'l-istifsâr Kîsedârzâde İbrahim Halîfe mülâzım-ı sâni olduğunu ihbâr eylediklerin Haremeyn Muhâsebecisi Mehmed Hakkı Beyefendi i'lâm itmekle i'lâmı mücebince mezbûr Kîsedârzâde İbrahim Halîfe mülâzım-ı sâni olmak üzere yedine ru'us-ı hümâyûn i'tâ buyurulmak bâbında dârüssa'âdetü's-şerîfe ağası sa'âdetlü İdris Ağa hazretleri arz itmekle mücebince ikinci mülâzımlık hidmetinde istihdâm olunmak fi 20 Ş[aban] sene 1197¹²

Tezkirede yer alan “Kîsedârzâde” lakabı oldukça önemlidir. Zira aynı gün mülâzım-ı evvel olarak atanan başka bir kâtibin ismi de İbrahim ve lakabı “Halîfezâde”dir¹³. Tayinin gerçekleştirildiği esnada Haremeyn Muhasebesi Kalemî'nin kîsedârı Dördüncü Halife Süleyman Efendi'dir¹⁴. Bu bilgi müellifimizin mülâzım-ı sâni tayin edilen ve “Kîsedârzâde” lakabıyla zikredilen İbrahim Halîfe olduğunu göstermektedir. İlerleyen satırlarda ayrıntıları verilen kariyer çizgisi de bu tespit ile örtüşmektedir.

Mülâzımlık, Mâliye bürolarında kıdemli halifelerden sonra gelen kadroları tanımlamaktadır. Defterdarlık kalemlerinde çalışan kâtipler şâkird olarak küçük yaşta göreve başlamakta, ölüm ve azil gibi gerekçelerle kıdemlerine göre yükselmektedir. Şâkirdler bir süre sonra kâtip adıyla anılmakla birlikte kalemin en kıdemli ve en fazla harç geliri elde eden halife kadrolarına yükselmelerinin ilk adımı mülâzımlıktır. Bir başka deyişle mülâzımlık, halife adayı kâtiplerin kıdemlerini göstermektedir. Bu kadroların sayısı bürolara göre farklılık arz etmektedir¹⁵. İlgili tarihte Haremeyn Muhasebesi Kalemî'nin 6 halifesi ve 3

⁷ BOA, HAT, nr. 1338/52246, tarihsiz: “Hâlâ tuğrakeş hıdmetinde müstahdem hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûnlarından Mehmed Nihâlî Efendi kulları, nâm-ı nâmi-i hazret-i şehrîyâriilerine elkab gazâ ve Adlî”

⁸ *Câbi Tarihi (Tarih-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni)*, II, haz. Mehmed Ali Beyhan, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 1017.

⁹ Müellifimiz İbrahim Nihâlî'nin 1228/1813 yılında öldüğü iddiası Nihâlî Mehmed Efendi ile karıştırılmasından kaynaklanmaktadır (Mehmed Tâhir, *a.g.e.*).

¹⁰ Nihâlî, *Mir'atü'l-ukalâ* (1799), s. 28, 61. Nihâlî, tıbbâ dair kaleme aldığı ve tıp tarihçilerinin uzun zamandır dikkatini çeken (Feridun Nafiz Uzluk, “Bursalı Hekim Ali Münşî Efendi ?-1146 (?-1733/34)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 3, 1950, s. 330) *Bostân-ı Etibbâ* adlı eserinde de künyesini “bu kalîlü'l-bizâ'a Halîfe-zâde İbrâhîm Efendi” olarak vermiştir (Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İsmail Saip Kitapları, nr. 2105/57, vr. 1b).

¹¹ Okan Erman, *a.g.t.*, s. 3.

¹² BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümâyûn Kalemî Ruus Defterleri (A.DVNSRSK.d), nr. 86, s. 272.

¹³ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 272.

¹⁴ İbrahim Efendi'nin babası Süleyman Efendi, 9 Rebiülevvel 1196/22 Şubat 1782'de Haremeyn Muhâsebesi Kalemî kîsedârı tayin edilmiştir (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 251).

¹⁵ Osmanlı bürokrasisinde şâkird, mülâzım ve halîfelik görevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Engin Çetin, *Osmanlı Bürokrasisinde Başmuhasebe Kalemî (XVIII. Yüzyıl)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2023, s. 42-90; Engin Çetin, “Osmanlı Bürokrasisinde Şâkirdlik: 18. Yüzyılda Başmuhasebe Kalemî Örneği”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt: X, Sayı:2, 2023, s. 478-509.

mülâzımı bulunmaktadır. Halifelik ve mülâzımlıklarda kıdem esas olduğundan mülâzım-ı sâni olarak atanan İbrahim Nihâlî'nin 1783 yılı itibariyle Haremeyn Muhâsebesi Kalemi'nin en kıdemli sekizinci kâtibi olduğunu söylemek mümkündür.

Babası Süleyman Halife'nin çalıştığı kalemde bir şâkird olarak göreve başlayan ve 21 Temmuz 1783'te mülâzım-ı sânilik kadrosuna yükselen İbrahim Halife, kısa süre sonra önemli bir uzman kâtipliğe tayin edilmiştir. Bu görev esasen Haremeyn Muhâsebesi Kalemi kâtiplerinden ikinci halifelerin sorumlu olduğu sadrazam nezâretindeki vakıfların muhasebelerini hazırlamaktır. İbrahim Halife'nin ilgili göreve atanması hakkında evkaf müfettişinin sunduğu arzdan anlaşıldığına göre Nihâlî bu vazifeyi babasından devralmıştır¹⁶. 4 Şevval 1197/2 Eylül 1783'te kesinleşen bu tayin¹⁷ Nihâlî'nin biyografisi için önemli olduğu kadar Maliye kâtiplerinin kökenleri ve uzmanlık alanlarının şekillenmesinde akrabalığın yerini göstermesi bakımından da kayda değerdir. Zira tayin arzında İbrahim Halife'nin bu görevi yapan kâtiplerin, yani babasının yanında çalıştığı özellikle vurgulanmıştır.

İbrahim Halife, Haremeyn müfettişi tarafından görülen sadrazam nezâretindeki evkaf muhasebelerine kâtibi tayin edildikten yaklaşık 4 yıl sonra bir yolsuzluk hadisesine karışmıştır. Hakkındaki iddialar Limni Adası'na sürülmesine yol açmıştır. 1201 yılı Cemâziyelevvelinin evâilinde (19-28 Şubat 1787) düzenlenen sürgün fermânına göre suçu; “vakıf görevlilerinin vezâifine karışmak ve bazı vazifeleri kendi veya müteallikatı üzerine almak” şeklinde tarif edilmiştir¹⁸. Bu emir üzerine bir çavuş nezâretinde Limni'ye gönderilen İbrahim Halife'nin adaya ulaştırıldığı haberi 15 Cemâziyelevvel 1201 (5 Mart 1787)'de merkeze bildirilmiştir. Ancak benzer cezalarda olduğu gibi İbrahim Halife'nin sürgünü de kısa sürmüş ve yaklaşık 3 ay sonra “vazifesinden hariç umura karışmamak” şartıyla affedilmiştir¹⁹.

Sürgün olayının İbrahim Halife'nin kariyerinde bir sorun yaratmadığı anlaşılmaktadır. Zira İstanbul'a döndükten sonra tekrar kalemde çalışmaya başlamış ve kendisinden kıdemli kâtiplerin vefatları ile yükselmeye devam etmiştir. Bu çerçevede 4 Safer 1204/24 Ekim 1789 tarihi itibariyle dördüncü halifelik kadrosuna kadar ulaşmıştır²⁰. Takip eden yıllarda babasının kariyer çizgisine uygun olarak Haremeyn Muhâsebesi Kalemi kisedârı olmuştur. Bu ilk kisedârlığa tayin tarihi şimdilik tespit edilememiştir. Ancak 1 Muharrem 1211/7 Temmuz 1796'da gerekçe belirtilmeksizin azledildiği ve yerine Mehmed Salih Halife'nin atandığı kesindir²¹. Bu azil uzun sürmemiş ve 20 Zilkade 1211/17 Mayıs 1797'de henüz bir

¹⁶ “*Nezâret-i aliyye-i âsafânelerinde mahmî selâtin-i izâm ve sâ'ir bi'l-cümle sagîr ve kebîr mahkeme-i teftîşide muhâsebâtı ru'yet olunan evkâf mütevellilerinin seneleri hitâmında evkâf müfettişleri huzûrunda kâ'ide-i evkâf üzere hesâbları ru'yet ve sûret-i muhâsebeleri tahrîri Haremeynü's-şerîfeyn Muhâsebesi'nde ikinci halife bulunanlara merbût olup lâkin hasbü't-tarîk ikinci halife olanlar ihtiyâr ve alîl olmakdan nâşî hidmet-i mezkûreyi idâreye adem-i liyâkatleri zâhir olduğuna binâ'en umûr-ı evkâfi halelden sıyâneten kalem-i mezkûr ketebesinden hidmet-i mezkûreye muktedir bir kimesne ta'yîni kavâ'id-i kadîmelerinden olup hâsıl olan â'idesinin nisfi ikinci halife bulunanlara virilmek şartıyla bundan akdem bâ-ru'us-ı hümayûn ta'yîn olunan Süleyman Efendi'ye kisedârlık tevcih ve hidmet-i merkûme mu'attal kaldığına binâ'en kalem-i mezkûr ketebesinden İbrahim Halife kulları mukaddemâ hidmet-i mezkûrede istihdâm olunan müteveffâ Mehmed Emin Efendi ve gerek Süleyman Efendi'nin ma'iyetlerinde on seneden mütecevîz evkâf muhâsebâtını ketb ve tahrîrile me'lûf ve kâ'ide-i evkâfa ârif mu'temed kulları olmağla ...” (BOA, Cevdet-Evkaf, nr. 517/26123 (4 Şevval 1197/2 Eylül 1783)).*

¹⁷ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 274.

¹⁸ “...Haremeyn Kalemi hulefâsından Kisedârzâde İbrahim sadriâzam nezâretinde olan evkâfdan evkâf-ı selase hademesinin vezâ'ifine müdâhale ve fukara ve müstahikkîn için müceddeden tertîb olunan vazîfeleri kendüye ve müte'allikâtına virüp bu veçhle hiyâneti zâhir ve te'dîbi muktezî olmağla kendüyü te'dîben ve emsâlini terhiben çavuş mübâşeretüyle Limni'ye nefî ve iclâsı...” (BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayûn Kalemi Kalebend Defterleri (A.DVNSKLB.d), nr. 22, s. 216 (Evâil-i Cemâziyelevvel 1201/19-28 Şubat 1787)).

¹⁹ BOA, A.DVNSKLB.d, nr. 22, s. 216 (Evâsıt-ı Şaban 1201/19-28 Mayıs 1787).

²⁰ BOA, Ali Emiri-III. Selim, nr. 72/4334.

²¹ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 347.

yıl bile dolmadan yeniden Haremeyn Muhâsebesi kisedârı olmuştur. Bu tayine dair ruus kaydı şu şekildedir:

Kîsedârlık der-Kalem-i Muhâsebe-i Haremeynü'ş-şerîfeyn. Kalem-i mezbûr kîsedârı Sâlih Efendi'nin kavâ'id-i kalem ve kuyûd ve şürûta adem-i vukûfundan umûr-ı kalemi bir vechle edâ ve ru'yete muktedir olamadığından azl ve yerine bundan akdem kalem-i mezkûrda kîsedârlık hizmetinde müstahdem ve dördüncü halife olan Halîfezâde erbâb-ı istihkâkdan İbrahim Efendi[ye] kemâ-fi's-sâkıb kîsedârlık hizmetinde istihdâm olunmak üzere tevcih ve yedine ru'us-ı hümayûn i'tâ buyurulmak bâbında dârü's-sa'âdetü'ş-şerîfe ağası sa'âdetlü Hâlid Ağa hazretleri arz itmeleriyle mücebince tevcih olunmak. Fî 20 Za sene [1]211²²

Yukarıda aynen kaydedilen ruus tezkiresi, İbrahim Halife'nin eserlerinde verdiği bilgilerle uyuşması bakımından oldukça önemlidir. Zira müellif, *Mir'atü'l-ukalâ* adlı eserini 1213 yılı Şaban ayında (8 Ocak-5 Şubat 1799) III. Selim'e sunduğu esnada kîsedâr olduğunu kaydetmiştir²³.

İbrahim Halife, Haremeyn Muhasebesi Kalemi'nde dördüncü halife ve kalem kîsedârı iken 1215 yılı Zilhicce ayının başlarında (Nisan 1801) vefat etmiş olmalıdır. Zira 14 Zilhicce 1215 (28 Nisan 1801)'de vefatı gerekçesiyle yerine dördüncü halife ve kîsedâr tayini gerçekleştirilmiştir²⁴.

Feridun Nafiz Uzluk, *Bostân-ı Etibbâ* adlı eseri münasebetiyle, herhangi bir kaynak zikretmeden İbrahim Nihâlî hakkında şu bilgileri vermiştir:

İsmi, hal tercemesi kitaplarında, Keşf-uz Zunûn, onun ilâvesi Bağdat'lı İsmail Paşanın İzah-ul-Meknûn fî-zeylin alâ Keşf-iz-Zunûn'da bulamadığım bir sîyma: Halîfezâde İbrahim Nihali Efendi Tıp Medresesinde bir yıl Mucez ve şehrini okumuş, ondan sonra yirmi beş yıl bu çığırda çalışmıştı. Teşrih görmemiş, yani Disseksiyon yapmamış, ama elinde lâtinceden terceme edilmiş yirmi dört bablık Teşrih kitabı varmış. Bunu esas tutarak bir Anatomi yazmış. İleride ayrı bir makale konusu olacak bu kitapta, Harvey'in büyük deveran teorisi güzel bir ifade ile anlatılmaktadır²⁵.

İbrahim Nihâlî'nin şimdiye kadar “*Kitâbü'l-Hâmî fî Beyânî Ahvâl-i Âzâ-yi Re'siyye*”, “*Bostân-ı Etibbâ*”²⁶, “*Mir'atü'l-Ukalâ*”²⁷ ve “*Mirâtü'd-Devle*” adlı eserleri tespit edilmiştir.

Kataloglarda Nihâlî adına kayıtlı ancak müellifimize ait olmayan eserler de vardır. Mesela Şu'urî Hasan Efendi'ye ait “*Ta'dîlü'l-Emzîce*” adlı tıp kitabının 1168 tarihli istinsah nüshası “İbrahim b. Süleyman Nihali” adına kayıtlıdır²⁸. Karakaşzâde Ömer'e ait “*Nûru'l-Hüdâ Limen İhtedâ*” adlı Osmanlı'da tarikatlerin bozulma sebeplerinin anlatıldığı eser de İbrahim b. Süleyman Nihali'ye izafe edilmiştir²⁹. Bir münşeat mecmuası da Nihâlî'ye ait olarak kaydedilmiştir³⁰.

***Mirâtü'd-Devle*'nin Fizikî Özellikleri**

Mirâtü'd-Devle'nin şimdiye kadar bir nüshası tespit edilmiştir³¹. Berlin Devlet Kütüphanesi Doğu El Yazmaları Koleksiyonu, Hs. or. 902 numarası ile kayıtlı olan tek

²² BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 358.

²³ *Mir'atü'l-ukalâ* (1799), s. 3.

²⁴ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 385.

²⁵ Feridun Nafiz Uzluk, a.g.m., s. 330.

²⁶ Eser hakkında bk. Mehmet Altunmeral vd., a.g.m., s. 147-148.

²⁷ Okan Erman, a.g.t.

²⁸ <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty00602.pdf> (Erişim Tarihi: 06.10.2024).

²⁹ <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty00585.pdf> (Erişim Tarihi: 06.10.2024).

³⁰ <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty00634.pdf> (Erişim Tarihi: 06.10.2024).

³¹ Eser hakkında Süleyman Lokmacı tarafından bir makale kaleme alınmıştır (Süleyman Lokmacı- “İbrahim Nihâlî'nin Devlet İşlerindeki Bozukluklar ve Bunların Düzeltilmesinde Takip Edilecek Yollara Dair Lâyiha Türündeki Eseri: *Mir'atü'd-Devlet*”, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 70, 2021, s. 465-487). Lokmacı'nın makalesinde eserin muhtevası özetlenmiş, fakat metinde verildiği kadariyle eserin okunmasında ciddi hatalar yapılmıştır. Lokmacı'nın hatalarına dair metin kısmında atıf yapılacaktır.

nüsha³² toplamda 20 varaktır. Metin kısmı ise 1b-18a varakları arasında olup, reddadelerden anlaşıldığına göre metinde bir kopukluk yoktur. Aşağıda da ifade edildiği üzere eser, müellifi tarafından yazıldıktan sonra gözden geçirilmiş, metin üzerinde bazı düzeltmeler ve ilaveler yapılmıştır. Söz konusu ilave ve çıkarmalarda “minhu” veya “sah” kayıtları bulunmaz. Orijinal metne varak numaraları sonradan ilave edilmiştir.

Eserin ne zaman tamamlandığına dair bir kayıt yoktur. Muhtevastından anlaşıldığına göre ilk defa I. Abdülhamid döneminde kaleme alınmış fakat daha sonra müellif III. Selim döneminde eserine ilaveler yapmış, bazı kısımları eserden çıkarmıştır. Bunun en önemli delili metindeki şu kısımdır:

*ve bu sefer-i hümâyûnun indifâ'ı bir vechle tehayyül olunur mevâddan değil iken
hâlâ mesned-ârâ-yı serîr-i saltanat ve revnak efzâ-yı taht-ı hilâfet şevketlü kerâmetlü
mehâbetlü kudretlü azametlü pâdişâh-ı âlem-penâh efendimiz hazretleri bi'l-izzî ve'l-
yümn ve'l-ikbâl taht-ı âlî-baht-ı Osmâniyeye cülûs-ı hümâyûnları vuku'undan
sonra...*

Zira bu cümlelerin üzeri çizilmiş ve müellife ait olduğunu düşündüğümüz şu cümleler yazılmıştır:

*merhûm ve mağfurunleyh pâdişâh Sultân Abdülhamid Han tâbe sarâhu
hazretleri taht-ı Osmâniye cülûslarından sonra...merhûm ve mağfûrûnleh Sultân
Hamid Hân hazretleri....*

Yine metne derkenar olarak ilave edilen bir bilgi münasebetiyle “merhûm ve mağfurunleh Sultân Hamîd Hân hazretleri zamânında...” ifadesi kullanılmıştır.

Yukarıdaki bilgiler, eserin ilk olarak I. Abdülhamid döneminde yazıldığını ancak daha sonra III. Selim döneminde tekrar gözden geçirildiğini göstermektedir. Eserin birisine sunulmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca eldeki tek nüshadan hareketle eserin tamamlanamadığını söylemek mümkündür. Çünkü eserde hâtîme kısmı bulunmaz ve boş sayfalar mevcuttur.

Metnin ilk hâlinin temize çekilmiş olduğu, ara başlıkların kırmızı mürekkeple yazıldığı, reddadelerin verildiği, metinde imla ve ifadelerde ciddi denilebilecek bir yanlış ve atlamının olmadığı anlaşılmaktadır. Sonradan yapılan ilavelerin mürekkebi karşı veya arka sayfalara geçtiği için bazı yerlerde metni okumak zorlaşmaktadır.

Zahriye sayfasında bir adet temellük mührü mevcuttur. Mühürde “Hüve'l-Fakîr Muhammed Sa'îd b. Pir Osman Afâ anhumâ” yazmaktadır³³. Bunun haricinde eserin künyesine dair bir bilgi yer almaz.

Eserin Önemi, Telif Sebebi ve Kaynakları³⁴

Mirâtü'd-Devle, daha çok 1768-1774 Seferi'nin sebeplerine dair bir eser olarak bilinmektedir³⁵. Ancak eserin 1768 Seferi'ne dair verdiği bilgiler önemli olmakla birlikte çok sınırlıdır. Eser daha çok sefer münasebetiyle Osmanlı idaresindeki ve toplumundaki birtakım aksaklıkları tespit ve bunların çözüm yollarını teklif etmek üzere kaleme alınmıştır. Nihâlî, özellikle Osmanlı Devleti'nin gelir ve giderleri arasındaki dengesizlik üzerinde durmakta, giderlerin azaltılması için alınması gereken önlemleri maddeler hâlinde

³²https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN852161433&PHYSID=PHYS_0025&DMDID=DMDLOG_0001&view=overview-toc (Erişim Tarihi: 06.10.2024).

³³ Bu mühür başka yazmalarda da mevcuttur (<https://muhur.yek.gov.tr/muhur/yekmu0428>) (Erişim Tarihi: 06.10.2024); İÜ, Nadir Eserler Kütüphanesi, FY, nr. 48 (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/AY/nekay00882.pdf>) (Erişim Tarihi: 06.10.2024).

³⁴ Süleyman Lokmacı, eserin muhtevastını geniş bir şekilde özetlediği için (Süleyman Lokmacı, a.g.m. s. 477-481) burada içerik üzerinde fazla durulmayacaktır.

³⁵ Bursalı Mehmed Tâhir'den itibaren bu bilgi tekrar edilegelmektedir. Tâhir, eserin “1182 seferinin sebab-i zuhûruna ve ıslâh-ı umûr-ı devlete â'id” bir tarihçe olduğunu kaydeder.

sıralamaktadır. Maliye bürokrati olması hasebiyle Nihâlî'nin malî vaziyete dair değerlendirmeleri önem arz etmektedir.

Mirâtü'd-Devle, herhangi birine sunulmamışsa da III. Selim devri ıslahat lâyihaları arasında sayılmalıdır. Özellikle III. Selim'e Muhasebe-i Evvel Gizli Sıtma İbrahim Efendi'nin sunduğu lâyiha³⁶ ile muhteva olarak büyük benzerlikler sergiler. Devletin gelir ve giderleri arasındaki dengesizliğin sebepleri, geliri artırmanın yolları, alınan rüşvet ve fazla vergilerin ortadan kaldırılması, Frenk mamullerinin tüketiminin sınırlandırılması ve gösteriştten kaynaklı israfın önlenmesi, idarecilerin makul bir gerekçe olmadan kısa sürede azledilmemesi, taşradaki asayişsizlik ve vergi yükü yüzünden halkın İstanbul'a akın etmesi ve bu sebeple payitaht nüfusunun aşırı artması konuları Nihâlî İbrahim Efendi ve Gizli Sıtma İbrahim Efendi tarafından benzer şekilde ele alınmış ve benzer çözüm yolları teklif edilmiştir. Gizli Sıtma İbrahim Efendi'nin lâyihasında Osmanlı ordusu ile ilgili yapılması gerekli düzenlemeler de ele alınır. Fakat Nihâlî İbrahim, askeri vaziyet hakkında bir değerlendirmede bulunmaz. Nihâlî İbrahim Efendi ve Gizli Sıtma İbrahim Efendi'nin Maliye bürokrati olmaları, problemleri teşhis etmelerinde ve çözüm yollarında benzeri teklifler getirmelerinde etkili olmuş olmalıdır.

Nihâlî, *Mirâtü'd-Devle*'yi kaleme alma sebebini açıklarken Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin giderlerini karşılamayaz hâle geldiğini, halkın zaafa ve telaşa düştüğünü, ister halktan olsun isterse de üst düzey ricalden olsun herkesin hâlinden şikâyetçi olduğunu, bütün işler “dâire-i kadîmesinden hurûc” ettiğinden birçok fesadın ortaya çıktığını, bu yüzden kendisinin bu bozuklukların sebeplerini araştırdığını ve ulaştığı neticeleri “*Mirâtü'd-Devle*” adlı eserde biraraya getirdiğini kaydeder. Eseri herhangi birine sunduğunu veya birisi için kaleme aldığını belirtmez. Yazdıklarının bu meseleleri dert edinen birinin gayretini arttırmak üzere kaleme alındığını zikreder.

İbrahim Nihâlî, *Mirâtü'd-Devle*'yi kaleme alırken daha önce yazılan tarih kitaplarını tetkik ettiğini belirtir, fakat bunlara dair bir isim kaydetmez. Eserin ilerleyen bölümlerinde de herhangi bir kaynak adı zikretmez.

Sonuç

İbrahim Nihâlî, 18. yüzyılın son dönemlerinin velûd müelliflerinden biridir. Şimdiye kadar kendisine ait dört eser tespit edilmiştir. Yakın dönemde yaşamış Nihâlî adında başka müellifler de bulunduğu için bunların biyografileri karıştırılmış ve iç içe geçirilmiştir. Bu çalışmada öncelikle İbrahim Nihâlî'nin kariyeri, Osmanlı Arşivi'ndeki bilgilere göre büyük oranda yeniden inşa edildi. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda Nihâlî'nin Haremeyn-i Şerîfeyn Muhasebe Kalemi Kîsedârlığı ve ardından da Divân-ı Hümâyûn kâtipliği görevlerinde bulunduğu bilinmekteydi. Arşiv kaynakları sayesinde Nihâlî'nin babasının Haremeyn Muhasebesi Kalemi'nin kîsedârı Dördüncü Halife Süleyman Efendi olduğu, Nihâlî'nin babasının çalıştığı büroda göreve başladığı, 1783 yılında Haremeyn Muhâsebesi Kalemi'nin en kıdemli sekizinci kâtibi olduğu, 1201 yılı Cemâziyelevvelinin evâilinde (19-28 Şubat 1787) işinde yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle Limni Adası'na sürgün edildiği ve üç ay sonra cezasının affedildiği, 4 Safer 1204/24 Ekim 1789 tarihi itibarıyla dördüncü halife olduğu, ardından Haremeyn Muhâsebesi Kalemi kîsedârı, daha sonra da Haremeyn Muhasebesi Kalemi'nde dördüncü halife tayin edildiği ve Haremeyn Muhâsebesi Kalemi kîsedârı görevini deruhte ettiği 1215 yılı Zilhicce ayının başlarında (Nisan 1801) vefat etmiş olması gerektiği tespit edilmiştir.

³⁶ İbrahim Efendi'nin layihaları için bk. Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihalar*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 85-90, 174-175, 185-187, 196-197, 202; III. Selim'e Sunulan Islahat Lâyihaları, haz. Ergin Çağman, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. XXV-XXVIII, 31-45. İbrahim Efendi hakkında bk. *Eyüplü Meşhurlar*, II, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 113-114.

Bu çalışmada, İbrahim Nihâlî'nin eserleri üzerinde de duruldu. Özellikle kütüphane kataloglarında Nihâlî'ye sehven izafe edilen eserler bulunduğu tespit edildi. Nihâlî'nin "Mirâtü'd-Devle" adlı eserinin bazı özellikleri ele alındı, eserin III. Selim dönemi ıslahat layihalarına benzediği, özellikle Muhasebe-i Evvel İbrahim Efendi'nin layihası ile Nihâlî'nin "Mirâtü'd-Devlesi"nin muhteva itibarıyla benzerlikler arzettiği tespit edildi. Nihâlî'nin mâliye bürokratı olması hasebiyle "Mirâtü'd-Devlesi" adlı eserindeki tespit ve tenkitlerinin ayrıca önemi hâiz olduğu belirtildi. Özellikle Osmanlı iktisadî vaziyetinin nasıl olduğu ve ekonomik durumun nasıl düzeltilebileceğine dair görüşlerinin orijinal olduğu kaydedildi.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Tasnifi I. Abdülhamid Evrakı, nr. 299/20104.

Ali Emiri Tasnifi III. Selim Evrakı, nr. 72/4334

Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Kalemî Ruus Defterleri (A.DVNSRSK.d), nr. 86.

Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayûn Kalemî Kalebend Defterleri (A.DVNSKLB.d), nr. 22.

Cevdet Tasnifi Evkaf Evrakı, nr. 517/26123.

Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HAT), nr. 1338/52246

Yazılı Kaynaklar

ALTUNMERAL, Mehmet, vd., "Nihâlî İbrâhîm İbn Süleymân Halife ve Mir'âtü'l-'Ukalâ Adlı Eseri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 52, 2021, s. 143-158.

Bursalı Mehmed Tahir, *Ahlak Kitaplarımız*, İstikbal Matbaası, İstanbul 1325.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, haz. Mehmet Ali Yekta Saraç, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2016.

Câbî Tarihi (Tarih-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni), II, haz. Mehmed Ali Beyhan, TTK Yayınları, Ankara 2003.

ÇETİN, Engin, "Osmanlı Bürokrasisinde Şâkirdlik: 18. Yüzyılda Başmuhasebe Kalemî Örneği", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 2, 2023, s. 478-509.

ÇETİN, Engin, *Osmanlı Bürokrasisinde Başmuhasebe Kalemî (XVIII. Yüzyıl)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2023.

ERMAN, Okan, *Nihâlî. Mir'âtü'l-'Ukalâ (1799) (Giriş-Çeviri Yazılı Metin-Aktarı-Dizimli Sözlük-Tıpkıbasım)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018.

III. Selim'e Sunulan Islahat Lâyhaları, haz. Ergin Çağman, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.

KAPLAN, Yunus, "18. Yüzyıl Şairlerinden Nihâlî ve Divânçesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 29, 2011, s. 57-110.

LOKMACI, Süleyman, "İbrahim Nihâlî'nin Devlet İşlerindeki Bozukluklar ve Bunların Düzeltmesinde Takip Edilecek Yollara Dair Lâyiha Türündeki Eseri: Mir'âtü'd-Devlet", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 70, 2021, s. 465-487

Mirâtü'd-Devle, Berlin Devlet Kütüphanesi Doğu El Yazmaları Koleksiyonu, Hs. or. 902.

Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar, TTK Yayınları, Ankara 2014; *III. Selim'e Sunulan Islahat Lâyhaları*, haz. Ergin Çağman, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.

ÖGRETEN, Ahmet, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

UZLUK, Feridun Nafiz, "Bursalı Hekim Ali Münşî Efendi ?-1146 (?-1733/34)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 3, 1950, s. 329-337.

Elektronik Kaynaklar

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty00602.pdf> (Erişim Tarihi: 06.10.2024).

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty00585.pdf> (Erişim Tarihi: 06.10.2024).

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty00634.pdf> (Erişim Tarihi: 06.10.2024).

[https://digital.staatsbibliothek-](https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN852161433&PHYSID=PHYS_0025&DMDID=DMDLOG_0001&view=overview-toc)

[berlin.de/werkansicht?PPN=PPN852161433&PHYSID=PHYS_0025&DMDID=DMDLOG_0001&view=overview-toc](https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN852161433&PHYSID=PHYS_0025&DMDID=DMDLOG_0001&view=overview-toc) (Erişim Tarihi: 06.10.2024).

<https://muhur.yek.gov.tr/muhur/yeckmu0428> (Erişim Tarihi: 06.10.2024).

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/AY/nekay00882.pdf> (Erişim tarihi: 06.10.2024).

Ek 1: *Mirâtü'd-Devle*'nin Transkribe Metni

[**vr. 1b**] “Bu lâyiha şimdi olan usûl ile zıdd olup içinde hemân taklîl-i mesârif fâidesi görünür. Zîrâ hüsn-i idâre cemî‘ zemânda mülk-i millete hayr-ı küllî olup belki herkesin dâiresin dahi mihver-i lâykında idâre olunur ise terfih olunabilir. Herkes haddin tecâvüz etmek ya‘ni tezyîn zımında mesârif-i kesîre girmek mümkün olmamak üzere Devlet-i Aliyye‘den korkmak derece-i vücûbedir. Mümkün olduğu kadar eşyâ-yı ecnebî isti‘mâl olunmayup, memleketimizde çıkan ile kanâ‘at olunup ziyâdesi elimizden gelmezse olabilir “Ennâsu dînu mülûkîhim”³⁷ fehvâsınca pâdişâhımız kangı tarafa sülûk eder cümlemiz bi‘t-tabî‘ ol tarafa temâyül ederiz ve’s-selâm³⁸.”

Bismillahirrahmanirrahim

Hamd ü senâ ol Mâlikü'l-Mülk tekaddes ve te‘âlâya ki edreke-i tedbîr-i nizâm-ı âlem irâde-i aliyye-i rabbâniyesine mevkûf ve merbûtdur. Ve salât u selâm ol Hayru'l-Enâm Hâtemü'l-Enbiyâ ve Sultânü'l-Asfiyâ a‘nî Hazret-i Fahr-i kâinât Muhammedü'l-Mustafa aleyhisselâm efdalü't-tahiyye ve ezkâhâ cenâbına ki erviye-i siyâset-i şer‘iyesi ıslâh-ı mizâc-ı mülk ü devlete vâkîdir ve ba‘dehu taht-ı dâire-i hükmünde mahkûm ve bendegânından ma‘dûd olduğumuz Devlet-i Aliyye-i Osmâniye mahrûsen be-gayetü'r-rabbâniye [**vr. 2a**] îrâdı ve masârifâtın kesretinden nâşî vefâ etmeyüp muzâyaka-i hazînenin bedîdâr olması ve re‘âyâ vü berâyânın za‘af u telâşî ve perâkende vü perîşânlıkları ve sagîr ü kebîrin hâllerinde iştikâsı ve kâffe-i husûsun dâire-i kadîmesinden hurûc ve suret-i âhar kesbîle nice ihtilâl ve fesâdın hudûsu ve kesret-i mesâlih ü gavâil gûnâgûn zuhûrile idâre-i umûr-ı Devlet-i Aliyye‘de vücûhla usret bedîdâr olmağın esbâb u illetinin veçhini bu Nihâlî-i kesîrî'l-taksîr tettebbü‘-ı târîh-i selef ve teemmül-i ahvâl-i halef ile nâzırına galebe-i gayreti müeddî olur mülâhazasını mebni yakın-ı tahsîl etdüğü mertebe tahrîr ve beyânı bâbında “*Mirâtü'd-Devle*” tesmiyesiyle bir iki varak tesvîd ve bir mukaddime ve dört fasl ve bir netîce üzere tertîb; mukaddime, sefer-i hümâyûnun sebab-i zuhûru ve indifâ‘ı, **fasl-ı evvel** kâffe-i enâmın elbise-i fâhire ve eşyâ-sâire ile [**vr. 2b**] sûretlerin tezyîn ve hadlerini tecâvüzlerini; **fasl-ı sâni** ba‘zı tedbîr ile masârifî taklîl ve îrâdın tedâhûlden kurtulması; **fasl-ı sâlis** hademe-i Devlet-i Aliyye‘nin kesreti; **fasl-ı râbi‘** re‘âyâ vü berâyânın za‘af u telâşî ve ba‘zı husûsun tanzîm ü tertîbi beyânında olmağla

Mukaddime Moskov keferesi üzerine sefer-i hümâyûnun sebab-i zuhûru beyânında olup lâkin sebab-i zâhir ve hafî kaydıyla beyâna şürû‘ olunur ki sebab-i zâhirîsi Ragîb Mehemmed Paşa’nın

³⁷ “Halk, hükümdarının dini üzeredir”.

³⁸ Süleyman Lokmacı’nın okuduğu kısım: “Bu lâyiha şimdi olan usûl ile zıdd olup içinde hemân taklîl-i mesârif fâidesi görünür. Zîrâ-i ihsân edâda cemî‘ zemânda mülk-i millete harekeli olup belki herkesin dâiresin dahi mihver-i lâykında idâre olunur ise terfih olunabilir. Herkes haddin tecâvüz etmek niyyetin tezyîn zımında mesârif-i kesîrelik memlekete olmak üzere Devlet-i Aliyye‘den korkmak derece-i vücûbedir. Memlekete olduğu kadar eşyâ-yı ecnebî isti‘mâl olunmayup memleketimizde çıkan ile kanâ‘at olunup ziyâdesi (okunamadı) olunabilir. “Ennâsu dînu mülûkîhim” fehvâsınca pâdişâhımız (okunamadı) tarafa sülûk eder. Cümlemiz bi‘t-tabî‘ ol tarafa temâyül ederiz ve’s-selâm” (Süleyman Lokmacı, a.g.m., 476). Lokmacı, makalesinde metinden uzun olarak sadece bu kısmı transkribe etmiştir. Bu yüzden biz de yalnızca bu kısımdaki hataları gösterebildik. Lokmacı, yazısında transkrip etmek yerine metni uzun bir şekilde özetlemeyi tercih etmiştir.

vefâtı olmak görünüyor. Zîrâ merhûm-ı müşârunileyh âkıl u kâmil vücûhla ahvâl-i âleme vâkîf bir zât-ı zîşân olmağla ba'zı müfsidin tahrîk [ve] iğvâsına mebnî merhûm ve mağfiretü'ş-şân Sultân Mustafa Hân *aleyhirrahme ve'l-gufrân* hazretleri husûs-ı mezkûru merhûm-ı müşârunileyhden suâl buyurdıklarında “kefere-i liyâmın üzerine sefer olmağla farzan zabtında olan mahallin fethi müyesser olduğu sûrette bir dürlü muhâfazası kâbil olmayup [vr. 3a] ve inhidâmlarında dahi sâir düvel misüllü iğtinâm olunacak bir metâ'-ı memdûha ve târâc olunacak emvâlleri dahi olduğundan mâ'adâ dâimâ kârları mücerred hîle vü hud'a ve kizb ü iğfâl olmağla asker cenkden abâ ve karârları emr-i mukarrer olmağın beyhûde itlâf-ı emvâl ve ta'b-gûna-gûnî müceb-i muktezâsı vakte göre bir vechle üzerlerine sefer olunmasın câiz olmadığını takrîr ve dâimâ def' ile mukayyed olup lâkin “el-ümûru merhûnetün bievkâtiha”³⁹ muktezâsınca müşârunileyhin vefâtından sonra sâha-i Devlet-i Aliyye hâlî kalup ba'zı mizâc-ı Devlet-i Aliyye'den bî-haber avânî makûlelerini ba'zı husûs zımında iltifât ve i'tibâr olunmağın birbirlerini ta'rîf ve kelâmlarını tasdîk ile ümenâ-i Devlet-i Aliyye'den add olanlarıyla hıdemât-ı Devlet-i Aliyye'de istihdâm ve keferi-i mesfûrenin ol taraflarda ba'zı hareketini naks-ı ahdi müceb olarak sem'-i hümâyûna ilkâ etmeleriyle sefer olunması husûsu suâl [vr. 3b] olundukda vech-i âhar ile tedbîri kâbil iken mücerred celb-i menfa'atleri zımında dil-hâhları üzere merâmlarına zafer bulmak ümniyyesiyle keferi-i mesfûrenin üzerine sefer olduğu sûrette bir sene zarfında bir vakt-i memûl tekmîl-i maslahat ile ordu-yı hümâyûnun avdetini edille-i bâtıla îrâdiyla derece-i tahkîka resîde ve sefer olunması ibâdullah ve taraf-ı mîrîye vücûhla enfa' ve evlâ olduğunu (ve asâkir-i muzafferinin sefer olunması husûsuna rağbet-i külliyelerini ve olmamak lâzım gelürse ocaklardan bir ihtilâl zuhûr edeceğini) ifâde ve re'y-i hümâyûna ihâle ile her birleri matlûbları üzere merâmlarına nâil oldular. Lâkin bu husûsun zuhûr ve hudûsuna sebep olanlar pâdişâh-ı mağfiretü'ş-şân hazretlerinin inkisârı tesîri ile cümlesi telef oldukları ma'lûm-ı enâm ve bu sefer ve gavâil gûnâgûn zuhûr ve hudûsunun esbâb u ilel ve vâkı' olan havâdis-i destyârını aklâm ile i'lâm emr-i muhâl ve hıyâl-ı hâm ve semere-i evhâm olduğundan mâ'adâ tahrîrinde dahi bir fâide melhûz olmamağla “el-mâzî lâ-yüzkür” mefhûmuyla amel ve sebeb-i hafîsi tahrîrine [vr. 4a] şurû' olmağın hakîkati mülâhaza olundukda bu emr-i nâ-memûlün zuhûru evvelen ahkâm-ı şer'-i şerîfin ba'zı kavâ'id ve husûs zımında icrâsına dikkat u ihtimâm ve ittibâ' olunmayup ve ricâl ü kibâr ve hademe-i Devlet-i Aliyye ve sâir esnâf-ı benî-âdem her birleri bir sûretle hadlerini tecâvüz ve hiyel gûnâgûn ihtirâ' ile alâ-haddin birbirlerine zulm ü gadr etmeği âde ve emvâl-i re'âyâ vü berâyâyı birer takrîb yağmaya cesâret ve cemî' huddâm-ı Devlet-i Aliyye ve sâirleri mâ-tekaddümden kendülere mu'în olan âidâtlarına kanâ'at etmeyüp yâhûd îrâd-ı mu'ayyeneleri masârîfâtlarını vefâ eylemediğinden îrâd-ı zuhûrât tedârîki kaydıyla şürût ve kuyûd-ı ahkâma menâfî ve kavâ'id-i Devlet-i Aliyye'ye muğâyir hareket ve ahz u i'tâlarında ve cemî' etvârlarında ve harekâtlarında hudûd-ı şer'-i şerîfi tecâvüz ile ibâdullah ve Devlet-i Aliyye'ye gadr u hıyânetleri ve ba'zı bed' ü mezâlîm ihdasile [vr. 4b] ve sâir esbâb-ı beyhûde îrâdiyla re'âyâ ve

³⁹ “Her işin belirlenmiş bir zamanı vardır”.

sâirlerinden bilâ-mesâğ-ı şer'î ahz-ı emvâle tesaddî etmeleriyle lâ-cerem gayret-i Hakk zuhûra gelüp ol makûle ahz olunan emvâl ve eşyâ ve ol tavr u harekâta cesâret edenlerin ekserî telef olduklarından mâ'adâ cemî' emvâl-ı âlem mütegayyir ve dimâğ-ı kâffe-i enâm muhtell zükkâm kudûret olup herkes bir derd-i garîbe mübtelâ ve her bir ferd bir illet-i acîbenin istilâsı hâtırları pür gam ve dilleri dirhem ve cemî' efrâd-ı âlem umûrları idâresinde âciz ve mütehayyir [merhûm ve mağfûrünleh pâdişâh Sultân Abdülhamid Han *tâbesarâhu* hazretleri taht-ı Osmâniye cülûslarından sonra Moskov keferesiyle musâlaha olunmağla oldukça bir istirahat rûyun görüp alâ-hadde herkes cebe ve şümârına nizâm ve icrâ-yı nefsâniyyet kaydına düşüp acabâ sefer olmuş mıydı yâhûd bir daha olur mu ve olduğu sûretde ne olur bu husûslar kimesnenin vazîfe-i mesâlihi olmayup [**vr. 5a**] dürlü dürlü tekâlîfe cesâret ve bir vechle tahammül mümkün olmamağla merhûm ve mağfûrünleh Sultân Hamid Hân hazretleri bir münâsebet tekrâr sefer olunmaması arzûsu olunmağla sefer olunup ancak cemî' umûr ve husûsda ihtilâl ve vüzerâ-yı a'zâm hazretlerinde ve re'âyâ vü berâyâda ve hademe-i Devlet-i Aliyye'de kuvvet olmayup ve mukaddemâ sulh oldukdan sonra nizâm-ı umûr-ı Devlet-i Aliyye ve sâir hıdmete kimesnenin vazîfe-i hâli olmadığından cümle umûr ve husûsda ihtilâl derkâr iken elhamdülillâhi te'âlâ]⁴⁰ henüz hazîne-i âmire'den mâdde tedâhül izâle ve re'âyânın za'af ü telâşî mündefî' olmayup ve cemî' zamânda şîrâze-i bend-i Devlet-i Aliyye-i seniyye nizâmına keşîde ile [**vr. 5b**] tanzîm ve bâ-husûs sefer-i hümâyûn itmâmından sonra re'âyâ ve sâirlerinin keyfiyyet-i ahvâlleri sırren ve alenen teftîş ve tefahhus ile kâffe-i enâmın umûrları şer'-i şerîfe ve kânûn-ı münîf ve şürût u kuyûda tatbik ile tanzîm ve i'ânet ve dest-i tetâvül-i zalemeden tahlis ve emrlerinde dikkat u ihtimâm ve bâ-husûs Devlet-i Aliyye'nin zavâbit ve kavâ'idine dâir olup rişte-i intizâmıdan hurûc ile muhtell olan mevâddı keyfiyyet-i sâbıkasına ve zâbita-i kadîmesine i'âde ve muktezâ-yı vakt ü hâle göre tertîb ve tanzîmi mühimm ve muktezâ iken tedbîr-i umûr-ı cumhûra memûr olanların vazîfe-i hâlleri olmayup ancak imtidâd-ı zamân ve ahz-ı emvâl kaydında olmalarıyla ol makûle mürûr-ı eyyâm ile muhtell olan mevâddın tanzîmi kat'-ı erzâk ve kesr-i hâtır müeddî ve ahz-ı emvâle mâni' bir hâlet olup müsâ'ade-i vakte dahi muhtâc olduğu [**vr. 6a**] mülâhaza ile iltizâm-ı mâlâ-yelzem kabîlinden add etmeleriyle yâhûd ba'zı hıdemât hademeleri bir müddetden beru ve cemî' mevâd ve husûsâtın kâ'ide-i kadîmeye ve nizâm-ı asliyyesini tegayyur ve tebdîl veyâhûd tebdîl olunmaksızın ahz u i'tâların

⁴⁰ Metin iki defa yazılmış olmalıdır. Zira ilk yazıldığı hâliyle metindeki kısım şu şekildedir: “ve bu sefer-i hümâyûnun indifâ'ı bir vechle tehayyül olunur mevâddan değil iken hâlâ mesned-ârâ-yı serîr-i saltanat ve revnak efzâ-yı taht-ı hilâfet şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü azametlü pâdişâh-ı âlem-penâh efendimiz hazretleri bi'l-izzî ve'l-yümn ve'l-ikbâl taht-ı âlî-baht-ı Osmâniyye cülûs-ı hümâyûnları vuku'undan sonra gavâil-i [**vr. 5a**] seferin ber- taraf olması ve kudûrât-ı sâirenin indifâ'ı ve otuz seneye değin tanzîmi tahayyül olunmayan umûr-ı mutlaka hulûs-ı cenâb-ı hazret-i şehriyâr-ı âlî-tebâr ve tevfik-i hazret-i Rabbü'l-Müste'an ile dört beş sene (**üstünde**: birkaç sene) zarfında eshel-vechle tanzîmi ve mukaddemâ tâife-i celâliyenin vilâyet-i Anadolu'dan ref'îçün selâtin-i mâziye *nevverallahu te'âlâ merâkadihim* hazerâtları zamânlarında emvâl-i kesîr sarfiyla ve asâkir-i vafire ta'yîniyle niçe ... ve meşakkat çekilüp bu mertebe külliyyen izâleleri vuku' bulmuş değil iken yine takviyyet-i hümâyûn-ı celâdet-makrûnlarıyla cem'iyetlerin perişân ve hâlâ vücûd-ı hiyânetlerinden eser ve nişân kalmayup ve cemî' umûr-ı muhtelle yevmen fe yevmen nizâma rabta olunmada olup lâkin”. Bu kısmın daha sonra üzeri çizilmiş ve ana metne [] içinde aldığımız derkenar yazılmıştır ancak sonra derkenarın da üzeri çizilmiştir. Yazılanlardan anlaşıldığına göre ilk metin yazıldığında I. Abdülhamid tahta bulunmalıdır. Daha sonra eser gözden geçirilmiş ve bu sırada III. Selim tahta çıkmış olmalıdır.

beynlerinde merâmılarına tatbîk ve kâffe-i husûsun rişte-i rüşvîyetlerin birbirlerine rabt ve ta'lik ile kendülere îrâ-ı mu'ayyen add ve ahzile melûf olduklarından nâşî sudûr-ı a'zam hazerâtları ednâ bir husûsun tanzîmini murâd eylediklerinde taraf-ı mîrîye zarar âid olması ve âhar gûne mahzûr-ı kullî zuhurunu îrâd ile tahvîf ve iğfâl veyâhûd keyfiyet tedbîri ve tarîk-i tanzîmi ma'lûmları olduğu veyâhûd masârifâtları kesret üzere olmağla sudûr-ı a'zâm hazretlerine âid îrâd-ı mu'ayyeneleri bir vechle masârifâtlarını idâre eylemediği eelden anlar dahi îrâd zuhûrâtına muhtâc ve sarf olmaması [vr. 6b] husûsu dahi mümkün olduğundan ol husûsları tefekküre vaktin müsâ'adesi olmadığından gayrı (**üstü çizili yer:** umûrlarında dahi müstakîl olmayup belki üç dört nefer şahsın idâresine mefvuzz olmağla ihtilât-ı akvâl ihtilâl-ı mâla bâdî olmağın tanzîm ve tertîbi husûsu terk [Derkenarda: olunmağla Moskov keferesi dahi vakt-i fırsattır deyu Nemçe keferesini iğfâl etmekle zu'mlarınca bir iş görürüz deyu dürdlü dürlü tekâlîfe cesâret ve bir vechle tahammül mümkün olmamağla (**üstü çizili yer:** *merhûm ve mağfurunleh* Sultân Hamîd Hân hazretleri zamânında sefer olunup ancak elhamdülillahi te'âlâ merâmılarına binâen Nemçe keferesiyle hasâreti ma'lûm ve Moskov keferesi dahi hâlâ mesned-ârâ-yı serîr-i saltanat ve revnâk-efzâ-yı taht-ı hilâfet sa'adetlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü azâmetlü pâdişâh-ı âlem-penâh efendimiz hazretlerinin (...) cülûs-ı hümâyûn-ı meymenet-makrûnları vukû'uyla merâmına nâil olamayup akd-i sulh ile kendüyü kenâra çeküp) kâffe-i nizâm-ı Devlet-i Aliyye mûy-ı rengi saffet ve âşüfte ve dirhem olmağla kâffe-i umûr ve husûs müceddeden tahrîr ve muktezâ-yı vakt-i hâle göre tanzîm ve tertîbi bir sâhib-i tedbîrin ilzâmına vâbeste olduğu kayd beyânında mukayyedir.

Fasl-ı Evvel

Elbise ve eşyâ-i sâire ile sûretlerin tezyîn ve kâffe-i enâmın bu suretle hadların tecâvüzü beyânında olmağla ulemâ-i i'zâm ve huddâm-ı Devlet-i Aliyye ve sâirlerinin tarîk ü hizmet-i san'atlarına münâsib imâme ve libâsları mukaddemâ tertîb ve tanzîm olunup alâmetlerini tegayyür yâhûd hadlerinden ziyâde akçe sarfıyla elbise [vr. 7a] ve eşyâ-i sâire ile sûretlerin tezyîn edenleri zâbitleri ta'yib ve tedîd ederler lâkin birâz müddetden beru ol vechle harekete cesâret edenler men' olunmamağla kâffe-i enâm kadîmdem tarîk ve hizmet ve san'atlarına mahsûs olan elbise ve imâmelerini isti'mâlden ferâgat ve hadlerinden ziyâde akçe sarfıyla elbise-i fâhire ve eşyâ-i sâire ile sûretlerin tezyîn ve Efrenc keferesinin kemâl-i hîlesinden nâşî celb-i emvâl ve ehl-i İslâmın perîşâni-i hâllerîçün îcâd eyledikleri tuhaf nâmıyla olan muzahrefât makûlelerine i'tibât ve birbirlerine müşâbehet zımnında ve unvân deyu ol makûle tavr-ı sefhâneyi zerâfet add ve â'yân ve erkân-ı Devlet-i Aliyye dahi tevsî'-i dâire ve teksîr-i bisât u libâsda ihtimâm eylediklerinden ekseriyâ istihdâm-ı murâd eyledikleri şahsın rüyet-i umûra liyâkat ve iktidâr ve sadâkat ve istihkakına nümâyîş sûrisinden intikal [vr. 7b] ve isti'dâd ve reşâd ümîdiyle bir alay mütlif ve mübezzir cühelâ ve süfehâ makûlelerine i'tibâr ve iltifât etmeleriyle kâffe-i enâmın husûs-ı merkuma dikkat ve ihtimâmına bâ'is olmağın esânif ve edânî ve esâfil makûleleri dahi ricâl-i hudema-i devletden fark olunmayup hattâ âkıl u kâmil olanlar dahi umûrunun rüyeti için yâhûd esâfil-i nâssın ta'n ve teşni'inden nâşî akarına müşâbihet zımnında bi'z-zarûr zâhirlerini tezyîn etmeleriyle îrâd-ı

kâdimeleri masraflarını ihâta etmeyüp zarûret-i hâl müstevlî olmağın bulunduğu tarîkın hîlesini hârice ihrâc ile ba'zı mekkâre ve hîle irtikâbına mecbûr ve bir şahs bir hizmet ve san'at ve îrâd-ı mu'ayyenesiyle dâiresin idâre mümkün olmamağla îrâd-ı zuhûrât tahsîli zımnında beş altı nev' mevâdda tesaddî ve ef'âl-ı nâ-meşrû'a irtikâbıyla birbirlerine zulm u gadr etmeğe cesâret [vr. 8a] etmeleriyle perîşânî-i hâllerine illet-i müstekılla ve âhâli-i İstanbul'un ekserîsi bu sûretle medyûn ve umûrları idâresinde mütehayyir olup kâffe-i enâm buldukları hizmetlerinde ve san'at ve ticâretlerinde hiyel gûnâgûn ihtirâ'ile ekserî hâin zümresinde dâhil olmalarıyla "el-hıyânetü tecrî el-fakra"⁴¹ mazmûnu şânlarında bedîdâr olmağın lâbûd her biri bir musibete giriftâr ve bir meşakkate dúcâr olup şem'-i kelb emsâl tışarları müzeyyen derûnları sûzân oldukları ecilden cân havliyle birbirlerinin umûrına bi-gayr-ı hak müdâhale ve rikâb-ı müstetâba ve dîvân-ı âliye ref' eyledikleri ruk'aların müfâdı ekserî nefsâniyyete mebnî olup menâfi'-i nefesine tahsîs zımnında olduğu müstağni-i ani'l-beyândır. Bu suret tasdî'-i âhâli-i dîvân olduğundan mâ'adâ ihtilâl-i nizâm ve irtikâb-ı mekâriyi müceb bir hâlet-i garîbe olduğundan gayrı hakikati mülâhaza olundukda bu takrîb düvel-i sâireye emvâl-i vâfire naklini [vr. 8b] mü'eddî olup şu'ûneti hazîne-i âmire dahi aid olduğu (müstağni-i anil-beyândır). Ol vechle haddini tecâvüz edenlere rağbet ve iltifât olunmayup ba'zen tedîb ve ba'zen mahallerinden tard olunarak hüsn-i tedbîr ile yâhûd ricâl-i hademe-i Devlet-i Aliyye ve etbâ'larının elbiselerini eslâfın tertîb ve isti'mâline mukayese ile tanzîm ve ba'dehu her sınıfın yirmi otuz sene mukaddem elbise ve imâmelerini ne vechle ise yine ol vechle tanzîm olunmak bâbında zâbitânına gereği gibi tenbîh olup mugayiri harekete cesâret edenler tedîb ü teb'id olunarak dikkat u ihtimâm ile halâyıkı bu kubbeden tahlis, müceb-i sa'âdet-i dâreyin olup ve cemî' umûr-ı muhtelifenin tanzîmini müstelzim olduğu bî-iştibâhdır.

Fasl-ı Sâni

Kesret-i masârifâtın sebep ve illeti tanzîmi beyânında olmağla sefer-i hümâyûnun zuhûru takrîbiyle müceddeden tashîh olunan neferâtın mevâcibleri ve emânetlerde olan isrifâtın [vr. 9a] kesreti ve sâir zuhûrât masârifâtının bi-hasbe'l-iktizâ tezâyüdü sebebiyle îrâd vefâ etmemegle mâdde tedâhül rû-nümâ ve idâresinde usret ve nice mevâd-ı fâsidenin zuhûr ve hudusuna bâdî olmağın sudûr-ı a'zâm hazerâtları halkı tazyik ve tenkîl etmemek şartıyla hazîneye îrâd tedârük ve tahsîl ve bir emri terk ve ta'tîl etmemek şartıyla masârifî taklîl ve tenzîl etmeğe sa'y u ihtimâm etmeleri vâcibe-i zimmetleri olmağla murâd olduğu sûretde evvelâ Devlet-i Aliyye-i ebed-peyvendin cemî' îrâd masârifâtının müfredât üzere defterini ve atık ve cedîd muhâsebâtını mahallerinden ihrâc ve îrâdı ve masârifâtın hakayık-ı varakayı ma'lûm-ı ilm-i âsafâneleri olduktan sonra tarîk-i tanzîmini aklâm-ı hazînenin ketebe ve hademesinde dahi suâl ve ba'dehu gümrük emânât ve nezâretleri mücerrebü'l-etvâr müstakim ve istihkakları nümâyân olanlara tefvîz ve memûr [vr. 9b] oldukları hıdemâtın huddâm ve küttâbının hıyânet ve sıyânetleri ma'lûmları olmak eciliçün bu misüllü taraf-ı mîrîye dâir

⁴¹ "İhanet fakirliğe akar/gider".

olan manâsıb ashâbını bir müddet mansıblarından azl olunmayacağı ve umûrlarında müstakil oldukların kendülere i'lâm ve buldukları hidemâtda zuhûr bulun ihtilâlin sebep ve illeti ve izâlesi husûsu gadr ü himâyeden ârî ve cümle müceddeden tanzîm ü tertîbini i'lâm ve iktizâsına göre tenzîl ve taklîl ile nizâm rabt olduğu sûrette mâdde-i tedâhül ve ihtilâl ber-teraf olmağla nizâma rabt olunacağı emr-i bedîhîdir. Mevâcib husûsunun dahi taklîl ve tenzîl olunmasının vech-i esheli ocakların zâbitân ve kâtibân ve hademe-i sâiresinin ma'zûl ve mansûbundan sırran suâl ve ricâline i'tibâr ve iltifât ve tanzîmi husûsu matlûb olunmağla ve kavâid-i kadîmelerine gereği gibi ri'âyet olunmasıyla tenzîl ve taklîl [vr. 10a] husûsu kâbidir. Meselâ mevâcib tevzî' olduğu hinde kapudan ortalara virilen icmâl defterlerinde esâmîleri bâlâsına ism ü resmleri tahrîr olunmak üzere zâbitâna sırran tenbih ve ba'de'l-itmâm defter-i tevzî'at aynıyla ahz olunmasıyla mevâcib ahz edenler kimler olduğu ma'lûm olduktan sonra ref' ve ibkasıyla tanzîmi ve sâir kılâ'ların dahi mu'ayyen olan mevâciblerinin ekserî Âsitâne'de zâbitân ve sâirleri ahz etmeleriyle sâlyânegilerden tashîh olunduktan sonra mahallerinde mevcûd mevâcib-horların tashîh ve defter olunmasıçün mu'temed ve müstakim âdemler ta'yîn olunmağla tashîhi mümkün olup ve bu husûsâtın tanzîmine dikkat u ihtimâm ve zâbitân ve huddâm ve küttâbın emr-i ma'âşları vech-i âhar ile tanzîm olduktan sonra ricâlini rüşvetden men' ve mansıblarında birkaç sene ibka ile taht-ı zabıtaya rabt olunacağında iştibâh yoktur⁴² [vr. 10b] hademe-i Devlet-i Aliyye'nin kesreti beyânında olmağla mukaddemâ kapucubaşı ve hâcegân ve sâir huddâm-ı Devlet-i Aliyye zümresine idhâl olanlar evvelâ yirmi otuz sene buldukları tarîk ve hizmetlerinde sadâkat ve istikamet üzere hizmet ve kesb-i ma'ârif ve ilm ü hünerle edeb-i mizâc-ı devleti tahsîl ba'dehu ol rütbelere liyâkat u istihkakı nümâyân olduğu sûrette [veyâhüd Devlet-i Aliyye'nin hizmetinde bulunmasıyla] nâil olacakları manâsıb ve hizmetleri mizâc-ı Devlet-i Aliyye'den bî-haber bir alay heyûlâ makûleleri seferler takrîbiyle yâhüd ba'zı mahallere ihdâ ile her birleri bir mahalle tekarrub ile ba'zısı hâcegân-ı dîvân ve sâir hademe-i Devlet-i Aliyye zümresine ilhâk olunmalarıyla her birleri edâir ve sıklıyetle hânelerinde bir sâ'at temekkün mümkün olmayup ebvâb-ı ricâl-ı devleti devr ve hudemâ ve vükelâ-i Devlet-i Aliyye her biri bir tarîk ve bir takrîb ile ta'cîz ve tasdi' ederek bir hizmete dahi memûr olduklarında [vr. 11a] ol husûsun tedvîri ve itmâmı Devlet-i Aliyye'ye nef' ü zararı ve netîce-i hâl vazîfeleri ve savâb ancak ziyâde akçe almak mülâhazasıyla hilâf-ı kânûn ve mugayir-i şer'-i şerîf hareket etmeleri ve bu makûlelerin kesreti on-on beş seneden beru ol rütbelere resîde oldu ki aded ta'yîni hatâ makûlesidir. Zîrâ mu'ayyibât tahtına dâhil olmuşdur ve bir mahallin hademesinin ziyâde olması ol husûsun ihtilâline bâdî olduğundan mâ'adâ her şeyinin kesreti (...) olmasına alâmeti olmuşdur. Bu makûle mizâc-ı Devlet-i Aliyye'den bî-haber edânî ve esâfil makûlelerinin hizmet-i Devlet-i Aliyyede istihdâm ile esrâr-ı Devlet-i Aliyye'ye vâkıf olanları muzırr-ı mahz olup ricâl-i devletin beyne'n-nâs vakar ve i'tibârlarına naks-

⁴² **Derkenarda:** "Husûs-ı mezkûr gayet dikkat u ihtimâma muhtâc bir muhâtaralı mâddedir. Bu husûsun tanzîmi birkaç vechle dahi hatıra hutûr eder ancak tahrîr olunması mahalli değildir".

ı müceb-i ... ve rütbelerini müstelzim⁴³ olmağla bu makûlelerin nakdiyye-i liyâkat ve istihkakları muhik-i temyize verilüp içlerinde ol rütbeye lâyıq ve sezâ [vr. 11b] olmayanları ahsen tedbîr ile ihrâc ve hademe-i Devlet-i Aliyye fîmâba'd bir vechle ziyâde ve noksân olmamak üzere tertîb ve defter olunup ve emr-i ma'âşları dahi tanzîm olunduğu sûretde cemî' umûr-ı muhtelenin tanzîmi emr-i mukarrerdir.

Fasl-i râbi'

Re'âyâ vü berâyânın za'af u telâşı beyânında olup ve dört nev' üzere beyânına şürûh olunmağın nev'-i evvel vüzerâ-yı a'zam hazretlerinin re'âyâ vü berâyâyâ olan zulm ü te'addîlerinin sebep ü illeti beyânında olmağla vüzerâ-yı âlîşân hazerâtları seferler takrîbiyle ve âhar gûne tekdîr ve bir senede birkaç mansıb tevcîhiyle Rumili'nden Anadolu'ya ve Anadolu'dan Rumili'ne nakl olunarak harcırah ve masârıf-ı sâirelerinin kesreti sebebiyle medyûn olmalarıyla ve ekserinin mansûb mahsûlünden gayrı îrâd-ı mu'ayyeneleri [olmayup olanların dahi bir alay ma'aş ve kapukethüdâları ve kapuçukadarları masârıflarına vefâ etmemekle envâ-i hîle vü hud'a ile vüzerâyı hazîne irsâliçün taziyk vüzerâyı illetden hâlî] re'âyâ ve sâirlerine zulm ü eziyyet ve envâ'-ı hud'a ve cevr ile [vr. 12a] mâl tahsiline bi'z-zarûr muhtâc oldukları ve tevcîh olan mansıbı dahi dört beş sene zabt eylemek memûl ve maksûd olmayup ancak üç dört ay zarfında azl olacaklar ma'lûmları olmağla i'mâr-ı memleket ve istirâhat-ı ra'yyet vazîfe-i hâlleri olmayup ancak mâmeliklerin yedlerinden ahz eylediklerinden mâ'adâ tarla ve hayvânlarını fûrûht etdirmeleriyle taşralar bilkülliyen harâb u berbâd oldığı hadd-i nevâire erişmişdir. Husûs-ı merkum şerh-i beyâna hâcet yokdur, tanzîmi şu vechle tahayyül olunur ki meselâ tevcîh olunan mansıbın kadîmden mu'tâd ve mu'ayyen taksîdlerinden mâ'adâ re'âyâ ve sâirlerinden cerîme ve sâir bahâne ile bir akçe ve bir habbe ahz etmemeleri ve re'âyâ vü berâyânın vâkı' olan cüzî ve küllî umûr ve husûs ve de'âvîleri ma'rifet-i şer' ve zâbıtı ma'rifetiyle huzûr-ı âlîlerinde tarafeyn özr ü [vr. 12b] himâyeden ârî veçhile rü'yet ve muktezâ-yı şer'-i şerîfi icrâda kemâl mertebe dikkat u ihtimâm ve ma'rifet-i şer'le haklarında iktizâ eden te'dîbât-ı lâyıkalı icrâsında dakika fevt olunmayup ve bi-vech-i şer'î re'âyâ ve sâirlerinden ahz-ı emvâl ve âhar vechle te'addî vü perâkende ve perîşânlıklarını müceb harekâta cesâretleri zâhir olanlar her kimler olur ise olsun bilâ-tehîr ibreten lissâirîn cezâları tertîb ve uhde-i aliyyelerinde tefvîz olunan sancağa tâbî kasabât ve kurâ ahâlîlerinin cemî' umûr ve husûsların sırren ve alenen taraflarından teftiş ve tefahhus olunup, bir ferde zulm ü te'addî olunduğına kat'â rızâ gösterülmeyüp şöyle ki re'âyâ ve sâirlerinden bir ferdi Âsitâne-i aliyyeye teskiye hâcet komayup ve i'mâr-ı memleket ve istirâhat-ı ra'yyet için iktizâ eden husûsu dahi der-i devlet-medâra arz u i'lâm eylemeleri bâbında taht-ı hükümetlerinde vâkı' kasabât [vr. 13a] ve kurânın kuzzât ve mültezimin ve sâir zâbitândan birbirlerinden birbirlerine mâlen ve bedenen vâkı' olan zulm [ü] te'addîyâtın cüzî ve küllîsine me'sûl

⁴³ **Derkenarda:** “Bulunduğundan başka hizmeti öyle adem-i kudreti veyâhûd hıyâneti zuhûruna mazhûr-ı mezkûresini ...mümkün olmamağla umûr-ı husûsa kimesnenin ...değildir”.

ve himâyet ve haklarında gazab-ı pâdişâhâne zuhûr edeceğini bilüp ana göre hareket etmelerini ve mansıplarından fimâba'd azl olunmayup müddet-i medîd kendülere ibka olunacağı ve zabtlarında olan kasabât ve kurâda ve re'âyâ ve sâirlerine zulm ü te'addî olduğu nümâyân olduğu sûretde dürlü cevâba kâdir olmayup vâkı' olan özrleri makbûl olmayacağı ve umûrlarında müstakil olduklarını tevcîh emrlerinde ber-minvâl-i muharrer tastîr olunup sırren ve alenen Devlet-i Aliyye tarafından teftîş ve tefahhus olunup virilen emirlerin hilâfî hareket veyâhûd umûr-ı ibâda şer'-i şerîf ve kânûn-ı münîf tatbîk ile rüyetde ihmâl ü tekâsülleri zâhir olanların bir vechle ibka olunmamak üzere sancakları ref' ve kendüleri te'dîb olunmağla tanzîmi husûsu [vr. 13b] bedihîdir.

Kuzzât ve nüvvâbın, re'âyâ vü berâyâyâ vâkı' te'addîleri beyânında olmağla Anadolu ve Rumili ve sâir memâlik-i mahrûseye bi-hasbi'l-tarîk kazâ tevcîh olanlardan ba'zılarının hidâmet-i sinnî veyâhûd hizmet-i âharda istihdâm olunmaları yâhûd mücerred nafakaları ziyâde olmasıçün taraflarından hâsıl fiska ve zaleme makûlelerine kapukethüdâları olan melâ'in yedleriyle mukata'ât ve ze'âmet misüllü aylık takdîriyle iltizâm ve mültezimi olan dahi aylığın üzerine harcırâh ve câize ve akçe masârıfi zammıyla ma'a-ziyâde tahsîl da'iyesiyle â'yân-ı vilâyet ve zâbitân ile yek-dîl ve yek-cihet olup aylıkların tekâlîf misüllü re'âyâ vü berâyâyâ tevzî' ve tahmîl ve sâir vechle zümre-i kuzâtın re'âyâ ve sâirlerine vâkı' olan zulm ve te'addîleri elsine-i aklâm ile [vr. 14a] i'lâm emri muhâl olup ve kâffe-i inâmın ma'lûmları olduğu eelden tahrîrinde fâide melhûz olmadığından nâşî terk olunmuşdur. Lâkin tanzîmi husûsu murâd olındığı hâlde zümre-i kuzzât bâ-cem'ihim şeyhü'l-âli-hişâm hazretleri huzurunda kâdiaskerân-ı zî-şân hazerâtları hâzır oldukları hâlde lede'l-imtihân istihkakları nümâyân olup mansıbarına bi'z-zât gitmeğe liyâkat ve kudretleri olanlar müceddeden tertîb ve defter olunup kusûr nâ-müstehak olanlar defter-i kuzzâtdan ism ü resmleri hak olmağla yâhûd vech-i mezkûr üzere fî-zemâninâ tanzîmi kâbil ise nâib nasbı ile hâsılının nısfı virilmek üzere tanzîm olunup nâib ta'yîn olunanlar dahi defter olunup mu'in ü müstakim kimselere tefvîz olmasıyla husûs-ı mezkûr tanzîm ve manâsıb [vr. 14b] tevcîhinde bir kimesneden [mu'tâddan ziyâde boğça-bahâ ve sâir vechle] rüşvet alınmamasına dikkat olunmağla [kazânın kesretinden nâşî ...zabt etmek bu makûle zulm ü te'addî mervîdir ammâ bu sene azl olundığı sûretde bir sene ile kazâ-yı âhar zabt eylemek iktizâ eylese hem kendüleri muzâyâka çekerler ve hem ibâdullahın umûrını şer'-i şerîfe ve örf ile görmesine sebep-i müstakille olmağla bir müddet mülâzemet münâsib mahalle virilmemek üzere] tanzîm ve mansıplarına haremlerini götürmeyüp ve bir iki etbâ' ile gitmeleri için tenbih ve re'âyâ vü berâyânın vâkı' olan umûr ve husûslarını şer'-i şerîfe tatbîk ile ru'yet ve mugayiri hareket edenlerin isimleri defter-i kuzâtdan hak olunmağla iktifâ olunmayup cezâları tertîb olunacakları tefhim ve tenbîh olunup, teftîş ve tefahhus olundukda hilâf-ı şer'-i şerîf hareketleri zuhûr edenlerin birkaçı tedîb olunmağla tanzîmi mümkün olunur.

Gürûh-ı mülteziminin re'âyâ vü berâyâyâ vâkı' olan zulm ü te'addîleri bâbında olmağla ze'âmet ve timar ve mukata'ât ashâbı ve evkaf mütevellileri ve sâirleri tama'larından yâhûd vuku' bulan sefer-i hümayûn takrîbiyle ve masârıfın sakaveti veyâhûd cemî' mevâdda hadlerini tecâvüz eyledikleri ecilden isrâfâtın kesreti sebebiyle ekserisi [vr. 15a] medyûn olmalarıyla perîşâne-i

hâllerinden nâşî uhdelerinde olan ze'âmet ve timar ve mukata'atlarının zabtını senesinden mukaddem sarrâf keferelerine iltizâm etmeğe mecbûr olmalarıyla sarrâflardan dahi murâbaha ve fâiz zammıyla bir alay müflis ve zâlim ve cebâire makûlelerine "Sen benimsim, bu mukata'yı bu sene bu vechle zabt eyle, re'âyâ tarafından şâkî zuhûr eder ise kapu tarafına ta'allukum vardır, tedîb etdiririm. Sen hemân tahsîl eyle, sene-i cedîd sana külliyetlü iltizâm alıvirürüm" deyu iğfâ ve bu makûle mültezimin sarrâflarından gayrı ihsân virecek mahalleri olmayup ve hizmetkâr olana dahi alacakları mâni' olmağla nâ-çâr oldukları ecilden her ne ki kabul ve ziyâde hizmetleri olup ve etrâfdan mektûblar ve a'yân ve kâdırlara hediyeler tertîb ile mahallerine varunca re'âyâ vü berâyâyâ zulm ü te'addî olunan hareketler ile [vr. 15b] tarla ve hayvânât ve tohumların fûrûht etmeyerek bedel-i iltizâmı ma'-ziyâde tahsîl etmeleri âdet-i müstemreleri olmağla tanzîmi murâd olduğu sûrette fimâba'd sarrâf yediyle mukata'ât ve ze'âmet iltizâm olunmayup bedel-i iltizâm mahallî açık ve isim açık temessük ile birkaç elden mahsûb olunmak üzere nizâm virile. Yâhûd mukata'at ve ze'âmet ve sâir kurâ mansıplarından Devlet-i Aliyye'de mu'ayyen hizmetleri olmayanlar kendüleri zabt edemeyüp ve Devlet-i Aliyye'de hizmeti olanlar dahi taraflarından vekîl nasbıyla mukata'ât ve ze'âmetlerini zabt etdirdüp üç seneye değin âhardan kimesneye meblağ ta'yîniyle iltizâm olunmayup emânete tefvîz olunup, re'âyâ vü berâyâyâ zulm ü te'addîleri zuhûr edenlerin cezâları tertîb olundığından gayrı uhdelerinde mukata'ât ve ze'âmetleri ref' olunacağı ashâbına tefhim olunmağla tanzîmi mümkündür. Mîrî olan mukata'ât mukaddemâ sarf-ı miriden be her sene bir kimesneye [vr. 16a] iltizâm olunur iken i'mâr-ı memleket ve istirahat-ı ra'iyet için ve hâdeme-i Devlet-i Aliyye'nin emr-i ma'âşları tanzîmi bâbında birer mikdâr mu'accele ile ba'zı ricâl ve hademe-i Devlet-i Aliyye'ye mâlikâne veçhile bâ-sened uhdelerine kayd olunup lâkin birer müddetden beru mahlûl olan mukata'âya her kim ziyâde mu'accele virür ise taraf-ı mîrîye enfa' zammıyla mâlikâne tevcîh olunarak mukata'ânın ekserîsi esnâf ve mirâceci ve â'yân ve cebbâire ve sâir esâfil ve ednâ makûlelerinin birer takrîb uhdelerine kayd olunmağla ve virdükleri mu'accele dahi ekseri sarrâf mâlî olmağın mu'accesini bir iki sene zarfında istifâ kaydıyla re'âyâ ve berâyânın perâkende ve perîşânlıklarını müceb harekâta cesâret etdiklerinden mâ'adâ mukata'ât ol makûlelere tevcîh olunmasıyla ricâl ve hademe-i Devlet-i Aliyye'nin ma'âşları tenzîl olunmağla nice mevâdd-ı muzırranın [vr. 16b] zuhûrına illet-i mustakille olduğu bi'l-münâsebe tahrîr olundu.

Mübâşirin re'âyâ vü berâyâyâ vâkî' olan zulm ü te'addîleri sâire olmağla vilâyet hâkimleri ve zâbitleri mutlak re'âyâ ve sâirlerini tecrîm için â'yân-ı vilâyet ve sâirlerine töhmet istinâdı veyâhûd re'âyâyı bir takrîb iğfâl ile eşkiyâ mutazammın der-i Devlet-medâra arzuhâl ve arz ve i'lâm olunmağla mübâşirler istid'âsıyla vâlilere hitâben fermân sudûru ile mübâşirler ta'yîn ve mahalline vardıklarında memur olduğu umûrın tanzîmini vazîfe-i hâlleri olmayup ancak mübâşiriyye kangu taraftan ziyâde zuhûr edeceğini tashîh ve hâkim ve zâbitân ile yek-dîl ve yek-cîhet olmalarıyla âlemi harâbe virdikleri ma'lûm olundu. Eğer Devlet-i Aliyye'ye vürûd iden i'lâmlarda tekâmîl-i umûr ve ref' nizâ' ve sulh ve ibrâhımı mutazammın olup lâkin tahrîr olunan husûslar ve müdde'î ve müdde'î-aleyhin vücûbu [vr. 17a] olmayup ancak bu takrîb ile devlet mübâşiri geldi deyu re'âyâ vü berâyâyı

tecrîm ve fukarânın mâmeliklerin ahz için bir suret olduğu zâhirdir. Hattâ ba'zı mübâşirin memûr oldukları hizmetlerinden suâl olundukda mağduriyetimize binâen fülân tarafından bir fermân virdiler, mahkemede kırâat ve taraf-ı şer' den i'lâm ve üç kise hizmet aldıklarından gayrı cevâbkârı olmamağla husûs-ı mezkûreye dikkat ve ihtimâm olunup mevâd-ı cüzî için mübâşir ta'yîn olmamağla ve teftîş ve tefahhus olunmağla re'âyâ vü berâyâyı bu vechle dahi himâyet ve sıyânet olunmak lâzime-i hâlden olmağla tahrîr olundu.

Ve re'âyâ vü berâyânın vatan-ı ashiyyelerine terken İstanbul ve havâlisinde tavattunlarının sebeb ve illeti ve mazarratı beyânında olmağla birâz müddetden beru hükkâm-ı şer' ve örfün te'addî ve tecavüzlerinden nâşî [vr. 17b] taşra âhâlîlerinin ekserî çift ve cubukların terk ve bî-tekellûf İstanbul'da tavattun ve ârâmlarına dahi mümâna'at olmamağla ba'zısı talebe-i ulûm zümresine duhûl ve ba'zısı ocaklara çerâğ ve ba'zısı hizmetkâr ve hamâl ve kayıkçı ve manav ve dellâl ve takribleri bir takrîb bir mahalde sâkin olmalarıyla bu makûlelerin Âsitâne-i aliyye'de kesret ve izdihâmında bir kâide olmayup ancak nizâm-ı beldenin ihtilâline ve zahâir ve eşyâ-i sâire bahâlarının izdiyâdına bâdî olduğundan gayrı taşra âhâlîlerinin vücûhıyla mağduriyetlerine bâ'is olduğu şu vechle mülâhaza olunur ki meselâ bir karyede mukaddemâ yüz nefer re'âyâ sâkin olup tekâlif ve rüsûmât-ı sâireleri edâ ederler iken nısfî perâkende olduğu sûrette hisselerine isâbet eden tekâlif ve rüsûmât mevcûd olanlara tahmîl olunarak hisselerine isâbet edeni edâyâ iktidârları kalmadığı sûrette bi'z-zarûr [vr. 18a] vatan-ı ashiyyelerin terk ile Âsitâne'ye hücum etmeleri derkârdır. Hattâ on-yirmi seneden beru İstanbul'da taşralar bi'l-küllîye harâb olup ve husûs-ı mezkûr cemî' mevâddın ihtilâline bâdî olduğu müstağni-i ani'l-beyândır. Husûs-ı mezkûr selefde ne vechle tanzîm olunduysa yine ol vechle nizâm ve rabt ve Âsitâne-i aliyye'nin her mahalli teftîş ve tefahhus ve defter olunup her sınıfın lüzûmu mertebesinden ziyâdesi vatan-ı ashiyyelerine nefy ü iclâ ve fîmâba'd taşra âhâlîsinden kâr zımmında İstanbul'a gelmek murâd edenler men' ü ref' olunmaları [ve Enderûn ocaklarında olan huddâm dahi defter olunup murâd olunan adedden noksân olmadıkça kimesne deftere yazılmayup ve ricâl ve sâirlerinin etbâ'larına dahi bir had ta'yîn olunmak ve on seneden beru taşradan gelen re'âyâ için mahallerinden defter getirilüp mahallerine gönderilmek isâbet ve hizmetkârlarına ve hademelere ve sâir mahallerden bir kimse ta'yîn olunmasına...] ve ihtimâm olunup nizâm-ı kaviye rabt olduğu sûrette cemî' umûr-ı muhtelenin tanzîmi müyesser olacağı emr-i muhakkaktır.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Étik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Destek ve Teşekkür/Support and Acknowledgment: Makalenin yazımı sırasındaki yardımları için değerli mesai arkadaşlarım Engin Çetin ve Serkan Osmanlıoğlu'na teşekkür ederim./ I would like to thank my colleagues Engin Çetin and Serkan Osmanlıoğlu for their help during the writing of the article.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.

DARBHÂNE-İ ÂMİRE PARA BASIMINDAN NASIL GELİR ELDE EDİYORDU? (1766-1802 YILLARI ARASINDAKİ VERİLERE GÖRE)

HOW DID IMPERIAL MINT OBTAIN INCOME FROM MINTING?
(BASED ON DATA BETWEEN 1766-1802)

Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI*

Öz

Darbhâne-i Âmire maden ocaklarından ve piyasadan hammadde sağlıyordu. Söz konusu kaynaklardan temin edilen kıymetli maden sikkeye dönüştürülüyor ve Darphane dışı dokunur miktarda darp geliri elde ediyordu. Maden ocaklarından gelen hammaddenin kullanımıyla gelir temini doğal görünmektedir. Ancak piyasadaki eski sikkelerin nakit para ödenerek toplanması, eritilerek bundan yeniden sikke basılması ve gelir elde edilmesi ilk bakışta anlaşılması güç bir durum gibidir. Darphane sikke darbından nasıl gelir sağlayabilmekteydi, özellikle eski sikkelerin yeni sikkelere dönüştürülmesi esnasında bu nasıl olabilmekteydi? Bu sorular etrafında yazılan makalenin dayandığı veriler 1766-1802 yılları arasına ait bir grup darphane defterini esas almaktadır. Darphane'nin maden ocaklarından gelen gümüşten gelir elde etmesini sağlayan temel faktör devletin fiskalist madencilik politikalarıydı. Yerli sikkeleri dönüştürürken kâr etmesini sağlayan ise tağşişler ve nakıs sikkeleri toplama operasyonlarıydı. Yabancı sikkeler hammadde olarak kullanıldığında Darphane'ye gelir sağlayan ise piyasalar arasında maden fiyatlarının farklı olmasıydı. Arbitraj sayesinde Darphane uygun fiyata gümüş temin edebiliyordu. Ayrıca Osmanlı piyasasına gelen, Darphane'nin en çok talep ettiği sikke olan İspanyol riyali yüksek oranda gümüş içeren, ama gümüş içeriğine göre nispeten düşük bir rayiçle toplanabilen bir sikkedydi.

Anahtar Kelimeler: Darp faizi, yabancı sikke, riyal, arbitraj, tağşiş

Abstract

Darbhâne-i Âmire obtained raw materials from mines and the market. The precious metals obtained from these sources were converted into coins and the Mint earned a substantial amount of minting revenue. It seems natural that the use of raw materials from the mines would generate revenue. However, collecting old coins from the market by paying cash, melting them down to mint new coins and generating revenue from them seems difficult to understand at first glance. How was the mint able to generate revenue from the minting of coins, especially when old coins were converted into new coins? This article is based on a group of mint books from 1766-1802. The main factor enabling the mint to generate revenue from the silver coming from the mines was the state's fiscalist mining policies. It was the operations of adulteration and collection of defective coins that enabled it to make a profit while converting domestic coins. When foreign coins were used as raw materials, it was the different mineral prices across markets that provided the Mint with income. Arbitrage allowed the Mint to obtain silver at favorable prices. In addition, the Spanish rial, the most demanded coin in the Ottoman market, was a coin with a high silver content but could be collected at a relatively low price.

Keywords: Seigniorage, foreign coins, piece of eight (real de a ocho), arbitrage, debasement

Sikke darbı antik dönemden itibaren hükümdarlara has bir ayrıcalıktı. Bu nedenle para basımından temin edilen gelir de onlara ait kabul edilirdi. Avrupa siyasi geleneğinde *seigniorage* olarak isimlendirilen bu geliri Osmanlılar “*darphane faizi/darp faizi*” olarak adlandırırdı. Darbhâne-i Âmire darp gelirinden padişah ve valide sultan aylığı olarak Enderun-ı Hümâyün Hazinesi'ne bir miktar ödeme yapar, artan kısmı da yine aynı kuruma teslim ederdi. Darphane idarecilerinin en büyük korkusu, maden temin edilememesi sonucu para

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, faruk.bolukbasi@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4868-2253

This article was checked by intihal.net.

Makale Gönderim Tarihi: 31. 10. 2024

Makale Kabul Tarihi: 16.12.2024

Darbhâne-i Âmire Para Basımından Nasıl Gelir Elde Ediyordu? (1766-1802 Yılları Arasındaki Verilere Göre)

basılamaması ve neticede darp faizi elde edilememesiydi. Bu sebeple para darbının sürdürülebilmesi ve böylelikle darp faizi elde edilebilmesi çok önemsenirdi.¹

Para darbı sırasında elde edilecek kâr oranını, diğer bir ifadeyle darp faizini belirleyen birçok unsur olmasına rağmen temel faktör hammaddenin nereden ve nasıl temin edildiği idi. Esasında Darphane'nin kıymetli maden temin ettiği iki önemli kaynak vardı: Maden ocakları ve piyasa. Maden ocakları devlet kontrolünde olduğu için nispeten düşük bir bedelle maden temini mümkün olabiliyordu. Piyasadan tedarik edilen kıymetli maden ise esasında halk arasında tedavül eden eski sikkelerdi. Bunların bir kısmı yabancı, bir kısmı ise yerli sikkelerden oluşuyordu. Devlet kontrolündeki maden ocaklarından gelen ve bu yüzden maliyeti düşük olan altından/gümüşten para basıldığında gelir elde edilmesi şaşırtıcı değildi. Ancak Darphane'nin piyasadaki eski sikkeleri, karşılığında nakit ödeme yaparak toplayıp yeniden para basması ve bundan gelir elde etmesi şaşırtıcı görünmektedir. Bu nasıl mümkün olabilmekteydi?

Darphane'nin emisyon hacmine dair elimizdeki bilgiler bize Darphane'nin bastığı paranın çok önemli bir kısmının yerli ve yabancı eski sikkelere dayandığını, maden ocaklarından gelen kıymetli madenin rolünün ikincil önemde olduğunu gösterir. Öte yandan maden ocakları kaynaklı hammaddenin yüksek oranda kâr bıraktığını, piyasa kaynaklı madenin ise düşük oranda kâr sağladığını ortaya koyar. 1766-1802 yılları arasında para basımında kullanılan 3.091 tonu aşkın gümüşün 232 tona yakını maden ocaklarından elde edilirken; 941 ton kadar yabancı sikkelerin, 1.918 ton kadar ise Osmanlı sikkelerinin toplanıp eritilmesiyle elde edilmişti.²

1) Maden Ocaklarından Gelen Kıymetli Madenden Para Basıldığında Nasıl Gelir Elde Ediliyordu?

Osmanlı idari teşkilatı devlet ve toplumun ihtiyaçlarını en uygun şartlarda karşılamak üzere inşa edilmiş sofistike bir iâşe ve lojistik sistemine dayanıyordu.³ Söz konusu sistemin önemli bileşenlerinden biri de maden ocaklarıydı. Bu sistem sayesinde altın, gümüş, bakır, demir gibi madenler Ordu, Tersane, Tophane, Darphane gibi devlet kurumlarıyla, toplumun farklı kesimleri arasında dengeli bir şekilde dağıtılıyor ve kullanılıyordu. Söz konusu dengenin belirlenmesinde devletin stratejik bazı öncelikleri belirleyici oluyordu. Darphane'nin para basımına devam edebilmesi düzenli olarak altın ve gümüş tedarik edebilmesine, bunu da en uygun şartlarda yapmasına bağlıydı. Bu yüzden altın ve gümüş çıkarılan madenler Darphane tarafından idare ve kontrol ediliyordu. Böylelikle Darphane'nin en uygun şartlarda hammadde temini mümkün olabiliyordu.

Maden ocaklarında üretilen altın ve gümüşün bir kısmı devlet/Darphane tarafından vergi olarak ücretsiz, kalan kısmı ise belirlenmiş fiyat üzerinden satın alınırdı. Maden emini bu satın alma işlemi esnasında Darphane'den verilmiş olan sermayeyi kullanırdı. Maden ocaklarından Darphane'ye sevk edilen kıymetli madenin fiyatı XVIII. yüzyıl boyunca çok fazla değişmemiştir.⁴ Tağşişler nedeniyle her türlü metanın fiyatı artarken maden ocaklarından gelen gümüşün fiyatının değişmemesi, Darphane'nin elde ettiği kâr oranının zamanla çok fazla arttırmasını sağlamıştır. Bu hususta Darphane kayıtlarına müracaat ettiğimizde iddiamızı destekleyen birçok kanıt tespit edebiliriz. Mesela hicri 1119 yılı Muharrem ayında (miladi

¹ Ömerül Faruk Bölükbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, İstanbul 2013, s. 120 -125.

² Ömerül Faruk Bölükbaşı, "Darphane Defterleri Işığında Osmanlı Piyasasında Yabancı Sikkeler" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 47, İstanbul 2022, s. 345 – 384; Ömerül Faruk Bölükbaşı, "Darbhâne-i Âmire Osmanlı Sikkelerini Neden Tecdid Ediyordu? Para Emisyonuna Osmanlı Sikkelerinin Katkısı (1766 - 1802)", *Aşk İle Çalışan Yorulmaz, Ali Akyıldız Armağanı*, Cilt: II, ed. M.Y. Ertaş, İ. Yurdakul, Ö. F. Bölükbaşı, İstanbul 2024, s. 411 – 425.

³ Bu konuda bkz. Mehmet Genç, "Osmanlılar: İktisadî ve Ticarî Yapı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXXIII, İstanbul 2007, 525 – 532.

⁴ Ömerül Faruk Bölükbaşı, "Osmanlı Madencilliğini Darphane Defterleri Üzerinden Okumak: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Gümüş Üretimi" *Tarih Dergisi*, Cilt: 78, Sayı:2022/3, s. 51 – 71; Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire*, s. 69 – 105.

Darbhâne-i Âmire Para Basımından Nasıl Gelir Elde Ediyordu? (1766-1802 Yılları Arasındaki Verilere Göre)

Nisan/Mayıs 1707) Darphane'ye Kratova ve Sidrekapsi maden ocaklarından gelen 28.096 dirhem gümüşten 7.372,5 zolota basılmış; 454,5 zolota gelir elde edilmiştir. Para basımında kullanılan gümüşün her bir dirhemi için Darphane 19,5 akçe ödeme yapmıştı. Elde edilen kârın oranı ise ancak %6'yı biraz aşabilmişti.⁵

Hicri 1154 yılı Rebiülevvel ayında (miladi Mayıs/Haziran 1741) ise Ergani maden ocağından Darphane'ye gelen 31.370 dirhem gümüşten 6.810,75 kuruş basılmış, bu işlemde 940,5 kuruş gelir elde edilmişti. Gümüşün dirhemine 22 akçe ödeyen Darphane'nin bu darphane işleminde kâr oranı %14'e yakındı.⁶ Aradan yarım asırdan fazla bir süre geçtikten sonra, hicri 1212 yılı Zilkâde ayında (miladi Nisan/Mayıs 1798) Darphane'ye Keban ve Gümüşhane madenlerinden 72.830 dirhem gümüş gelmişti. Bundan 34.880 kuruş basılmış, 21.058 kuruş gelir elde etmişti. Gümüşün dirhemine ödenen bedel hâlâ 22 akçeydi. Darphane'nin kâr oranı ise oldukça artmış %60 civarına ulaşmıştı.⁷

Aynı süreçte kuruş ve akçe gibi Osmanlı sikkeleri gümüş içeriğini büyük oranda yitirmiş, kuruşun gümüş içeriği 1719 yılında 15,874 gram seviyesindeyken; 1789 yılında 6,542 grama inmişti.⁸ Bu durum kuruşun gümüş içeriğinin %60'a yakını kaybetmiş olması anlamına geliyordu. Osmanlı sikkelerinin yaşadığı büyük değer kaybına rağmen maden ocaklarından gelen gümüşe Darphane'nin verdiği fiyatın çok az artmış olması dikkat çekicidir ve iki meseleye dair kayda değer fikir verir. İlki Darphane'nin maden ocağı kaynaklı gümüşten sikke basarken elde ettiği kârın oranının %6'lardan %60'lara kadar çıkması, ikincisi ise literatürde zikredilen ve Osmanlı madenlerinin üretim rakamlarının XVIII. yüzyılda düşüş trendinde olması.⁹ Devletin/Darphane'nin para ve madencilik politikalarında sergilediği fiskalist tavır, Darphane'nin gelirini arttırırken maden ocaklarındaki üretimin azalmasına etki etmiş olmalıdır.

Maden ocaklarından hammadde temininde durum bu şekildeyken, piyasadan maden temininde gümüşe verilen bedel kuruşun değer kaybına paralel bir seyir izlemiştir. Hicri 1115 yılı Zilhicce ayında (miladi Nisan/Mayıs 1704) piyasadan toplanan ve 167.700 dirhem gümüş içeren solye¹⁰ eritilerek akçe basılmış ve bu darphane işleminden 28.541,5 esedi kuruş¹¹ değerinde akçe elde edilmişti. Sağlanan kâr ise 941 esedi kuruş değerindeydi. Darphane bu işlem esnasında solyeden elde edilen gümüşün bir dirhemine 19,6 akçe civarında bir bedel ödemişti. Elde edilen gelir sadece %3'ün biraz üzerindeydi.¹² Hicri 1212 Zilkâde ayında (miladi Nisan/Mayıs 1798) piyasadan bir miktar solye toplanmış, 166.600 dirhem miktarında gümüş elde edilmişti. Bu gümüşün dirhemine verilen bedel 50 akçe civarındaydı. Yapılan bu para basım işleminden 79.788,25 kuruş elde edilmiş; 10.737 kuruş gelir sağlanmıştı. Kâr oranı %13'ün üzerindeydi.¹³ Maden ocağı kaynaklı gümüşten sağlanan gelirin oranında yaşanan artışa kıyasla oldukça sınırlı miktardaydı.

⁵ BOA., *MAD.d.*, nr. 3159, vr. 86b, 87a.

⁶ BOA., *D.BŞM.d.*, nr. 2515.

⁷ BOA., *HH.d.*, nr. 22134.

⁸ Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire*, s. 132.

⁹ Bölükbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Gümüş Üretimi*, s. 51 – 71.

¹⁰ Solye ifadesi Osmanlılar tarafından 28 gram ağırlığında, binde 980 ayarında bir gümüş Avrupa sikkesini ifade etmek üzere kullanılır. Söz konusu sikkenin hangi ülkeye ait olduğu meselesi muğlaktır (Bölükbaşı, *Yabancı Sikkeler*, s. 356 – 360).

¹¹ Osmanlılar 120 akçe değerindeki kendi kuruşlarını 1719 yılında basmaya başlamışlardır. Bundan önce kayıtlarda geçen esedi kuruş ifadeleri – eğer Hollanda taleri kastedilmiyorsa – hesap parası olan esedi kuruştur. 1690 yılında 80 akçe değerinde zolotalar basılmaya başlanmış, aynı tarihte zolotanın üzerinde 120 akçe değerinde bir hesap parası belirlenmiştir. Bu para fiziki olarak var olmayan, yalnızca muhasebe işlemlerinde kullanılan bir hesap birimidir. 1719 tarihinde ise Darphane'de 120 akçe değerinde Osmanlı kuruşlarının darb edilmeye başlanmasıyla söz konusu hesap parası sonra ermiştir. Bu hususta ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Ömerül Faruk Bölükbaşı, "İstanbul'da Doğan Bir Osmanlı Sikkesi: Kuruş (Yeni Belge ve Tespitler Işığında Osmanlı Kuruşunun Ortaya Çıkış Hikâyesi)", *Osmanlı İstanbulu VI*, İstanbul 2019, 399 – 415.

¹² BOA., *MAD.d.*, nr. 3141, s. 177.

¹³ BOA., *HH.d.*, nr. 22134.

Darbhâne-i Âmire Para Basımından Nasıl Gelir Elde Ediyordu? (1766-1802 Yılları Arasındaki Verilere Göre)

Toparlarsak, maden ocaklarından elde edilen gümüşten kâr edilmesini ve bu kârın oranının XVIII. yüzyıl boyunca artmasını sağlayan husus devletin kendi lehine maden üreticilerinin aleyhine uyguladığı fiskalist madencilik politikalarıdır. Bu politika Darphane'nin ve Osmanlı hazinesinin lehine bir durum ortaya çıkarmıştır. Ancak Osmanlı madenciliğinin üretimi potansiyeli üzerinde olumsuz etkileri olmuş gibi görünmektedir.

2) Yabancı Sikkelerin Toplanmasıyla Sağlanan Kıymetli Madenden Nasıl Gelir Elde Ediliyordu?

Piyasada tedavül eden yabancı sikkeler Darphane için çok önemli bir hammadde kaynağıydı. Ancak Darphane'nin piyasadan yabancı sikkeleri toplayıp Osmanlı sikkesine dönüştürmesi ve bundan gelir elde edebilmesi ilk başta anlaşılması güç bir durum gibi görünmektedir. Avrupa'dan Osmanlı topraklarına hususi olarak sikke ticareti için gelen ve bunu kazanç kapısı hâline getirmiş yabancı tüccarların varlığı bilinmektedir.¹⁴ Söz konusu tüccarlar bu işi yapmaya, Darphane de bu sikkeleri hammadde olarak kullanmaya devam ettiğine göre iki tarafta düzenli olarak kâr ediyor olmalıdır. Kıymetli madenden imal edilmiş bir sikkeyi eritip tekrar sikke basmak nasıl gelir getirebiliyordu?

Meseleyi daha açık ortaya koyabilmek için Darphane kayıtlarına bakmak faydalı olacaktır. Mesela hicri 1194 yılı Safer ayında (miladi Şubat/Mart 1780) Darphane bir miktar kara kuruşu¹⁵ eriterek 40.500 dirhem saf gümüş elde etmişti. Bu gümüşü kullanarak gerçekleştirdiği para darbından 12.174 kuruş 50 akçe elde etmiş, masrafları karşıladıktan sonra elinde kâr olarak 724 kuruş 31 akçe kalmıştı. Bu işlem esnasında kullanılan 40.500 dirhem gümüşün bedeli olarak Darphane 11.291 kuruşluk bir ödeme yapmıştır. O dönemdeki kuruşun gümüş içeriğine baktığımızda bir kuruşun 3,3 dirhem (10,583 gr.) saf gümüş ihtiva ettiğini görürüz. Dolayısıyla 11.291 kuruş 37.260,3 dirhem saf gümüş demektir. Bu da Darphane'nin tedarik ettiği kara kuruştan elde ettiği 40.500 dirhem gümüşün karşılığını 37.260,3 dirhem gümüşle ödemesi anlamına gelmektedir.¹⁶

Başka bir örnek daha verelim. Darphane hicri 1216 yılı Rebiülahir ayında (miladi Ağustos/Eylül 1801) bir miktar solye temin etmiş, bunun eritilmesiyle 52.284 dirhem saf gümüş elde etmişti. Bu gümüşten 25.231,5 kuruş basılmış; 3.334 kuruş gelir elde edilmişti. Darphane'nin hammadde olarak kullandığı solye için ödediği bedel 21.569,5 kuruştur. O dönemde bir kuruşun içinde 2,04 dirhem (6,542 gr.) gümüş bulunuyordu. Dolayısıyla Darphane 52.284 dirhem gümüşün karşılığını 44.001,78 dirhem gümüşle ödemiştir.¹⁷ Verilen örnekler çok dikkat çekici bir durumu ortaya koymaktadır. Darphane 52.284 dirhem gümüşün karşılığını 44001,78 dirhem gümüşle; 40.500 dirhem gümüşün karşılığını 37.260,3 dirhem gümüşle ödemiştir. Bu nasıl mümkün olabiliyordu?

Bu durumu mümkün kılan faktörler üzerinde düşünüldüğünde öncelikle birkaç husus akla gelir. İlki altın ve gümüşün değerinin piyasalar arasında farklı olmasıdır. Örneklerin verildiği tarihlerde, batıya doğru gittikçe altın, doğuya doğru gittikçe gümüş değerleniyordu. Bu durumdan yararlanmak isteyenler altın ve gümüş sikkeleri veya maden külçelerini daha değerli olduğu bölgelere götürüp arbitraj geliri sağlıyordu. Avrupalı tüccarlar Osmanlı Devleti ile kendi memleketleri arasındaki altın gümüş paritesi farkından istifade ederek Avrupa'dan getirdikleri

¹⁴ Edhem Eldem, *French Trade in Istanbul in the Eighteenth Century*, Leiden 1999, s. 174-202.

¹⁵ Kara kuruş ifadesi Osmanlılar tarafından büyük boydaki birçok Avrupa gümüş sikkesini ifade etmek üzere kullanılıyordu. Ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Darphane kayıtlarında daha çok İspanyol riyali için kullanılmıştır (Bölükbaşı, *Yabancı Sikkeler*, s. 356 – 360).

¹⁶ BOA., *HH.d.*, 12070.

¹⁷ BOA., *HH.d.*, 22134.

Darbhâne-i Âmire Para Basımından Nasıl Gelir Elde Ediyordu? (1766-1802 Yılları Arasındaki Verilere Göre)

gümüş sikkeleri Osmanlı piyasasında satıyor ve kâr elde ediyordu¹⁸. Ancak bu işlemlerde elde edilen kâr tek taraflı değildi.

İkincisi, gümüş içeriği fazla olan bazı sikkelerin nispeten düşük bir rayiçle Osmanlı piyasasına geliyor olmasıydı. Yabancı sikkelerin kıymeti İzmir, İstanbul, Halep gibi Osmanlı şehirlerinde arz ve talebe göre değişebilmekteydi. XVIII. yüzyılda Avusturya taleri ve İspanyol riyali için bu durum geçerliydi. Maria Theresa talerinin içerdiği gümüş miktarı İspanyol riyalindekinden daha azdı. Ancak yüksek bir talebe sahip olması nedeniyle piyasada gümüş içeriğine göre daha değerliydi. Bu durum XVII. yüzyılda Osmanlı piyasasında birlikte tedavül eden Hollanda taleri ile İspanyol riyali arasındaki ilişkiyi hatırlatmaktadır. O dönemde de Hollanda taleri düşük gümüş içeriğine rağmen yüksek bir talebe sahipti. Bu yüzden de içerdiği gümüşün üzerinde bir kıymetle tedavül ediyordu. İspanyol riyalinde ise durum farklıydı. Gümüş içeriği fazla olmasına rağmen daha az talep edildiği için rayici de nispeten düşüktü. Piyasadaki talebin belirlenmesinde sikkelerin basım kalitesi, biçimi, görüntüsü etkili oluyordu. İspanyol riyalleri çok biçimsiz, kenarları düzensiz şekilde basıldığı için halkın talebi olumsuz etkileniyordu. Düzgün darp edilmiş ve kenarları biçimli sikkeler daha fazla rağbete sahipti. Bu durum Hollanda talerinde olduğu gibi Avusturya talerinde de etkili oluyor, bunların rayicini yükseltiyordu. İspanyol riyalleri ise aynı gerekçelerle göreceli olarak düşük bir rayiçle tedavül ediyordu. Riyal gibi daha az talep edilen ve bu yüzden gümüş içeriğine göre daha düşük bir rayiçe sahip olan bir sikke Darphane için biçilmiş kaftandı. Bu sayede Darphane yüksek gümüş içeren bu sikkeyi oldukça uygun şartlarda piyasadan toplayabiliyordu. Darphane'ye riyal getirmek Fransız tüccarlar için de kazançlı bir işti. Marsilya piyasasından riyalleri uygun şartlarda toplayan tüccarlar, bunları Darbhane-i Âmire'ye kâr ederek satıyorlardı.¹⁹ Bu hususta önemli bir noktaya daha temas edelim. Osmanlı İmparatorluğu ile İspanyol Kraliyeti arasında XIX. yüzyıl başlarında yapılan ticaret antlaşması görüşmelerinde Osmanlı Devleti'nin en büyük talebi İspanyol tüccarların Darphane'ye riyal getirmesiydi. Bu dönemde Napolyon'un Mısır'ı işgalinden sonra başlayan ve Osmanlı-Fransız ticaretini baltalayan fetret devri nedeniyle Fransız tüccarlar Osmanlı limanlarına eskisi gibi gelemiyordu. Bu yüzden riyalin İspanyol tüccarlar tarafından getirilmesi Osmanlıların en büyük arzusuydu.²⁰ Bu bile tek başına İspanyol riyalini dönüştürmenin Darphane için ne kadar kazançlı bir iş olduğunu gösterir. Nitekim 1766–1802 yılları arasında Darphane'nin temin ettiği 941 tonu aşkın gümüş içeren yabancı sikkenin 645 tondan fazlası, yani üçte ikisinden ziyadesi İspanyol riyaliydi.²¹

Öte yandan belirtilmesi gereken bir diğer husus Darphane'nin yabancı sikkeleri dönüştürürken sağladığı kârın mağşuş yabancı sikkeler söz konusu olduğunda daha da arttığıydı. Nitekim Osmanlıların maryaş olarak adlandırdıkları ve Osmanlı piyasasında genellikle mağşuş olarak tedavülünden şikayet ettikleri kreuzer adlı Habsburg sikkesi için bu durum geçerlidir. Bu sikke dönüştürüldüğünde, diğer yabancı sikkelerden daha yüksek oranda

¹⁸ Numan Elibol, Mesut Küçükkalay, "The Reasons and The Mechanism of Coin Trade Between Europe and The Ottoman Empire", *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, ed. Arif Bilgin, Burhan Çağlar, İstanbul 2019, s. 95 – 106; D. O. Flynn, A. Giráldez, "Silver and Ottoman Monetary History in Global Perspective", *The Journal of European Economic History*, Vol.: 31, Number: 1, 2002, s. 9 – 43; Eldem, *French Trade in Istanbul*, s. 174-202.

¹⁹ Eldem, *French Trade in Istanbul*, s. 174-202; E. Frangakis-Syreet, *18. Yüzyılda İzmir'de Ticaret (1700-1820)*, çev. Ç. Diken, İzmir 2006, s. 126 – 140; G. D. Choksy, "Sir Dudley North's Earliest Known Essay on Monies and Prices: Analysis of the Ottoman Empire's Great Recoinage", *History of Political Economy*, Cilt: 39, Sayı: 3, 2007, s. 435 – 452.

²⁰ BOA., HAT, 241/13547; HAT, 241/13551; K. Beydilli, "İspanya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XIII, İstanbul 2001, s. 162 – 170; Tufan Turan, "Osmanlı – İspanyol Karadeniz Ticaret Müzakereleri ve İspanya'nın Karadeniz Ticaretine Girişi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 32, s. 252 – 271.

²¹ Bölükbaşı, *Yabancı Sikkeler*, s. 371-372.

Darbhâne-i Âmire Para Basımından Nasıl Gelir Elde Ediyordu? (1766-1802 Yılları Arasındaki Verilere Göre)

kâr bırakıyordu. Anlaşılan mağşuş sikkeleri toplarken daha düşük bir bedelle ödeme yapma imkanı vardı.²²

Osmanlı kuruşunun ağır tağşışlere maruz kaldığı XVIII. yüzyılın son çeyreğinde yüksek ayarlı yabancı sikkeleri eritip tekrar sikke basmak daha da kârlı hale gelmiş olmalıdır. Toparlamak gerekirse Osmanlılar için gümüşün daha ucuz olduğu bölgelerden gelen sikkeleri alıp, Osmanlı paralarına dönüştürmek nispeten düşük oranlı da olsa kâr getiren bir uygulamaydı. İspanyol riyalı içerdiği gümüşe oranla düşük bir rayiçten temin edilebiliyordu. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl başlarına kadar Avrupa'yla ticaretinde açık vermiyor olması iç piyasaya bol miktarda gümüş sikke gelmesini sağlıyordu. Bu durum da Darphane'nin hammadde temininde çok fazla güçlük çekmemesini mümkün kılan faktörlerden biriydi.

3) Osmanlı Sikkelerinin Toplanmasıyla Sağlanan Kıymetli Madenden Nasıl Gelir Elde Ediliyordu?

Piyasadaki eski Osmanlı sikkeleri de Darphane için önemli kıymetli maden kaynaklarından biriydi. Darphane'nin piyasadaki Osmanlı sikkelerini toplamasına vesile olan temel birkaç husus vardı: Cüluslar, tağşışler/sikke tecdidleri, nakıs vezinli sikkelerin yenilenmesi zarureti ve kıtalararası/bölgelerarası maden hareketlerinin etkisinden kaçınma çabası.²³

Bunlardan özellikle ilk üçü Darphane'nin çok miktarda maden temin etmesini ve gelir sağlamasını mümkün kılıyordu. Klasik dönemde cülusların ardından eski sikkelerin tedavülü yasaklanır, bunlar toplanıp eritilir yeni padişah adına tekrar sikke basılırdı. Böylece herkes elindeki sikkeyi darphanelere getirmek, sikkenin tecdit masraflarına katlanmak zorunda kalırdı.²⁴ Klasik dönemde konulan akçe yasakları esnasında eski sikkelerin ne ölçüde toplanabildiğini bilemiyoruz. Ancak elimizdeki veriler XVIII. yüzyılda bunun çok fazla gerçekleştirilemediğini gösteriyor.²⁵ Dolayısıyla 1766-1802 yılları arasında Darphane'nin Osmanlı sikkelerini toplayabilmesini sağlayan asıl faktör cüluslar değil, tağşışlerdi. Tağşış operasyonları esnasında piyasadaki eski sikkeler çeşitli kampanyalarla toplanıyordu. Özellikle hazinenin darlık içine düştüğü harp zamanlarında devlet tarafından kıymetli maden kullanımı sınırlandırılıyor, eski sikkeler toplanıyor ve kıymetli maden içeriği azaltılarak yeniden basılıyordu. Bütün bu işlemler sırasında sikkeler daha uygun bir rayiçle toplanıyordu. Devlet bu süreçte şeyhülislamdan fetva almak gibi enstrümanları da kullanıyor ve Darphane'ye gelen kıymetli madeni belirli bir kur üzerinden kabul ediyordu. Bu tür cebri tedbirlerin alındığı, fiyat tahditlerinin yapıldığı hicri 1203 Cemaziyelevvel (1789 Ocak) ve Zilhicce aylarında (1789 Eylül) yapılan iki tağşışten sonraki birkaç yılda kâr oranı %25'in altına düşmemişti. Ancak her tağşış sürecinde bu tür yüksek gelir artışları görülemez.²⁶

Kâr oranı piyasada tedavül eden nakıs/mağşuş yerli sikkelerin toplanması sırasında daha da yüksek oluyordu. Bunlardan elde edilen kârın ortalaması 1766-1802 yılları arasında diğer yerli sikkelere göre daha yüksek olup, %25'e yakındı.²⁷ Anlaşılan nakıs vezinli sikkeleri toplamak için yapılan operasyonlarda mübâyaacılar daha uygun şartlarda gümüş sikke alabiliyorlardı. Bu da doğal olarak kârı arttırmaktaydı. Nitekim belgelerden anlaşıldığına göre nakıs sikkeleri toplamakla görevlendirilen kimselere sikkelere ödenecek bedelin nasıl hesaplanacağı, ödeme yapılırken eksik kısım için nasıl fiyat kırılacağı ayrıntılı bir şekilde açıklanıyordu. Uygulama da buna göre yapılıyordu.²⁸

²² Bölükbaşı, *Yabancı Sikkeler*, s. 371-383; B. S. Baykal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni İle İlgili Belgeler", *Türk Tarih Kurumu, Belgeler*, Cilt: IV, Sayı: 7 – 8, 1967, s. 72 – 73.

²³ Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire Osmanlı Sikkelerini Neden Tecdid Ediyordu*, s. 411 – 425.

²⁴ Halil Sahillioğlu, "Akçe" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: II, İstanbul 1989, 224 – 227.

²⁵ Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire Osmanlı Sikkelerini Neden Tecdid Ediyordu*, s. 411 – 425.

²⁶ Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire*, s. 107 - 132.

²⁷ Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire Osmanlı Sikkelerini Neden Tecdid Ediyordu*, s. 411 – 425.

²⁸ BOA. C.DRB, 63/3121.

Darbhâne-i Âmire Para Basımından Nasıl Gelir Elde Ediyordu? (1766-1802 Yılları Arasındaki Verilere Göre)

Bir diğer husus ise Darphane'nin aynı sikkeyi giderek daha uygun şartlarda temin edebiliyor olmasıydı. Mesela 18 gram ağırlığında altmış ayarında bir kuruştan elde edilen gümüşün bir dirhemine Darphane, 1780 yılında 32 akçe verirken 1802 yılında 46 akçe veriyordu. Ancak 1780 yılının 32 akçesi 2,824 gram gümüşe karşılık gelirken, 1802 yılının 46 akçesi 2,516 gram gümüşe tekabül ediyordu. Dolayısıyla eski bir sikke piyasada kaldığı ve mübayaacıların radarına girdiği müddetçe giderek daha düşük maliyetle temin edilebiliyordu. Bunun doğal sonucu da daha yüksek kârı.²⁹

Toparlarsak Darphane'nin 1766-1802 yılları arasında Osmanlı sikkelerini dönüştürerek gelir elde etmesini sağlayan temel sebepler, taşışlar ve nakıs sikkelerin toplanması için yapılan operasyonlardı. Bu iki durumda da devlet eski sikkeleri nispeten daha düşük bir bedelle toplatabiliyordu. Bunun doğal sonucu da darp gelirinin artmasıydı.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Darphane 1766-1802 yılları arasında 3.091 tonu aşkın gümüşü sikkeye dönüştürerek 349.750.375 kuruşluk sikke elde etmiş, bundan da 58.189.268 kuruş kadar gelir temin etmişti. Osmanlı sikkelerinin toplanıp eritilmesinden sağlanan gümüşten 215.547.853 kuruş basılmış, 30.356.531 kâr edilmişti. Yabancı sikke menşeli gümüşten ise 108.541.221 kuruş darp edilmiş, 15.361.029 kuruşu gelir ele geçmişti. Maden ocaklarından gelen gümüşten ise 26.661.30 kuruş basılmış, 12.471.708 kuruş kâr temin edilmişti. Maden ocaklarından sağlanan gümüşün bıraktığı ortalama kâr %48'i aşarken, Osmanlı sikkeleri ve yabancı sikkelerin bıraktığı ortalama kâr %15'in altındaydı.³⁰

Darphane'nin para basımından elde ettiği gelire Osmanlılar "*Darphane faizi/darp faizi*" adını veriyorlardı. Bu gelirin miktarını ve oranını belirleyen çeşitli etkenler olmakla birlikte, en ehemmiyetlisi kıymetli madenin hangi kaynaktan temin edildiği idi. Darphane'nin kıymetli maden temin ettiği ilk kaynak maden ocakları, diğeri ise piyasadaki yerli ve yabancı sikkelerdi. Maden ocakları devlet kontrolünde idare edildiği için Darphane'ye çok uygun şartlarda gümüş geliyordu. Bu durum da yüksek miktarda darp faizi elde edilmesini sağlıyordu. Maden ocağı kaynaklı gümüşün bıraktığı kârın oranı XVIII. yüzyıl boyunca artmıştır. Yapılan taşışlarla kuruşun değeri azalmasına rağmen devlet maden ocaklarından gelen gümüşe ödediği bedeli arttırmamıştır. Devletin kendi lehine maden üreticilerinin aleyhine uyguladığı fiskalist madencilik politikaları darp gelirini arttırırken, Osmanlı madenciliğinin üretimi potansiyeli üzerinde olumsuz etkiler uyandırmıştır.

Darphane'nin diğer bir hammadde kaynağı ise piyasadaki eski sikkelerdi. Bunlardan özellikle yabancı menşeli olanlar büyük önem taşıyordu. Yabancı sikkeleri toplayıp Osmanlı sikkelerine dönüştürürken Darphane gelir elde ediyordu. Bunu mümkün kılan en önemli faktör piyasalar arasında maden fiyatlarının farklı olmasıydı. Batıdan daha ucuz fiyattan gelen gümüş Osmanlı piyasasında satılıyordu. Arbitraj sayesinde Darphane uygun fiyata gümüş temin edebiliyordu. Ayrıca Osmanlı piyasasına gelen, Darphane'nin en çok talep ettiği sikke olan İspanyol riyalı yüksek oranda gümüş içeren, ama gümüş içeriğine göre nispeten düşük bir rayiçle toplanabilen bir sikkeydi. Darphane için çok cazip bir hammadde kaynağı idi. Bir diğer husus ise Osmanlıların maryaş olarak adlandırdıkları kreuzer adlı Habsburg sikkesi gibi mağşuş sikkeleri düşük bedelle toplayabilmesiydi. Bu tür sikkeler de Darphane'ye önemli oranda kazanç sağlıyordu.

Darphane'nin piyasadadan topladığı yerli sikkeleri kârlı bir hammadde kaynağı hâline getiren asıl faktörler ise taşışlar ve nakıs sikkelerin toplanması için yapılan operasyonlardı. Bu iki durumda da devlet eski sikkeleri nispeten daha düşük bir bedelle toplayabiliyordu. Resmi otoritelerin belirlediği fiyattan sikkelerin toplanması ve daha düşük gümüş içerikli sikkelerin basılması Darphane'nin kâr etmesini sağlıyordu.

²⁹ BOA., *HH.d.*, 22134; 24773.

³⁰ Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire Osmanlı Sikkelerini Neden Tecdid Ediyordu*, s. 411 – 425; Bölükbaşı, *Yabancı Sikkeler*, s. 371-383; Bölükbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Gümüş Üretimi*, s. 51 – 71.

Darbhâne-i Âmire Para Basımından Nasıl Gelir Elde Ediyordu? (1766-1802 Yılları Arasındaki Verilere Göre)

Kaynaklar

Arşiv Belge ve Defterleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
Baş Muhasebe Defterleri (*D.B.Ş.M.d*): nr. 2515.
Maliyeden Müdevver Defterler (*MAD.d*): nr. 3141; nr. 3159.
Hazine-i Hassa Defterleri (*HH.d*): nr. 12070, nr. 22134, nr. 24773.
Hatt-ı Hümâyün (HAT): 241/13547; 241/13551.
Cevdet Darphane (C.DRB): 63/3121.

Kitap, Makale ve Ansiklopedi Maddeleri

BAYKAL, B. S., “Osmanlı İmparatorluğu’nda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni İle İlgili Belgeler”, *Türk Tarih Kurumu, Belgeler*, 1967, Cilt: IV, Sayı 7 – 8, s. 49 – 75.
BEYDİLLİ, Kemal, “İspanya” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, Cilt: XIII, s. 162 – 170.
BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk, “Darbhâne-i Âmire Osmanlı Sikkelerini Neden Tecdid Ediyordu? Para Emisyonuna Osmanlı Sikkelerinin Katkısı (1766 - 1802)”, *Aşk İle Çalışan Yorulmaz, Ali Akyıldız Armağanı*, ed. M.Y. Ertaş, İ. Yurdakul, Ö. F. Bölükbaşı, İstanbul 2024, s. 411 – 425.
BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk, “Darphane Defterleri Işığında Osmanlı Piyasasında Yabancı Sikkeler” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 47, İstanbul 2022, 345-384.
BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk, “İstanbul’da Doğan Bir Osmanlı Sikkesi: Kuruş (Yeni Belge ve Tespitler Işığında Osmanlı Kuruşunun Ortaya Çıkış Hikâyesi)”, *Osmanlı İstanbulu VI*, İstanbul 2019, 399 – 415.
BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk, “Osmanlı Madenciliğini Darphane Defterleri Üzerinden Okumak: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Gümüş Üretimi” *Tarih Dergisi*, Cilt: 78, Sayı: 2022/3, s. 51 – 71.
BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Amire*, İstanbul 2013.
CHOKSY, G. D., “Sir Dudley North’s Earliest Known Essay on Monies and Prices: Analysis of the Ottoman Empire’s Great Recoinage” *History of Political Economy*, Vol.: 39, Number: 3, 2007, s. 435 – 452.
ELDEM, Edhem, *French Trade in Istanbul in the Eighteenth Century*, Leiden 1999.
ELİBOL, Numan - KÜÇÜKKALAY, Mesut, “The Reasons and The Mechanism of Coin Trade Between Europe and The Ottoman Empire”, *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, ed. Arif Bilgin, Burhan Çağlar, İstanbul 2019, s. 95 – 106.
FLYNN, D. O. – GIRÁLDEZ, A., “Silver and Ottoman Monetary History in Global Perspective”, *The Journal of European Economic History*, Vol.: 31, Number: 1, 2002, s. 9 – 43.
GENÇ, Mehmet, “Osmanlılar: İktisadî ve Ticarî Yapı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXXIII, İstanbul 2007, 525 – 532.
SAHİLLİOĞLU, Halil, “Akçe” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: II, İstanbul 1989, 224 – 227.
SYREET, E. Frangakis, *18. Yüzyılda İzmir’de Ticaret (1700-1820)*, çev. Ç. Diken, İzmir 2006.
TUFAN, Turan, “Osmanlı – İspanyol Karadeniz Ticaret Müzakereleri ve İspanya’nın Karadeniz Ticaretine Girişi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 32, s. 252 – 271.

“İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi’nin (COPE) Davranış Kuralları” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of “Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)”:

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.

ABDULLA ORIPOV'UN ŞİİRİNDE TOPLUMA ADANMIŞLIĞIN KUTSALLIĞI

THE DIVINITY OF SOCIAL DISEASE IN ABDULLA ORIPOV'S POETRY

Raikhonova Mukhayo MUKHAMMADİEVNA*

Öz

Sanatçı ile toplum arasındaki ilişkinin sanatsal açıdan yorumlanması meselesinin incelenmesi, şairin bu konuya ayırdığı şiirlerinde sanatçı ilkelerini yansıttığını göstermiştir. Ona göre sanatçı, sadece kalbin emrine göre yazmalıdır, sanatçılık zorlamayı ve sahteliği desteklemez. Sanatçı ile toplum arasındaki ilişki Abdulla Oripov için geçici, rastgele bir konu değildir. Abdulla Oripov, sanatçıyı toplumun en önde gelen insanı, kalbi ve beyni olarak görüyordu.

Abdulla Oripov'un çalışmasını iki aşamada değerlendirdik ama bu, esas olarak tarihi ve sosyal çevreden, sosyal ideallerden ve ideolojiden kaynaklanan çok yönlü bir sınıflandırmadır. Çünkü şairin eserinde ideolojik-estetik ideal, ana duygu, iç ruh, üslup bütünlüklü ve değişmezdir. Bir düşünür olarak şair, gerçek, geçmiş-gerçeklik ile yüksek idealler arasındaki, söz ile eylem arasındaki, kürsü ile hayatın gerçekleri arasındaki çatışmayı iç gözleriyle her zaman görebilir ve bir sanatçı olarak bunu yüksek bir sanatsal formda ifade etmiştir.

Kaysin Guliev "Abdulla Oripov kelimelerin ifade gücünü algılıyor, hayatı kendi bildiği gibi görüyor" derken, gerçekliğin özünü anlamayı ve onu uygun bir biçimde ifade etmeyi kastediyordu.

Bütün bunların temelinde, hiç şüphe yok ki toplumumuzda meydana gelen büyük değişimler vardır. Bir sanat eserinin incelenmesinde şairin kişiliği çok önemlidir. Dolayısıyla şiir, şairinin ruhunda meydana gelen süreçleri yansıtır. Aslında sanatçının kendisi bu evrimi, bu deneyimi her zaman yaşayamaz çünkü sanatçılık, ruhun anlık gizemli görüntüsüdür. Abdulla Oripov'un kendisi bunu şu şekilde açıklıyor: "Belirli bir şairin eserini değerlendirirken yalnızca onun, yani şairin zihinsel imajından bakılmalıdır. Mükemmel becerilere ve berrak bir zihne sahip bir sanatçının yazdığı eser, konusu ne olursa olsun mutlaka okuyucunun kalbine ulaşacaktır. Sanatsal çalışma, ne kadar bireysel bir süreç olursa olsun, toplumsal çevrenin dışında ortaya çıkamaz".

Bu makale, Abdulla Oripov'un eserlerinin sanatsal değerini ve onun edebiyatımızdaki yerini incelemiştir. Şairin, Özbek şiirinin insan yüreğindeki karmaşıklığı, çatışmaları, adaletsizlikleri, adaleti, neşeyi derinden ve doğru bir şekilde dile getirdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deneyim, Yaratıcılık, Şiirsel Düşünce, Milli Ruh, Sanatsal-Estetik Pathos.

Abstract

An examination of the issue of the artistic interpretation of the relationship between the artist and society has shown that the poet reflects the principles of the artist in the poems devoted to this subject. According to him, the artist should write only according to the dictates of the heart, artistry does not support coercion and falsity. The relationship between the artist and society is not a temporary, random issue for Abdulla Oripov. Abdulla Oripov considered the artist to be the foremost person, the heart and brain of society.

We have evaluated Abdulla Oripov's work in two stages, but this is a multifaceted classification, which is mainly due to the historical and social environment, social ideals and ideology. Because in the poet's work, the ideological-aesthetic ideal, the main emotion, the inner spirit, the style are integral and unchanging. As a thinker, the poet can always see with his inner eyes the conflict between reality, past-reality and high ideals, between word and deed, between the pulpit and the realities of life, and as an artist he expressed it in a high artistic form.

When Kaysin Guliev said that "Abdulla Oripov perceives the expressive power of words, sees life as he knows it," he meant understanding the essence of reality and expressing it in an appropriate form.

At the root of all this, there is no doubt, are the great changes that have taken place in our society. The personality of the poet is very important in the analysis of a work of art. Therefore, poetry reflects the processes occurring in the soul of the poet. In fact, the artist himself cannot always experience this evolution, this experience, because artistry is a momentary mysterious manifestation of the soul. Abdulla Oripov himself

* Dr.-Qarşi Davlat Universiteti Filologiya Faulteti O'zbek Mumtaz Adabiyoti Kafedrası/Özbekistan, rayhonovamuhayyo75@gmail.com, ORCID ID: 0009-0003-5539-6823

This article was checked by intihal.net.

Makale Gönderim Tarihi: 24. 10. 2024

Makale Kabul Tarihi: 19.12.2024

explains it this way: “When evaluating the work of a particular poet, one should look at it only from his, the poet's, mental image. The work written by an artist with excellent skills and a clear mind will surely reach the reader's heart, regardless of the subject matter. Artistic work, no matter how individual a process, cannot emerge outside the social environment”.

This article analyzes the artistic value of Abdulla Oripov's works and his place in our literature. It has been established that the poet deeply and accurately expresses the complexity, conflicts, injustices, injustice, justice, joy in the human heart of Uzbek poetry.

Keywords: Experience, Creativity, Poetic Thought, National Spirit, Artistic-Aesthetic Pathos.

Sanatçı bir insan olan Abdulla Aripov'un içinde yaşadığı toplumla ilişkisi, her zaman karmaşık olmuştur. Çünkü özgün sanatçı sadece eser veren değildir. O, doğal ve toplumsal varlığı, her zaman yüksek düşünceyle bir bütün olarak birbirine bağlı, gerekli, çağrışımsal olarak algılar. Toplumunun kusurlarını görür ve bunları başkalarına gösterir. Aslına bakılırsa ideal bir toplum olamaz; sistemin herhangi bir özelliği ve içindeki hümanizm göreceli bir karaktere sahiptir. Sonuçta toplum, farklı bakış açılarından, dinlerin temsilcilerinden, görüşleri kimi zaman uyumlu, kimi zaman çelişkili olan gruplardan, Allah'ın bahsettiği doğası birbirine benzemeyen insanlardan oluşur. Hepsini tatmin edecek bir siyaset ya da yaşam yapısı olamaz. İyi ya da kötü, insanlığı temel alan ya da almayan insanları ifade eder.

XX. yüzyılın 60'lı yıllarının ortasında Abdulla Oripov şiire başladığında, çalışmalarını Gafur Gulam, Oybek ve Maksud Shaikhzoda gibi Özbek şiir okullarında tamamladı. Sosyo-politik durum biraz yumuşasa da Sovyetlerin zincirleri hâlâ güçlüydü.

Abdulla Oripov'un hayatı ve çalışmaları, her ikisiyle de çelişkili ilişkiler içinde olan iki farklı rejim döneminde gerçekleşti. Dışarıdan bakıldığında bu çatışma, muhtemelen bariz değildir. Şair her zaman saygı görür, değerli ödüllerin sahibidir, sanki dolu dolu bir hayat yaşamış gibidir. “Puşkin” şiiri 1963'te yazıldı. Abdulla Oripov, bu şiirde sanatçı ve toplum arasındaki ilişki hakkında ilk kez şunları yazıyordu:

<i>G'iybatu kin, g'araz bijg'ib sasigan –</i>	Dedikodu nefret ve kötülük kokan
<i>Zamonga abadiy la'natlar bo'lsin!</i>	Zamana ebedi lanet olsun!
<i>Ezgulik kuychisin o'qqa tutgan u</i>	İyiliği anlatanı oklayan o
<i>Olifta Dantesning qiyofasida.¹</i>	Düşkün Dantes'in kılığında.

Genç şair, büyük Rus şairini alıp götürün düellonun sadece kişisel nitelikte olmadığını, aynı zamanda düşünür ile sosyo-tarihsel çevre, hakikat ve adaletsizlik arasındaki bir çatışma olduğunu anlamıştı. Abdulla Oripov'un bu şiirinde Sovyetler Birliği'nin trajedilerini anlatmak için metafor kullandığı görüşünden uzağız. Şiirde genel olarak doğru ve yanlış, zorbalık ve insan iradesi konusu ele alınmıştır. “Nekrasov'un Acıları” (1971) aynı zamanda “Puşkin” ile de uyumludur:

<i>Nekrasov hasrati, o, rus hasrati,</i>	<i>Nekrasov'un özlemi, o, Rus özlemi</i>
<i>Poyoning bormikan, hadding bormikan?</i>	<i>Temelin var mı ki, haddin var mı ki</i>
<i>Sensan – bu ayovsiz Sibir dahshati</i>	<i>Sensin, zalim Sibirya dehşeti</i>
<i>Va mujik qalbiga sanchilgan tikan.²</i>	<i>Ve mujik kalbine saplanan diken</i>

“Qani nay ber...” şiirindeki mısralar, lirik olarak bu bakış açısını tamamlıyor ve şunu vurguluyor:

¹ Abdulla Oripov. *Tanlangan Asarlar, Birinchi Cild, Şe'rlar ve Dastanlar*, G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, Toshkent 2000, s. 36.

² Abdulla Oripov. *Tanlangan Asarlar, İkinci Cild, Şe'rlar ve Dostonlar*, G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, Toshkent 2001, s. 91.

*Qani nay ber menga, do 'stginam, Haydi ney ver bana dostçağzım,
Bergil, mayli, rubob bo 'lsa ham. Ver, tamam, rubab olsa da.
Ber, bir nafas bo 'shatib olay, Ver, bir nefes boşaltabileyim,
To 'lib ketgan yuragimni man.³ Dolup duran yüreğimi ben.*

Ney, rübab sembollerinin mecazi bir karakteri vardır. Şair, bu metaforlar aracılığıyla gönül iradesiyle konuşma ilkesini vurgulamaktadır. Evet, özgün sanat eseri ancak sanatçının kalbi dolu olduğunda ortaya çıkar ve o acılarla ıstıraplar kaçamaz. Şiir, oldukça lirik bir ruh halini yansıtsa da sanatçılığın psikolojisi çok hassas bir şekilde algılanmaktadır. Şiirde Mayakovski'ye ithaf edilen bir dize vardır: “Bazen horozla dövüşmek daha eğlencelidir, ta ki bazı şairleri sevene kadar.” Şair edebiyatta şiddetten söz ediyor. Bunu “horoz dövüşü daha iyidir”den “daha eğlenceli”ye çevirerek söylüyor. Bu söz, ideolojik ve sanatsal niyeti açıkça ortaya koyuyor. Bazı şairlerin zorla, sahte şiirlerinden daha çok horoz dövüşünden zevk aldığı söylenir. Bu elbette ironidir ama kurşun hedefi vurur.

“Düşüncelerim” şiiri “Altı ayım, şiir yazmıyorum, yüreğim...” dizesiyle başlıyor. Neden sorusu ortaya çıkıyor. Şiir çok büyük, yazar bu soruyu tereddüt etmeden cevaplıyor. Elbette Ozad Sharafiddinov'un “Muvashshah” makalesinden, diğer edebiyatçıların araştırmalarından, Abdulla Oripov'un edebi-eleştirel yazılarından ve röportajlarından, şairin o dönemde “aşağı çekme” yönteminin hedefi olduğu biliniyor. “Ayakları yere basan” şiddetli bir uçuş gerçekleştiren ve insanları yollarından takip edebilen yetenekler. Ozad Sharafiddinov, o dönemi hatırlatarak, “Tırnaklarının altında kir arayan ideologlar, Abdullah'ın bazı şiirlerine, özellikle de “Altın Balık” a takılıp kaldılar, diye yazıyor. -...Böyle darbelerle karşılaşmayan genç şairin kafası iyice karışmış ve bir süre kalemini bırakmak zorunda kalmıştır (“Altı aydır şiir yazmıyorum...”)⁴ Abdulla Oripov, kafasını karıştıran bu ideolojik saldırıları, “Düşüncelerim” adlı eserinde şiirine aktarmıştır.

Lirik kahraman, iyimser hayat tasavvurlarının toplumun gerçekliği karşısında paramparça olduğunu, yanlış hayat anlayışlarına aldandığını ve kırık bir ruhla şiirden uzaklaştığını yazar. Şiirin özünde sanatçı ile toplum arasındaki ilişkide ebedî, hukukî bir durum dile getirilmektedir. Sanatçı bir insan her zaman ideal bir toplumun hayalini kurar, kişinin mükemmel, kelimenin tam anlamıyla mutlu olması için. Ancak hiçbir toplumsal yapı insanlara istediklerini vermez. Çünkü toplumun yapısı insanlar tarafından geliştirilir ve uygulanır. İnsanî olaylar asla kelimenin tam anlamıyla mükemmel olamaz. Ayrıca toplum yaşamındaki farklı görüşler, bakış açıları, talepler; hepsi uzlaştırılmayan siyasî, manevî, ahlaki kavramlar vardır. Uzlaşma, programları olan ilahî kitaplarla ve ilahî öğretilerle bile bu sağlanamaz. Sanatçı kişinin toplumla sürekli çatışması, böyle bir paydada birleştirilmesi mümkün olmayan çeşitlilikle bağlantılıdır. Daha sonra sanatçı bir düşünür olarak, bir aydın olarak toplumun kusurlarını eleştirir. Bir insan hakları savunucusu olarak sahaya çıkar. Doğal olarak iktidar, toplumu sanatçıyı alkışlarla karşılamaz. Toplumsal yapının niteliğine göre onu dinleyebilir, kabul edebilir veya reddedebilir.

“Düşüncelerim”, sanatçı ile toplum arasındaki diyalektiğin böylesine karmaşık bir döngüsünden bahsediyor. Ancak yeteneğin dehası, geri çekilmenin onun için geçici bir durum olmasıdır. İnsanın ve dünyanın acısı onu yalnız bırakmıyor. Yani doğası gereği yazmaya mahkûm edilmiştir. Şiir, sanatçılık psikolojisinin böylesine çelişkili bir sürecinden bahsediyor. Şiir, bu konuda “Hayal gücüyle kendimi yine şiirin içine atıyorum” diyor.

³ Abdulla Oripov, *Tanlangan Asarlar, Birinçi Cild, Şe'rlar va Dostonlar*, G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, Toshkent 2000, s. 71.

⁴ O. Sharafiddinov, “Muvashshah”, Abdulla Oripov, *Tanlangan Asarlar, Beşinçi Cild, Adolat Ko'zgis: Şe'rlar, Makolalar, Suhbatlar, Tarcimalar*, Adolat, Toshkent 2005 s. 16.

Sanatçılık kolay değildir. Erkin Vahidov'a ithaf edilen şiir bununla ilgilidir:

*Biz ham yuksaklarga tikkandik ko'zni,
Bizda ham bor edi matonat, bardosh.
Arslon chorlagandi qoshiga bizni,
Lekin qumursqalar bo'ldi safardosh.
Jami tiriklikka tanish shu xatar,
Qumursqa yaralgan yoppa talarga.
Do'stim, alam qilar, arslon bexabar,
Yem bo'lib ketsak shu qumursqalarga.* (1982) *Yem olup gitsek şu karıncalara*

Evet, insanlığın mutluluğu için mücadele etmeye kararlı bir insan her zaman mücadeleyi bitiremeyebilir. Tarih şahittir, zaferden çok yenilgi vardır. Doğa kanunlarına göre karıncalar genellikle sürüler halinde yaşarlar; yeteneksiz, kıskanç insanlar da öyle. Tarihte sayısız örnekler ve yarı yol da başarısızlığın doğası, büyük hedeflerin yok edilmesi, lirik kahramanın kalbinde kaygıya neden olur.

Abdulla Oripov, 2014 yılında toplum, sanat ve sanatçılık konusunda bir makale yazdı. "Affedersiniz şiirim" şiiri, eserinin son yıllarının tipik bir örneğidir; bunalım, pişmanlık ve pişmanlık ruhundaki bu şiir, tüm hayatını şiire ve sanatsal sözlere adanmış bir kişinin "Lisanü't-Tayr"ına benzemektedir:

*Kechir, she'rim, kechirgin meni,
Yillar o'tib charchadim, toldim.
Shunday paytlar bo'ldiki, seni
Muhofaza qilolmay qoldim.
Quduq qazdim suv tanqis damlar,
Erishdim ham balki yutuqqa.
Cho'ktirdilar, lekin odamlar
O'zim qazgan o'sha quduqqa.⁵*

*Bağışla, şiirim bağışla beni,
Yillar geçmiş, yoruldu, bıktım.
Öyle zamanlar oldu ki seni
Koruyamadım.
Kuyu kazdım su kıt zamanı
Kavuştum belki başarıya.
Batırdılar lakin adamlar
Kendi kazdığım o kuyuya.*

Şair kendinden söz ediyor ama Firdavsi, Dante, Babur, Puşkin, Lermontov, Gulkhani, Fitrat, Çolpon, Kadiri, Pasternak, Tsvetaeva, Akhmatova gibi büyük sanatçılar arka arkaya geçiyor. Sanatçısını sıkıntıya sokan eserlerin, kıyamete kadar insan maneviyatının başyapıtları olarak kalacak olması ilginçtir. İnsanlara dünyanın gerçeklerini anlatıp onları uyanmaya çağırıyorlar. Abdulla Oripov, yaratıcılığın ve yaratıcının bu paradoksal kaderini, yaratıcının toplumdaki görevini derinden anlamış ve sanatsal olarak yorumlamıştır. Yazıları, hayatı ve çalışmaları ile kanıtlanmıştır.

Abdulla Oripov'un sanatsal-estetik dünyasının ve üslubunun ana modülleri, eserinin ilk aşamasında şu veya bu seviyede ortaya çıkmış, ilerleyen zamanda verdiği eserlerle mükemmelleşmiş ve gelişmiş, özgünlük kazanmış ve tam bir fenomen haline gelmiştir.

Abdulla Oripov'un eserlerinde öne çıkanlar, tarihe ve toplumsal varoluşa karşı tutum, zihinsel manzaralar, derin insan acıları, ilahi evrendir. Abdulla Oripov, eserinin ilk aşamalarından itibaren evreni ve insanı ele almış ve eseri boyunca farklı perspektiflerden sanatsal olarak araştırmıştır.

Şairin sanatçı evrimini gözlemlemek, bazı düşünce ve fikirleri düşünme ve sonra bunların üzerine sembollerle bir perde çekme şeklindeki basit matematiksel yöntemin Abdulla Oripov'a özgü olmadığını gösterdi. Doğal ve toplumsal varoluşun gerçekleri, düşünce ve ruh

⁵ Abdulla Oripov, *Tanlangan Asarlar, İkinci Cild, Şe'rlar ve Dostonlar*, G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, Toshkent 2001, s. 63.

prizmasından geçerek netleşir, şiirsel bir deneyim rengine bürünür ve ortaklık kazanır. Bundan sonra net görüntülerle karşımıza çıkıyor.

Abdulla Oripov'un şiirlerinin analizi, sanatsal metnin karmaşık bir olgu olduğunu ve bazen yazarın kendisi tarafından yazılan notun bile o metinle ilgili nihai gerçek olamayacağını gösterir.

İlk olarak modern edebiyatta ortaya çıkan bağımsızlık düşüncesi, 20. yüzyılda milli edebiyatın ana teması haline gelmiştir. Geçtiğimiz yüzyılın 60'lı yıllarında çok sayıda yazar insan haklarının ihlal edildiğini ve toplumun doğru yolda olmadığını fark etmiş; bağımsızlık arzusu, toplumdaki kötülükleri kınamak, insanların mutlu yaşadığı bir sisteme duyulan özlem ve insan haklarını talep etmek şeklinde duygularını ifade etmiştir. Bu yazarların başında yer alan Abdulla Oripov, halkı uyandırmaya, toplumsal bir kanaat oluşturmaya, insanları hakları konusunda bilinçlendirmeye hizmet etti.

Bağımsızlık yıllarında bile özgürlük, hürriyet ve insan iradesi şairin eserlerinin, Şura (Sovyet) dönemindekinden çok daha açık bir şekilde ana temalarından biri olarak kalmıştır. Bu durum, şairin yüzeysel olarak değil, tarihin iniş çıkışlarında köleliğin komplikasyonlarını çekmiş milletin düşünen bir çocuğu olarak derin bağımsızlık anlayışının bir kanıtıdır. Şair, Serbestlik ve özgürlüğü, insanı ve devleti bireyin bakış açısından anladı. Bağımsızlık dönemi çalışmalarının ana motifi, tarihin verdiği bağımsızlığın titizlikle korunması güdüsüdür.

Şairin çalışmasının son aşaması, Doğu bilgeliğinin yanı sıra depresyon ve pişmanlık ruhuyla da doluydu. Lirik kahraman, bir yandan insanlığın hidayetden uzaklaşmasında ifade edilen ters ilerlemeyi, çağın trajedilerini önlemenin imkânsızlığını fark eder; öte yandan yaşamın sonunda ortaya çıkan doğal asırlık çatışma, kalpteki çalkantılar ve güç kaybı acılara ve depresyona neden olur. Aynı zamanda ilahî hakikatler, hikmetler, felsefî çıkarımlar, insanî acılar ve rüyalar da onlarda ifade edilir. Sanatçı insan ile toplum arasındaki ilişkinin sanatsal yorumlanması meselesinin incelenmesi, şairin bu konuyla ilgili şiirlerinde sanatçı ilkelerini yansıttığını göstermiştir. Ona göre sanatçı sadece kalbinin emirlerine göre yazmalıdır, sanatçılık şiddete ve sahteliğe tahammül etmez. Sanatçı bir kişi ile toplum arasındaki ilişki, Abdulla Oripov için geçici, rastgele bir konu değildir. "Puşkin", "Nekrasov'un Yüreği", "Düşüncelerim", "Şairlerin Hayatı", "Şiirim, Söylediklerim..." gibi pek çok şiirinde meseleyi çeşitli yönleriyle sanatsal bir şekilde yorumluyor. Genel olarak Abdulla Oripov, sanatçıyı toplumun en önde gelen insanı, kalbi ve düşüncesi olarak görüyordu. Tarih ve kader, sanatçıya büyük liderlerden, devlet başkanlarından ve generallerden daha az sorumluluk vermemiştir.

Kaynaklar

ORİPOV, Abdulla, *Tanlangan asarlar, Birinçi Cild, Şe'rlar va Dostonlar*, G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, Toshkent 2000.

ORİPOV, Abdulla, *Tanlangan asarlar. İkinci Cild, Şe'rlar va Dostonlar*, G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, Toshkent 2001.

ORİPOV, Abdulla, *Tanlangan Asarlar, Altınçı Cild*, G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, Toshkent 2000.

SHARAFİDDİNOV, Ozod, "Muvashshah", Abdulla Oripov, *Tanlangan Asarlar, Beşinçi Cild, Adolat Ko'zgisli: Şe'rlar, Makolalar, Suhbatlar, Tarcimalar*, Adolat, Toshkent 2005, s. 6-40.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayımlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.

KEHANETE DAYALI RÜYA ANLATILARININ MOTİF DİZİNİ: DERLEME YÖNTEMLERİ*

Anna LAZAREVA**
Çev. Alen FARAGO***

Öz

Çevirisi yapılan makale, Dr. Anna Lazareva tarafından kaleme alınmış olup kehanete dayalı rüya anlatımı, sembolizm ve rüya yorumu konularını içermektedir. Söz konusu makalede, kehanet rüyalarıyla ilgili anlatıların değişmez yapılarının bir motif dizini şeklinde tanımlanması amaçlanmakta ve tasnifi için yöntemler önerilmektedir. Lazareva'nın önerdiği motif dizini, 2020 yılında Rusya Devlet Üniversitesi Beşeri Bilimler Üniversitesi Sosyal Antropoloji Merkezi'nde yürütülen bir proje kapsamında gerçekleştirilmiştir. Yazar, kehanete dayalı rüya anlatılarında hangi unsurların folklorik olarak tanımlanabileceği sorusunu sormakta ve kehanete dayalı rüya anlatılarında değişmeyen unsurlarına göre bir sınıflandırma sistemi tanıtmaktadır. Kehanetsel rüya anlatılarındaki değişmeyen unsurların (anlatı yapılarının) ortaya çıkarılması, yazarın rüya yorumlamasının geleneksel mantığını anlamamızı mümkün kılan bir motif dizini oluşturmasına fırsat vermektedir: Kehanete dayalı rüya anlatılarını yaratma kuralları ve kehanet rüyalarıyla ilgili anlatıların özünde yatan "anlatı grameri". Motif dizini, 20. yüzyılın başlarından 2020 yılına kadar Doğu Slav bölgelerinde etnograflar ve halkbilimciler tarafından kaydedilen kehanet rüyalarıyla ilgili anlatıları kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anlatı yapıları, göstergebilimsel analiz, rüya sembolizmi, rüya yorumu, kehanete dayalı rüya anlatıları, motif dizini, Doğu Slav bölgesi sözlü anlatıları.

Abstract

The translated article was written by Dr. Anna Lazareva and covers the topics of prophetic dream narration, symbolism and dream interpretation. In this article, it is aimed to define the invariant structures of the narratives about prophetic dreams in the form of a motif index and methods for their classification are suggested. The motif index proposed by Lazareva was implemented within the scope of a project carried out at the Center for Social Anthropology of the Russian State University for the Humanities in 2020. The author asks the question of which elements in prophetic dream narratives can be defined as folkloric and introduces a classification system according to the constant elements of prophetic dream narratives. Revealing invariants (narrative structures) in the prophetic dream narratives allows the author to create a motif index, which lets us understand the traditional logic of dream interpretation: the rules of generating prophetic dream narratives and the 'narrative grammar' lying in the core of stories about prophetic dreams. The motif index covers stories about prophetic dreams recorded by ethnographers and folklorists in the Eastern Slavic regions from the early twentieth century to 2020.

Keywords: Narrative structures, semiotic analysis, symbolism of dreams, dream interpretation, prophetic dream narratives, motif index, oral narratives of the East Slavic region.

Makale, kehanete dayalı rüya anlatılarının bir motif dizininin oluşturulması için yöntemler sunmaktadır. Dizin, salt birikmiş malzemeyi kullanmaya yardım eden bir sözlük veyahut bir kavramlar dizini değildir. Temel ilkeleri takip ederek bütün bu metinleri tasnif eden

* Makalenin orijinal künyesi: Anna Lazareva, "Motif Index of Prophetic Dream Narratives: Methods of Compilation", *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, Sayı: 89, 2023, s. 161-190.

** Dr. Anna Lazareva (lasar.anna@gmail.com), bağımsız bir araştırmacıdır. Ana araştırma alanları Doğu Slavların folkloru, anlatı tahlilleri, değişmez unsurlar ve kişisel anlatılardaki folklorik öğeler, kehanet rüyalarıyla ilgili hikâyeler ve rüya sembolizmidir.

*** Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı Öğrencisi.

This article was checked by intihal.net.

Makale Gönderim Tarihi: 14. 11. 2024

Makale Kabul Tarihi: 11.12.2024

Kehanete Dayalı Rüya Anlatılarının Motif Dizini: Derleme Yöntemleri

ve sistemleştiren analitik bir araçtır. Motif dizini, yeni kaydedilmiş metinlerin geliştirilmiş ve düzenlenmiş sisteme dâhil edilmesine imkân tanımaktadır.¹

Sözlü masalları araştıran halkbilimciler, masalların benzerliklerine, ortak motiflerine ve olay örgüsü yapılarına dikkat etmişlerdir. Tarihî-Coğrafi okula mensup olan Fin bilim insanları bir zamanlar icat edilmiş bu metinlerin tek bir kaynaktan geldikleri fikrini öne sürmüşlerdir.² Antti Aarne, benzer bir olay örgüsüne sahip masalların asıl formunu ortaya çıkarabilmek amacıyla masal tipini ayrıntılı hazırlamıştır. Bu fikrin reddedilmesine rağmen halkbilimciler, dizinleri (ve masal tiplerini) oluşturmaya ve öncekileri kullanmaya devam etmişlerdir. Dizinler, hem genel hem belirli olay örgülerini tarif ederek sayıca büyük miktarda kaydedilmiş metinlerin tasnif edilmesini mümkün kılmaktadır.³ Heda Jason, kendi kitabında 20. yüzyıl boyunca farklı ülkelerden halkbilimcilerin derledikleri dizinlerin listesini yayınlamıştır.⁴ Halkbilimi araştırmacıları, ozanların (trubadurların) biyografileri, rahiplerle ilgili mizahi hikâyeler ve devler hakkındaki efsaneler gibi dar kapsamlı tematik anlatılar için bile dizinler hazırlamışlardır. Ne var ki, bu çalışmalarda rüyalarla ilgili hikâyelerin herhangi bir motif dizininden bahsedilmemiştir.

20. yüzyılda halkbilimciler, rüyaları nadiren folklor olarak değerlendirmişlerdi. Psikanalitik teoriye göre rüya anlatıları, genellikle bilinçaltının (bireysel arzular ve korkular) ve insanların evrensellerinin (“rüya çalışmaları” ilkeleri) yansımaları olarak görülüyordu. 20. yüzyılın ilk yarısında yerlilerce anlatılan rüyalarla (kehanete dayalı rüyalar, şamanik ya da tasarlayarak görülen geleneksel ritüel rüyalar) ilgili hikâyeleri araştıran sosyal ve kültürel antropologlar dahi rüya olay örgülerinde Freudyen sembolleri bulmaya odaklanmışlardı.⁵ Başka bir ifadeyle bir grup tarafından ortaklaşa kullanılan folklorik metinlerin aksine, rüya anlatıları son derece kişisel bir mesele olarak anlaşılmıştır. Bu nedenle, Amerikalı halkbilimci Alan Dundes, “folklor” kavramını tanımlarken “bireysel rüyaları”, “kolektif folklorun” tam zıddı olarak tanımlamıştır:

Kolektif folklor bireysel rüyalardan farklılık göstermektedir. Rüyalar, kelimelerle anlatıldıklarından anlatılara benziyor gibi görünürler. Ne var ki, bir rüya, ikinci bir

¹ Araştırma, 2020 yılında Rusya Devlet Beşerî Bilimler Üniversitesi’nde gerçekleştirilen East Slavonic Material of the Twentieth and Twenty-First Centuries (“Rüyalarla İlgili Halk Anlatılarının Tip ve Motif Dizininin Oluşturulması (20. ve 21. Yüzyılların Doğu Slav Malzemesi)”) projesi kapsamında hazırlanmıştır. Kehanete dayalı rüyaların motif dizini kitabında yayımlanmıştır (Anna Lazareva, *Tolkovanie Snovidenii v Narodnoi Kul'ture*, RGGU, Moskova 2020a, s. 187–231). Motif ideksinin derlenmesi hakkındaki temel ilkeler çeşitli makalelerde sunulmuştur (Anna Lazareva, V Poiskah Formuly Neulovimogo: kak Sistematizirovat' Rasskazy o Snakh?, *Zhivaia Starina*, Sayı: 4, 2020b; Anna Lazareva, Opisanie Motivov Prorocheskikh Snovidenii v Fol'kloristike., *Antropologiya Snovidenii: Sbornik Nauchnykh Statei po Materialam Konferentsii*. (haz. Anna Lazareva) RGGU, Moskova 2021). Mevcut makalede bu konuda yazılmış olan her şey özetlenmiş, yeniden düzenlenmiş, daha önceki çalışmalarda yapılmamış önemli eklemeler, yorumlar ve örneklerle zenginleştirilmiş ve bu araştırma, daha görünür hale getirilmek üzere İngilizceye çevrilmiştir.

² Heda Jason, *Motif, Type and Genre: A Manual for Compilation of Indices & A Bibliography of Indices and Indexing*, FF Communications 273, Helsinki 2000, s. 24-25.

³ Türler arasında uzun hikâyeler (novella), anlatı şiirleri, orta çağ balatları, romanslar, mitler, etiyolojik efsaneler, kahramanla hakkında efsaneler, Hristiyan efsaneleri, azizlerin hayatlarına dair anlatılar, şeytan hakkındaki hikâyeler, fıkralar, destanlar, komplolar, bilmeceler ve atasözleri bulunmaktadır.

⁴ Heda Jason, *a.g.e.*, s. 159-222.

⁵ Charles Gabriel Seligman, The Unconscious in Relation to Anthropology. *British Journal of Psychology: General Section*, Cilt: 18, Sayı: 4, 1928, s. 373-387; Lincoln, Jackson Stewart *The Dream in Native American and Other Primitive Cultures*. : Dover Publications, New York 2003; Géza Róheim, *Technique of Dream Analysis and Field Work in Anthropology*, *Psychoanalytic Quarterly*, Cilt: 18, Sayı:4, 1949, s. 471–479; Dorothy Eggan, The Manifest Content of Dreams: A Challenge to Social Science, *American Anthropologist*, Cilt: 54, Sayı: 4, 1952, s. 469–485.

Kehanete Dayalı Rüya Anlatılarının Motif Dizini: Derleme Yöntemleri

*şahıs tarafından üçüncü bir şahsa anlatılmak için yeterince anlaşılır veya ilgi çekici olmayabilir.*⁶

Halkbilimciler, ilk başta, rüya anlatılarını değil, rüyalar hakkındaki halk inanışlarını (ağırlıklı olarak rüya imgelerinin bir anlamı olduğu ve geleceği tahmin edebileceği görüşünü) incelemişlerdir. Halkbilimi çalışmaları kapsamında halk rüya yorumlama geleneğinin araştırılması, sözlü rüya kitapları olarak adlandırılan ve halk kültüründe iyi bilinen ve ayrı olarak ele alınmış kehanet sembollerinin listeleriyle başlamıştır; örneğin, meyveler (rüyada) gözyaşlarına işaret eder, bir tuval yolculuğun habercisidir, bir inek hastalığı temsil eder vd. Araştırmacılar bu sembolleri, mitolojik kökenlerini göz önünde bulundurmak⁷ ya da bu sembollerin ve anlamlarının yansıttığı kültürel değerleri ve stereotipleri ortaya çıkarmak⁸ amacıyla toplamışlardır. Bu arada, rüya yorumlama süreci, bu geleneksel sembolleri basitçe sınıflandırmak ve onları bütün rüya olay örgüsünden ayrı olarak değerlendirmek olarak anlaşılmıştır. Dolayısıyla, rüya anlatılarının bu geleneksel imgelerinin dışındaki diğer ayrıntıları genellikle halkbilimi çalışmalarıyla ilgisiz görülmüştür.

Halkbilimciler farklı türlere ait metinlerde bulunan rüya betimlemelerini de incelemişlerdir. Mesela, bazı masallar karakterlerin rüyalarından bahsedilir⁹ veya kimi zaman efsaneler bütün hikâyesinin parçası olan rüya olay örgüsü tasvirlerini içerir.¹⁰ Dolayısıyla tür bakımından farklı metinlerin sistemleştirilmesine yer veren dizinlerde bazı kehanetle ilgili rüya motiflerini bulmak mümkündür. S. Thompson'ın "halk masalları, baladlar, mitler, fabllar, orta çağ romansları, ahlâkî anekdotlar, fabliaux, fıkra kitapları ve yerel efsanelerdeki anlatı unsurlarının sınıflandırılmasını amaçlayan dizininde birkaç kehanet rüyası motifi vardır.¹¹ Örnek olarak "Rüya, tehlikede olan kayıp kişinin güvende olduğunu anlatır" (ThMot D1810.8.2.4), "Rüya, hastalık yahut yaralanma konusunda uyarır" (ThMot D1810.8.3.1.1.), "Rüya, yakın gelecekte gerçekleşecek bir tehlikeye karşı uyarır" (ThMot D1810.8.3.2.), "(Hamile) bir kadının henüz doğmamış çocuğunun kaderi hakkında gördüğü rüya" (ThMot D1812.3.3.8), "Uğursuz işaret olarak kötü rüya" (ThMot D1812.5.1.2). Rus halkbilimciler, şeytanî efsaneler derlemelerinde genellikle rüyalar hakkındaki anlatıların birkaç çok genel tasvirini dâhil etmişlerdir.¹² Valerij Zinoviev'in şeytanî efsanelerin olay örgüsü ve motifleri dizininde ("Alametler" bölümü) bazı kehanete dayalı rüya motifleri zikredilmiştir.¹³ Yine de Thomson'un dizininde olduğu gibi bu metinler orada da yetersizce ele alınmıştır. Zinoviev yalnızca üç motiften bahsetmiştir: "kız rüyasında müstakbel kocasını görmüştür", "kişi kötü rüya görmüştür – talihsizlik vuku bulmuştur", "bir kişi rüyasında gerçekte ne olacağını görmüştür". Bu nedenle akademisyenler, kehanet rüyalarıyla ilgili hikâyeleri farklı türlere

⁶ Alan Dundes, Projection in Folklore: A Plea for Psychoanalytic Semiotics, *MLN*, Cilt: 91, Sayı: 6, 1976, s. 1500–1533.

⁷ Nikita Tolstoi, Slavianskie Narodnye Tolkovaniia Snov i İkh Mifologicheskaiia Osnova, *Son – Semioticheskoe Okno: Snovidenie i Sobytie, Snovidenie i İskusstvo, Snovidenie i Tekst*, (ed. Irina E. Danilova & Dmitri J. Molok), Gos. Muzei İzobrazitel'nykh İskusstv İmeni A.S. Pushkina, Moskova 1993, s. 80–93.

⁸ Stanisława Niebrzegowska, *Polski Sennik Ludowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1996.

⁹ Petr Bogatyrev, *Funkcional'no-Struktural'noe İzuchenie Fol'klora (Maloizvestnye i Neopublikovannye Raboty)*, IMLI RAN, Moskova 2006; Judit Gulyás, A Function of Dream Narratives in Fairy Tale, *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, Cilt: 36, 2007, s. 129–140.

¹⁰ Ellen Ettlinger, Precognitive Dreams in Celtic Legend, *Folklore*, Cilt: 59, Sayı: 3, 1948, s. 97–117.

¹¹ Thompson Stith, *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends*. Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis 1955–1958.

¹² Valerii Zinov'ev, *Mifologicheskie Rasskazy Russkogo Naseleniia Vostochnoi Sibiri*, Nauka, Novosibirsk 1987; Olga Cherepanova (haz.), *Mifologicheskie Rasskazy i Legendy Russkogo Severa*, SPbGU, St. Petersburg 1996; Natalia Drannikova & Irina Razumova (haz.), *Mifologicheskie rasskazy Arhangel'skoi oblasti*, OGI, Moskova 2009; Marina Vlasova (haz.), *Mifologicheskie Rasskazy Russkih Krest'ian XIX–XX vv.* Pushkinskii Dom, St. Petersburg 2013.

¹³ Valerii Zinov'ev, *a.g.e.*, s. 320.

atfederek (“kehanet rüyasını” yalnızca çeşitli folklor metinlerine dâhil edilebilecek bir konu olarak görerek) bunları kendine has özellikleri olan bir anlatı grubu olarak değerlendirmemişlerdir.

Son on yıllarda rüya anlatımı gitgide sadece bireysel aklın fenomeni olarak değil, iletişim pratiği olarak incelenmeye başlanmıştır.¹⁴ Antropologlar iddia etmektedirler ki “rüyaların ‘hatırlanması’ yalnızca ‘gerçek’ rüyanın anlatılmasıyla sınırlı değildir”¹⁵, “rüyayı gören kimse, rüyayı kendi dili ve kültürünün anlatı kuralları tarafından düzenlenmiş retrospektif bir yeniden yapılanmayla hatırlar”.¹⁶ Halkbilimi çalışmalarının sınırları da genişletilmiştir. Çağdaş halkbilimciler, “gündelik” hikâyelerin de kültüre özgü klişeleri ve mitolojik dünya tasavvurunun öğelerini içerdiğini kabul ederek kişisel tecrübe anlatılarına önem vermektedirler. Finlandiyalı halkbilimci A. Kaivola-Bregenhøj “Dreams as Folklore” (Folklor Olarak Rüyalar) adlı makalesinde kişisel rüya anlatılarının folklorun bir parçası olabileceğini savunmuştur:

*Rüya anlatımı ve yorumu birçok folklorik özelliği taşımaktadır: rüyalar... hem kendine özgü semboller hem anonim, oldukça kalıplaşmış ve kişiden kişiye aktarılmış kültüre bağlı sembolleri içermektedirler. ...Rüyalar şu ana kadar esas olarak antropologlarca kültürün ortak öğeleri olarak incelenmiştir, fakat rüyalar ve onların anlatımı aynı zamanda folklor araştırmacıları için de ilginç bir alandır.*¹⁷ (Kaivola-Bregenhøj 1993: 211)

Günümüzde, rüyalarla ilgili hikâyeleri anlatı araştırmalarının nesnesi olarak gören çalışmaların sayısı gittikçe artmaktadır. Ne var ki, rüya anlatılarının tanımlanması, sistemleştirilmesi ve onların diğer folklor metin grupları arasındaki yerini bulması sorunu devam etmektedir.

Makalenin odağı Doğu Slav malzemeleri olduğundan ben, halkbilimi çerçevesinde kültürel fenomen olarak kehanete dayalı rüya anlatılarıyla ilgilenen Rus ve Ukrayna yayımlarına özellikle önem vereceğim. Kültürel bir fenomen olarak rüya anlatılarına ilişkin ilk Rus çalışmaları 2000’li yıllarda ortaya çıkmıştır.¹⁸ E. Zhivitsa, kehanet içeren rüya anlatılarını bir dizin şeklinde tanımlamaya çalışmıştır.¹⁹ Valerij Zinoviev gibi o da bu metinleri şeytanî efsanelerin bir alt grubu olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla kehanet rüyalarının motiflerini şeytanî efsanelerin sistemleştirme ilkelerine göre sistemleştirmiştir. Mesela Valerij Zinoviev ve Svetlana Aivazian, kendi dizinlerini bölümlere (karakterler) ve alt bölümlere (her karakterin tipik eylemleri ya da tezahürleri) ayırmışlardır.²⁰ Zhivitsa’nın dizini ayrıca rüya karakterleriyle ilgili üç bölüm içermektedir:

- 1) Hayalperest ve gerçek hayattan insanlar
- 2) Sembolik karakterler (kadın, vefat etmiş bir kişi)
- 3) Hayvanlar

Ancak kehanet rüyalarının olay örgüleri şeytanî efsanelerinkinden farklılık gösterir. İkincisinde belli bir şeytanî yaratık ile kahramanın münasebetinin anlatımı yer alır. Şeytanî

¹⁴ Barbara Tedlock, The New Anthropology of Dreaming. *Dreaming*, Cilt: 1, Sayı: 2, 1991, s. 161–178; Barbara Vann, & Neil Alperstein, Dream Sharing as Social Interaction. *Dreaming*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2000, s. 111–119; Kilroe, Patricia, The Dream as Text, the Dream as Narrative, *Dreaming*, Cilt: 10, Sayı: 3, 2000, s. 125–137.

¹⁵ Benjamin Kilborne, Pattern, Structure, and Style in Anthropological Studies of Dreams, *Ethos*, Cilt: 9, Sayı: 2, 1981, s. 165–185.

¹⁶ Bruce Mannheim, After Dreaming: Image and Interpretation in Southern Peruvian Quechua. *Etnofoor*, Cilt: 4, Sayı: 2, 1991, s. 43–79.

¹⁷ Anniki Kaivola-Bregenhøj, Dreams as Folklore., *Fabula*, Cilt: 34, Sayı: 3/4, 1993, s. 211–224.

¹⁸ Bu çalışmaların detaylı incelemesi, Doğu Slav kültüründeki rüyaların sembolizmiyle ilgili doktora tezimin birinci bölümünde bulunmaktadır (Anna Lazareva, *Simvolika Snovidenii v Narodnoi Kul'ture: Fol'klorny Modeli i Lichnye Narrativy*, (Doktora Tezi), IMLI RAN, Moskova 2018, s. 16–60).

¹⁹ Elena Zhivitsa, Russkaia Traditsiia Tolkovaniia Snov, *Znanie. Ponimanie. Umenie*, Sayı: 1, 2005, s. 164–165.

²⁰ Valerii Zinov'ev, a.g.e., 305-321; S. Aivazian, Ukazatel'Suizhetov Russkih Bylichek i Byval'shchin o Mifologicheskikh Personazhakh, *Mifologicheskie Personazhi v Russkom Fol'klоре*, (ed. Erna Pomerantseva), Nauka, Moskova 1975, s. 162-182.

Kehanete Dayalı Rüya Anlatılarının Motif Dizini: Derleme Yöntemleri

karakterlerin sayısı sınırlıdır. Her yaratık kahramanla ilişkili olarak bir dizi eylem dizisini icra eder. Bu sebeple şeytanî efsanelerin olay örgülerini karakterlere ve eylemlerine göre kolayca sınıflandırabiliriz. Ancak kehanete dayalı rüya olay örgülerinde sabit ve sınırlı bir karakter grubunu zor bulabiliriz.²¹ E. Zhivitsa, rüya karakterlerini oldukça keyfi seçmiştir. Örneğin “sembolik karakterler” bölümünde “bir kadın” alt bölümünü bulabiliriz. Ancak kehanete dayalı rüya anlatılarındaki kadın karakterler, örneğin şeytanî efsanelerdeki “denizkızı” ya da “cadı” gibi belirli özelliklere sahip değildir. Dolayısıyla kehanet rüyaları hakkındaki anlatı grupları arasında bütün kadın karakterlerin bir dizi işlev ve özelliğe sahip olduğu kehanet rüyalarıyla ilgili bir grup anlatıyı ayıramayız.

Rüya karakterlerinin hemen hemen aynı kategorileri, rüya olay örgülerinin içerik analizi için bir yöntem oluşturan psikologlar K. Hall ve R. van de Castle tarafından da ortaya koyulmuştur:

- 1) İnsanlar (tanıdıklar/yabancılar, kadınlar/erkekler vb.)
- 2) Hayvanlar
- 3) Mitolojik yaratıklar²²

Aynı zamanda psikologların tasnifi, kehanet rüyalarıyla ilgili hikâyeler değil, sıradan rüya raporlarının (öğrencilerden kaydedilen) tahlili esas alınarak geliştirilmiştir. Bu korelasyon, kehanete dayalı rüya anlatılarında belirgin bir karakter sisteminin var olmadığına işaret etmektedir. Zhivitsa'nın dizinindeki motif tanımlamasının temel ilkesi (“karakter + eylem”) “bir hayvan etkisizdir” gibi acemi yorumlara yol açmıştır.²³ Bu motif, hayvanların faaliyetlerinden hiç bahsedilmeyen metinlerde bulunmuştur, çünkü rüyanın yorumu, olay örgüsünün diğer ayrıntılarına dayanmaktaydı.

Karakterlerin listesi tamamlandıktan sonra yazar, dizinin son bölümünü (“doğal ve maddî nesnelere”) eklemiştir. Bu bölümde, kehanetsel rüya anlatılarında geçen tekil semboller (sadece maddî nesnelere değil) motif olarak tanımlanmıştır. Örnek olarak “kasırga”, “toprak”, “sebze bahçesi”, “mezarlık”, “kilise” vd.²⁴ Diğer bazı araştırmacılar da aynı mantığı takip etmiştir. Gennadij Berestnev, “yeni bir kapsamlı rüya sözlüğünün” oluşturulmasını önermiştir. Bu kitabın kehanet rüyalarıyla ilgili hikâyelerden oluşan bir derleme olması ve ekte yer alan sembol listesiyle bu sembollerin geçtiği metinlere bağıntılar içermesi gerekiyordu (Berestnev 2013). Ukraynalı halkbilimciler T. Shevchuk ve Y. Stavitska, kehanete dayalı rüya anlatılarının arşiv kayıtlarını yayınlamışlardır. Kitaplarının sonuna bir işaretler ve semboller dizini (nesnelere, karakterler, eylemler) eklemiştir.²⁵ Bu dizin, rüya anlatılarında geçen semboller, çoğu durumda “savaş”, “çelenk”, “kurt” gibi isimler şeklinde listemektedir. Bu tür konu esaslı başlıklar, yayınlanmış materyallerin daha hızlı taranmasını sağlar. Yine de kehanet rüyaları anlatılarının sınıflandırılması ve sistemleştirilmesi sorununu çözemez.

Elena Zhivitsa ve diğer araştırmacılar, “bir hayvanın yavrulaması”, “mendil sallayan kadınlar” gibi rüya olay örgüsünün ayrı ayrı alınmış sembollerini ya da parçalarını değerlendirmişlerdir.²⁶ Bu tanımlama biçimleri, kısmen Zinoviev tarafından geliştirilmiş şeytanî efsanelerin olay örgüsü ve motiflerini tanımlama yöntemiyle (karakter + eylemi),

²¹ Bir istisna olarak, E. Safronov'un araştırmasında gösterildiği gibi, rüyalarda istikrarlı bir dizi role sahip olan ölmüş insanlardan ve azizlerden bahsedebiliriz (Evgenii Safronov, *Snovideniia v Traditsionnoi Kul'ture*, Labirint, Moskova 2016). Yazar, bu tür olay örgülerini karakterin eylemlerine bağlı olarak alt gruplara ayırmayı başarmıştır (Evgenii Safronov, a.g.e.). Çünkü bu grup rüya anlatılarının olay örgüsü yapısı (Safronov tarafından “başka bir dünya hakkındaki rüyalar” olarak tanımlanmıştır) şeytani efsanelerin yapısına benzemektedir.

²² G. William Domhoff, *Finding Meaning in Dreams: A Quantitative Approach*, Plenum Press, New York & London 1996, s. 13-15.

²³ Elena Zhivitsa, *Russkaia Traditsiia Tolkovaniia Snov, Znanie. Ponimanie. Umenie*, Sayı: 1, 2005, s. 165.

²⁴ Elena Zhivitsa, a.g.m., s. 165.

²⁵ Tetiana Shevchuk & Iarina Stavitska, *Ukrains'ka Usna Snotlumachna Traditsiia Pochatku XX st. (Rozvidki i Teksti)*, Dulibi, Kiyev 2017, s. 212-222.

²⁶ Elena Zhivitsa, a.g.m., s. 165.

Kehanete Dayalı Rüya Anlatılarının Motif Dizini: Derleme Yöntemleri

kısmen de bir kehanete dayalı rüya anlatısının esas kısmının sözlü rüya kitaplarındaki geleneksel bir sembol (motif veya olay örgüsü değil) olduğu fikriyle örtüşmektedir. Ancak rüya anlatılarının bu iki türden de farklı olduğunu, yine de her ikisinin de özelliklerini bir araya getirdiğini dikkate almak önemlidir. Bunlar kompleks anlatılardır (tıpkı efsaneler gibi). Aynı zamanda, iki kısımdan oluşurlar: rüya olay örgüsü ve anlamı (sözlü rüya kitabı formüllerine benzer). Diğer folklor türleri gibi, rüya anlatıları da sözlü gelenekte var olan kurallarla inşa edilir. Ancak masal, destan ya da efsane gibi türlerin aksine, kehanete dayalı bir rüya anlatısının ana fikri bir hikâyeye anlatmak değil, bu hikâyeyi bir alamet olarak yorumlamaktır. Anlatıcı, rüya olay örgüsü ile gerçek bir olay arasında açık olmayan bir bağlantı sunar. Bu, aynı zamanda kehanetsel rüya anlatılarını, vizyonlar ya da doğaüstü tecrübelerle (farklı dünyayı ya da dünya dışı bir varlığı düşünmek) ilgili diğer folklor anlatılarından ayırır. İkinci de yorum içerir, fakat dinleyicilere açık olduğundan hikâyenin anlamı genellikle atlanır (söylenmez). Örneğin bir vizyon sahibi öteki dünyadaki günahkârların cezalandırıldıklarını gözlemler – böyle bir anlatının ana fikri dinleyiciyi doğru bir hayat yaşamaya sevk etmektir (anlatıcı bunu doğrudan söylemese de herkes bu didaktik anlamı anlar). Kehanete dayalı rüya anlatılarında ise yorum ve anlamlandırma anlatının ana ögesidir. Rünyayı görenler rüyanın kendisiyle ilgilenmezler – rüyanın ne anlama geldiğini (eğer halk rüya yorumlama geleneğinden bahsediyorsak, rüyanın kendilerini için ne öngördüğünü) merak ederler. Bir rüya örgüsü ile gerçeklik arasındaki ilişki, bu tür anlatıların odak noktasıdır. Bir rüya örgüsü, çözülmesi gereken bir bilmedir ve kehanete dayalı rüya anlatılarının geleneksel yaratma yöntemleri bu bilmeceyi çözme yollarını yansıtır. Bu nedenle, rüyanın öngördüğü gerçek hayattaki bir olayın tasviri, kehanet içeren bir rüya hakkındaki her hikâyenin ayrılmaz bileşenidir ve bu metinlerin analizi ya da sistemleştirilmesi sırasında es geçip atılamaz. Rüya dünyasıyla gerçekliğin karşılaştırılması ana fikrini yansıtan kehanet içerikli rüya anlatılarının kendine özgü iki parçalı yapısı, bu metinlerin diğer folklor türlerinin arka planına karşı özelliğinden bahsetmemizi sağlar.

Kehanetsel rüya anlatılarının motif dizinini oluşturmak için onların, efsanelerin ya da diğer metin türlerinin bir alt grubu değil, belirli bir tür olduğu noktasından hareket ettim. Bu nedenle, bu anlatıları tanımlamak için uygun ilkeleri geliştirmek gerekir. Herhangi bir sınıflandırma, folklor metinlerin dikkatle tanımlanmış yapısal birimlerine dayanmalıdır ve keyfilik unsuru içermemelidir.²⁷ Dolayısıyla, kehanete dayalı rüya anlatılarını bir dizin şeklinde tanımlamak istiyorsak, bu metinlerdeki tekrar eden anlatı yapılarını yeniden incelemeliyiz. Daha önce de belirttiğim gibi kehanetle ilgili rüya anlatılarının genel ayırt edici özelliği, iki parçalı yapılarıdır. Kehanetle ilgili rüya anlatılarının tipolojisini oluşturmak için yapısal göstergebilimsel yöntemi uyguladım ve bu metinlerdeki tekrarlayan yapıları ve bunların anlamlarını ortaya çıkardım. Yapısal göstergebilimsel analiz, kehanete dayalı rüya anlatılarının olay örgüsündeki değişmez unsurların tespit edilmesine ve bunları tutarlı bir rüya yorumlama sistemi olarak sunmaya imkân tanımaktadır.

Dizindeki Motiflerin Tanımlanma Yöntemleri

Kehanet rüyaları ile ilgili hikâyelerin çoğu bireysel anlatılardır. Ancak bunlar, folklorik motifleri ve rüya olay örgüsüne ait özgün (folklorik olmayan) detayları içermektedirler. Eğer kehanet rüyası hakkındaki hikâyeye birçok kez aktarılıp anlatılırsa sonuncusu göz ardı edilecektir. Öyleyse detaylı kişisel anlatılardaki motifleri nasıl vurgulayacağız? İlk bakışta, folklorik motifler, olay örgüsünün tekrarlanan öğeleridir. Bu kıstas, birçok folklorik anlatı için geçerlidir. Ancak rüyalardan bahsediyorsak rüya olay örgülerinin tekrarlanan öğelerinin, onları tipik rüyalar olarak tanımlayan psikologlar (Freud başta olmak üzere) tarafından da incelendiğini fark etmeliyiz. Tipik rüyaları tanımlayan psikologlar kültürel evrensellerden bahsetmişlerdir

²⁷ Alan Dundes, From Etic to Emic Units in the Structural Study of Folktales. *The Journal of American Folklore*, Cilt: 75, Sayı: 296, 1962, s. 98-99; Heda Jason, *a.g.e.*, s. 29.

çünkü bu ögeler farklı kültürlere mensup olan insanların rüyalarında da tezahür etmiştir.²⁸ Öyleyse kültürel evrenselleri ve kültürel örüntüleri nasıl ayırt edebiliriz?

Rüya anlatılarının yorumlanmalarından sonra ve yorumlanmaları nedeniyle “kültür kalıbı”²⁹ haline geldiğini varsayıyorum. Haiti rüya yorumlama geleneğini yeniden araştıran antropolog Erika Bourguignon, yorumların (rüyalar da dâhil olmak üzere) geleneksel dünya görüşünü yansıttığını kaydetmiştir:

Yeniye anlayabilmek için eskiden yararlanmalıyız. Bilinmeyen ve garip olan, bilinen ve tanıdık olanın yardımıyla anlaşılabilir. ... Her durumda, bu yorumlar, gözlemcinin kendi dünya anlayışını yansıtıyordu ... Hem kendi rüyalarını, hem başkalarının rüyalarını yorumlamada aynı anlayışlardan yararlanırlardı.³⁰

Önceki çalışmalarımda geleneksel rüya yorumlama modellerinin sadece insanların bir rüya olay örgüsünün ‘mesajını’ anlama şeklini değil, aynı zamanda insanların kendi rüya deneyimlerini tanımlama biçimlerini de etkilediğini göstermişim.³¹ Dolayısıyla, bu modellerin ortaya çıkarılması, yalnızca insanların rüya olay örgülerine yükledikleri anlamla ilişkili değildir. Kişisel rüya tecrübesinin nasıl kalıplaşmış bir halk hikâyesine dönüştüğüyle alakalıdır.

İşte bu yüzden, bir grup kehanetsel rüya anlatısı için aynı yorumlama mantığını uygulayabiliyorsak tekrarlanan rüya motifleri folklorik olarak tanımlamayı öneriyorum. “Kehanetsel rüya anlatılarının folklorik motifi” tabiriyle ne kastettiğimi açıklayabilmek ve daha kesin bir tanım verebilmek amacıyla iki motif tanımına başvuracağım. İlki, Eleazar Meletinskii tarafından verilmiştir. Eleazar’a göre motif bir “mikro olay örgüsü” olarak ele alınabilir, böylece onun yapısı cümle (veya söz) yapılarıyla karşılaştırılabilir.³² Ben Meletinskii’nin yaptığı çok daha detaylı olan motif tanımını tam anlamıyla benimsemiyorum. Ancak kehanete dayalı rüyaların motiflerini tanımlarken ayrı imgeler ve semboller (tek kelimeler) değil, tekrar edilen yapılar (cümle yapılarına benzeyen) aradığımı vurgulamak için ona atıf yapıyorum. Igor Silant’ev, bir motifin “anlamsal bütünlüğü” hakkında yazmıştır. Bu, bir motifin anlamını yitirmeden parçalara bölünemeyeceği anlamına gelir.³³ Kehanete dayalı rüya motifleri için geçerli olması gereken kendi motif tanımını verirken her iki akademisyenin çalışmalarından yararlanıyorum. Kehanet rüyalarıyla ilgili anlatılarda, aynı semantiğe (“semantik bütünlük”), yani başka bir deyişle ortak yorumlama mantığına sahip, tekrar eden olay örgüsü yapılarını (Meletinskii’nin (1983) tanımladığı gibi “mikro olay örgüleri”) ortaya çıkarıyorum.

Bu nedenle benim kehanete dayalı rüya anlatılarına ilişkin motif dizinim öncekilere nazaran farklılık göstermektedir. Örneğin E. Zhivitsa, kendi dizininde “rüya gören kişi çıplaktır” motifine yer vermiştir. Ancak rüya olay örgüsünün böyle bir unsurunu tek başına folklorik bir motif olarak nitelendiremeyiz. Psikologlar, rüya görenin kamusal çıplaklığı

²⁸ Richard M. Griffith, Otoya Miyagi ve Akira Tago, The Universality of Typical Dreams: Japanese vs. Americans, *American Anthropologist*, Cilt: 60, Sayı: 6, 1958, 1173–1174.

²⁹ “Kültürel kalıp rüyalar” terimi, yerli Amerikan kabileleri arasındaki rüya anlatılarını araştıran J. S. Lincoln tarafından ortaya atılmıştır (Jackson Stewart Lincoln, *The Dream in Native American and Other Primitive Cultures*, Dover Publications, New York 2003.

Lincoln, 2023: 22). Lincoln, “her kabilenin kültür kalıbı rüyasının, kültür tarafından ortaya konan belirli bir kalıplaşmış modele uyduğunu” (Lincoln, *a.g.e.*, s. 23) yazmıştır.

³⁰ Erika Bourguignon, *Dreams That Speak: Experience and Interpretation. Dreaming and the Self: New Perspectives on Subjectivity, Identity, and Emotion*, (ed. Jeannette Marie Mageo), State University of New York Press, Albany, NY 2003, s. 152–153.

³¹ Anna Lazareva, *a.g.t.*, 84–89.

³² Eleazar Meletinskii, Semanticheskaia Organizatsiia Mifologicheskogo Povestvovaniia i Problema Sozdaniia Semioticheskogo Ukazatelia Motivov i Siuzhetov, *Tekst i kul'tura: Trudy po Znakovym Sistemam*, (ed. Z. Mints), Cilt: 16, Tartuskii Gosudarstvennyi Universitet, Tartu 1983, s. 117–118.

³³ Igor’ Silant’ev, *Teoriia Motiva v Otechestvennom Literaturovedenii i Fol'kloristike: Ocherk İstoriografii*, IDMI, Novosibirsk 1999, s. 70.

Kehanete Dayalı Rüya Anlatılarının Motif Dizini: Derleme Yöntemleri

hakkındaki “tipik rüyayı” birçok kez tanımlamışlardır.³⁴ Ancak çıplaklıkla ilgili rüyaların geleneksel yorumlama biçimlerini incelersek bunların birbirlerinden aşağıda belirtilen noktalarda ayrıldıklarını görürüz:

1) Bazı metinlerde çıplaklık, çıplak olarak görülen kişi için bir hastalık ya da ölüm öngörüsü olarak yorumlanır. Bu metinlerde çıplaklık bir zayıflık ve dezavantaj olarak görülür;

2) Diğer metinlerde ise çıplak olmak rezilliğin alametidir. Çıplak olmak uygunsuz görünmek demektir ve kamunun kınamasıyla ilişkilendirilir.

Bu durumda iki motiften söz etmek mantıklıdır:

1) Bir kişi (veya rüya gören) rüyasında çıplaktı – Gerçekte hastalanmış veya ölmüştür;

2) Rüya gören (veya bir kişi) rüyada çıplaktı – Gerçekte kınanmış ve utanç duygusunu hissetmiştir.

Başka bir ifadeyle, motif olarak tek bir rüya imgesini veyahut rüya olay örgüsünün bir detayını değil, rüya olay örgüsü ve yorumu da dahil olmak üzere, bütün bir anlatının yapısını ele alıyorum. Dolayısıyla, motif dizini bize rüya sembolizminin, sözde sözlü rüya kitaplarında sunulduğu gibi, tek bir görüntünün sembolizmine indirgenemeyeceğini göstermektedir (mesela, “rüyalarda tabut ölümün alametidir”). Yorumcu için tüm olay örgüsü yapısı önemlidir.

Ortak bir yorumlama mantığına sahip olan rüya olay örgüsü değişmezleri, rüya yorumcuları ve rüya anlatıcıları tarafından bir tür örnek olarak kullanıldıkları için yorumsal modeller olarak da tanımlanabilir. Yani bu anlatı yapıları, bireysel rüya örgülerinin detaylarının temellendirildiği çerçeveler olarak tanımlanabilir. Bahsi geçen sabit anlatı yapılarının tanımlanması, kehanete dayalı rüyaların nasıl oluştuğunu, başka bir deyişle insanların rüyalarını nasıl yorumladıklarını ve bu yorumlamanın rüya anlatılarını nasıl tipik hale getirdiğini görselleştirmeyi mümkün kılar.

Motifler ve Kehanet Rüyalarının Tipleri Arasındaki İlişki

Ortaya çıkan anlatı yapılarını motif (tip değil) olarak tanımlamam hakkında konuşurken benim motif tanımımın Thompson’inkinden farklı olduğunu da vurgulamak isterim. Thompson motifi “bir masalda gelenekte devam etme gücüne sahip olan en küçük unsur”, masal tipini ise “bağımsız varoluşa sahip olan geleneksel bir masal” olarak tanımlamıştır.³⁵ Bu ayırım, kehanete dayalı rüya anlatılarının tahlilinde uygulanabilir değildir. Kehanetsel rüya anlatıları söz konusu olduğunda, kehanet sembolleri (mesela, “kan” ya da “parlak ay”) ile anlatı yapıları arasında bir sınır çizmeliyiz. Semboller, bir olay örgüsü yapısı içinde anlamlı ayrıntılar olabilirler ve bunlar, kehanete dayalı rüya anlatılarının gelenekte devam eden en küçük unsurlarıdır. Ancak semboller motif olarak tanımlayabileceğimizi düşünmüyorum.

Araştırmamın amacı, istikrarlı bir semantiğe sahip olan en küçük tekrarlanan olay örgüsü yapılarını ortaya çıkarmak ve sistematik hale getirmektir. Bunları motifler olarak belirledim (kısa bir rüya anlatısının tüm yapısını tanımlayabilmelerine rağmen tipler değil) çünkü bu motiflerin sürdürülebilir kombinasyonlarının sayısını ortaya çıkarabileceğimizi varsayıyorum. Bu nedenle “masal tipleri” terimi, masaldaki basit (bölünemeyen) motiflerin tekrarlanan dizilerini tanımlamak daha anlamlı olacaktır. Kehanet rüyalarının tanımlanması ve sistemleştirilmesinde üç seviye olduğunu savunuyorum:

1) Geleneksel sembol – Kehanete dayalı bir rüya anlatımında en küçük unsur;

2) Motif – İstikrarlı semantiğe (= bağımsız varoluş) sahip en küçük tekrarlayan anlatı yapısı;

³⁴ Freud, Sigmund, *The Interpretation of Dreams*. (Almancadan çev. James Strachey), Basic Books, New York 2010, s. 260-261; Leon J. Saul, Embarrassment Dreams of Nakedness. *The International Journal of Psycho-Analysis*, Cilt: 47, Sayı: 4, 1966, s. 552-558; Wayne A. Myers, The Traumatic Element in the Typical Dream of Feeling Embarrassed at Being Naked. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, Cilt: 37, Sayı: 1, 1989, s. 117-130; Erich Fromm, *The Forgotten Language: An Introduction to the Understanding of Dreams, Fairy Tales, and Myths*, Rinehart, New York 1951, s. 73-78.

³⁵ Thompson, Stith, *The Folktale*, The Dryden Press, New York 1946, s. 415.

3) Tip – motiflerin tekrarlanan dizileri yahut kombinasyonları (başka bir deyişle kehanete dayalı rüya olay örgülerinin temel yapılarının daha karmaşık olanları oluşturmasının sürdürülebilir yolları)

Dizinde Sistemleştirilmiş Veriler

Motif dizininde, Doğu Slav bölgelerinde etnograflar ve folklorcular tarafından 20. yüzyılın başlarından günümüze kadar kaydedilen ve geleceğin sembolik öngörülere olarak kabul edilen rüyalar hakkındaki sözlü anlatıları, 2020 yılında yayınlanmış materyaller de dahil olmak üzere tanımladım. Ana kaynaklar, Rus ile Ukraynalı etnograflar ve halkbilimcilerin yazdıkları rüya anlatılarını araştırmaya ve yayınlamaya adanmış makaleler, tezler ve kitaplardır.³⁶ Ayrıca Rusya Devlet Beşerî Bilimler Üniversitesi Sosyal Antropoloji Merkezi öğrencileri tarafından derlenmiş malzemeyi de kullandım.³⁷

Dizinde açıklanan metinler şu şehirlerde toplanmıştır:

• **Ukrayna** (Zhytomyr, Khmelnytskyi, Lviv, Ternopil, Ivano-Frankivsk, Vinnytsia, Volyn, Kyiv, Chernihiv, Poltava, Kharkiv, Donetsk, Luhansk, Kherson, Mykolaiv bölgesi);

• **Rusya'nın Avrupa kısmı** (Arkhangelsk, Vologda, Novgorod, Leningrad, Moskova, Tver, Belgorod, Bryansk, Ivanovo, Rostov, Tula, Oryol, Yaroslavl, Astrakhan, Volgograd, Krasnodar, Ulyanovsk bölgesi) ve diğer birkaç Rus bölgesi (Kirov, Chuvash, Tyumen, Penza, Trans-Baikal bölgesi);

• **Belarus** (Mogilev, Brest, Gomel bölgesi)

Görebileceğimiz üzere, malzemenin çoğu Ukrayna ve Rusya'nın Avrupa kısmında kaydedilmiştir. Belarus'ta derlenmiş kehanetsel rüya anlatılarına dair kayda değer bir yayın bulamadığım için Belarus materyali dizinde yeterince temsil edilmemiştir.

Dizini oluştururken rüya olay örgüsünün 'kod çözme' mekanizmalarına odaklandım. Dolayısıyla, kehanet içermeyen rüyalarla ilgili anlatıları dikkate almadım. Aynı sebeple, rüya olay örgüsü gerçek hayatta tekrarlandığında kelime kelimesine yorumlanan kehanetsel rüya anlatılarını da tanımlamadım. Örneğin biri önce rüyada, sonra gerçek hayatta da vefat etmiştir. Bu tür rüyaların yorum imkânları aşikârdır.

Rüya anlatıları, temellerinde yatan anlatı yapılarına göre sistemleştirilir. Bu nedenle, katmanlı bir rüya olay örgüsünün parçası olmayan ve tek bir imgenin (balık, elma vb.) anlamını açıklayan çok kısa kehanet rüyaları hakkındaki hikâyelere dair bilgi vermedim.

Kehanete dayalı rüya anlatılarının değişmeyen unsurlarını *rüya olay örgüsü (yapı) – onun semantik karşılığı (gerçek hayat)* şeklinde gösterdim. Bu yüzden "bilerek çağrıştırılmış" rüyalara da (rüya gören kişi, kehanetsel rüyaya sebep olacak ritüellerden sonra rüya görmüştür) özellikle önem vermedim. Bu tarz anlatılar biraz farklı biçimde tanımlanmalıdır: Onların tanımları, rüya görenin yatmadan önce icra ettiği ritüel eylemlerini de içermelidir.

³⁶ Mikhail Lurye ve Adel' Cheresnaya, Krest'ianskie Rasskazy o Sbyvaiushchikhsia Snakh, *Traditsiia v Fol'klore i Literature: Stat'i, Publikatsii, Metodicheskie Razrabotki Prepodavatelei i Uchenikov Akademicheskoi Gimnazii Sankt-Peterburgskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, (ed. Mikhail Lur'e), SPbGU, St. Petersburg 2000, s. 275–310; Mikola Dmitrenko (haz.), *Narodnii Sonnik*, Vidavets' Mikola Dmitrenko, Kiyev 2005; Darina Antsibor, *Paradigma Onirichnogo Fol'kloru*, 2015, Kyivs'kii Natsional'nii Universitet İmeni Tarasa Shevchenka. (Doktora Tezi); Evgenii Safronov, *Snovideniia v Traditsionnoi Kul'ture*, Labirint, Moskova 2016; Tetiana Shevchuk ve Iarina Stavitska, *Ukrains'ka Usna Snotlumachna Traditsiia Pochatku XX st. (Rozvidki i Teksti)*, Dulibi, Kiyev 2017; Iarina Stavitska, *Usnii Snotlumachnii Narativ: Kontekstno-Funktsional'nii Aspekt*, Doktora Tezi, Institut mistetstvoznnavstva, fol'kloristiki ta etnologii im, M. Ril's'kogo, Kiyev 2018; Anna Lazareva, *a.g.e.*; vd.

³⁷ Vladislava Kishkina & Olga Meshcheriakova & Ekaterina Krasnova, Materialy dlia siuzhetno-motivnogo ukazatelia rasskazov o snakh, *Zhivaia starina*, Sayı: 4, 2020, s. 5–6; Vladislava Kishkina & Olga Meshcheriakova & Ekaterina Krasnova, a.g.m.; Ekaterina Krasnova, "Budto Kusty Maliny ee Golosom Govoriat": Obrazy Umershih v Fol'klornyh Rasskazah o Snah, *Zhivaia starina*, 2020, Sayı: 4, s. 9–10; Olga Meshcheriakova, "Etot Muzhchina Stal Prevrashchat'sia v Cherta": Obrazy Snovideniia, *Predveshchaisushchie Opasnost'*, *Zhivaia Starina*, No: 4, 2020, s. 6–8.

Yine aynı nedenle rüya görenin birtakım eylemlerde bulunmasına sebep olan rüyalara da pek dikkat etmedim. Mesela, rüya karakteri iş değiştirmeyi tavsiye etmiştir, ardından rüya gören işini bırakıp yenisini bulmuştur. Bu, onun sorunundan kurtulmasına yardımcı olmuştur.³⁸ Her hâlükârda rüya konusu ile gerçek yaşam olayları arasındaki bağ, “bir şey rüyada görüldü – bir şey oldu” şemasından daha karmaşıktır. Bu anlatıların “Bir şey hakkında rüya görüldü – *rüya gören kişi rüyaya göre belli bir şekilde eylemde bulundu* – bunun neticesi olarak bir şey oldu” olarak tarif edilebilen başka yapıları vardır. Bu yüzden bu tür metinler ayrı araştırmayı gerektirir.

Motif Dizininin Yapısı (Motiflerin Tipolojisi)

Dizin 8 ana bölüme ayrılmıştır:

A – Rüya görenin görünüşü ve nitelikleri (rüya karakterleri);

B – Rüya görenin eylemleri (rüya karakterleri);

C – Rüya görenin duyguları;

D – Rüya görenin duyuları;

E – Sözlü imgeler (ifadeler, düşünceler, ibareler, diyaloglar);

F – Nesnelere (nitelikler ve dönüşümler);

G – Nesnelere sayısı (rüya karakterleri, eylemlerin tekrarı);

H – Mekân (çevrenin dönüşümü, mekândaki hareketler).

Kehanetsel rüyalarının birçoğunda en yaygın motif, tanıdık çevrelerin, nesnelere ve insanların görünüşünün değişimleridir. Örnek olarak mekânlar değişik görünebilir, nesnelere kaybolabilir ya da yok olabilir/edilebilir, insanların garip görünüşleri veya nitelikleri olabilir veyahut rüya olay örgülerinde değişik şeyleri yapabilirler. Bu tür dönüşümler genellikle alametler olarak ele alınır. Bu nedenle tanıdık mekânlar, nesnelere ve kişilerin bahsi, motif dizininin zemini olarak alınmıştır. **A**, **F** ve **H** bölümlerdeki motifler “tanıdık bir şey (kişi, nesne ya da mekân) rüyada değişik gözükür – belli kişinin hayatında bir şey olur” olarak tanımlanabilir. Bu tür kehanetsel rüya olay örgülerine ilişkin tahminler, rüyada sıra dışı gözükken kişiyle ya da değişik görünen nesnelere (veya mekânlara) sahip olmayla ilgilidir.

B (“Eylemler...”) bölümündeki motiflerin çoğu “rüya gören ya da (rüya görene tanıdık gelen) bir kişi bir şey yapar – rüya görene yahut bu kişiye bir şey olur” şemasıyla açıklanabilir. Tanıdık nesnelere yönelik yapılan eylemler ya da tanıdık mekânı dönüşüme uğratma amaçlı eylemler **F** (“Nesnelere...”) ve **H** (“Mekân...”) bölümüne dahil edilmiştir.

C (“Duygular...”) ve **D** (“Duyular...”) bölümlerindeki motifler “rüya gören bir şey hisseder (duygu veya duyum) – gerçekte rüya görene bir şey olur” şeklinde tanımlanabilir.

E (“Sözlü imgeler...”) ve **G** (“Sayılar...”) bölümleri, kelimeler ve sayılar gibi soyut imgelere dayanmaktadır. Ancak bu bölümlerde anlatılanların büyük bir çoğunluğu tanıdık nesnelere, mekânlar ve kişilerden bahsederler ve rüyaların yorumu için anlamlıdır. Örneğin rüyada söylenmiş kelimeler genellikle rüya görene ya da tanıdık kişiye yöneliktir (veya rüya gören/tanıdık kişi tarafından söylenmişlerdir yahut konuşmada gerçek bir şahsın bahsi geçmiştir). Kimin söylediği, kime söylendiği ya da konuşmada kimden söz edildiği çok önemlidir. Bu ayrıntılar, kehanetin kiminle alakalı olduğunu gösterir. **G** bölümünde sistemleştirilmiş anlatılar salt nesnelere sayısı (veya eylemlerin tekrarı) hakkında değildir. Bir rüyada eylemleri birkaç kez tekrarlayan ya da birkaç nesneye sahip olan gerçek bir kişi hakkındaki bilgiler, daha az anlamlı değildir.

Motiflerin tanımı genel düzeyden (olay örgüsü yapıları) başlayıp belirli örneklerle (belirli olay örgülerine atıflar) sonlanır. Motifler (değişmez unsurlar) daha geliştirilmiş formlardan (büyük metin gruplarında ortak olanlar) belirli alt gruplara (ortak değişmez unsurların farklı varyantları olarak düşünülebilir) kadar alt bölümler halinde tanımlanmıştır. Daha ileri sistemleştirme, halkbilimciler tarafından kaydedilmiş kehanet rüyalarıyla ilgili belirli

³⁸ Valentina Zaporozhets, *Sny i Videniia kak Chast' İsnovideniia (Po materialam, sobrannym v Moskve letom 1998 g.), Sny i Videniia v Narodnoi Kul'ture*, (haz. Olga Khristoforova), RGGU, Moskova 2002, s. 99.

Kehanete Dayalı Rüya Anlatılarının Motif Dizini: Derleme Yöntemleri

anlatılara atıflarla biten, açığa kavuşturulmuş metin yapılarının daha ayrıntılı bir tanımını temsil eder. Örnek olarak bir grup kehanete dayalı rüya anlatılarının özünde yer alan modelin en genel tanımı “insanların (sahiplerinin) sembolleri olarak nesnelere”dir. Bir sonraki somutlaştırma seviyesi, genellikle kişileri simgeleyen nesnelere (evler, ağaçlar, şahsî eşyalar, çiğ et ve gezegenler – listenin genişletilmesi imkân dâhilindedir) kategorilerini göstermektir. Ondan sonraki adım, kehanetsel rüya olay örgüsü gruplarında ortak olan yapıların daha ayrıntılı tanımlarını yapmaktır. Örneğin birinin bahçesindeki bir ağaç kurur – bahçenin sahibi ölür (veya hastalanır). Söz konusu olay örgüsünün yapısı, kehanete dayalı kişisel rüya anlatılarında birçok açıdan mevcuttur. Mesela ağacın farklı biçimlerinden söz edilebilir, ağaç farklı şekilde hasar görebilir (kuruyabilir, kesilmiş ya da yakılmış olabilir vs.), gerçekte farklı kişiler vefat eder (rüya görenin yakın veya uzak akrabaları, arkadaşları, komşuları, tanıdıkları vs.), lâkin genel yapı hep aynı kalır. Olay örgüsü yapısı (birinin bahçesindeki bir ağaç kurur – bahçenin sahibi ölür) ve bunun uygulaması (mesela rüya görenin bahçesindeki kayısı ağacı kurur – rüya görenin eşi ölür) arasındaki ilişki, değişmez ve değişen unsur – Alan Dundes’in tanımına göre *motifem* ve *alomotif* – arasındaki ilişki olarak kabul edilebilir.³⁹

Dizinin bu şekilde hiyerarşik bir düzene sahip olması, bir grup folklor metnini genel bir şemaya – özündeki yapı iskeletine – indirgenebileceğimiz fikrine tekabül eder. Bu yaklaşım, diğer birçok bilim insanı tarafından geliştirilmiş masalların genel yapısını tanımlayan V. Propp’un çalışmasında ortaya konmuştur⁴⁰ ve farklı metin türlerine yapısal analizi uygulayan diğer birçok akademisyen tarafından geliştirilmiştir.⁴¹ A. Lord, sözlü şiirin “grameri” hakkında yazmış ve bunu “gramer içinde özel bir gramer” olarak tanımlamıştır.⁴² Lord’a göre “formüller bu özel anlatı gramerinin deyimleri, tümceleri ve cümleleridir” ve şarkıcı/destancı bunları ezberleyerek değil de alışlagelmiş kullanımlarını anlayarak icra etmeyi öğrenir”.⁴³ Bu makalede, kehanete dayalı rüya anlatılarını hemen hemen aynı biçimde ele alabileceğimizi savunuyorum. Rüya yorumcusu, geleneksel rüya yorumunun ilkelerini, “kelimeler” ve “gramer” de dâhil olmak üzere, bir tür dil olarak bilir. Bu dili kullanabilmek (ve dolayısıyla herhangi bir rüyayı yorumlayabilmek) için, bir grup çok iyi bilinen kehanet sembollerinin (“kelimeler”) anlamlarını ezberlemek yeterli değildir. Yorumcu, kehanetsel rüya olay örgülerinin doğasında bulunan anlatı yapılarını (“gramer”) anlamalıdır. Geleneksel rüya yorumu, kaotik bir rüya olay örgüsünde bu kalıpları bulma (ve ardından bütün olay örgüsünün bunlara indirgeme) sürecidir. Her bir anlatı yapısı çerçevesinde sıkça görülen kehanet sembolleri kümeleri vardır, ancak bu yapılar herhangi bir imgeyle doldurulabilir. Semboller birbirlerini yerine geçebilir, fakat yapı aynı kalır. İşte bu sebeple özgün imgeleri içeren her kişisel rüya olay örgüsü geleneksel biçimde yorumlanabilir.

Rüya anlatılarının tahlili göstermektedir ki rüya gören genellikle gerçeğin çarpıtılmış imgesini (folklor modellerine göre) yorumlar, mücerret sembolleri değil. Elbette, tanıdık nesnelere, insanlara ve mekânlara hiçbir göndermede bulunmayan bazı kehanetsel rüya anlatıları da vardır. Ne var ki, onların olay örgüsü yapıları rüya yorumlamasında önemli bir rol oynayan gerçeklik öğeleri içeren rüya olay örgüsü şemalarına benzemektedir.

Örnek olarak bu makalede yayımlanan dizinin bir kısmında F.1.1.3.2 motifini göreceksiniz, “birinin kişisel eşyası (ya da başka bir maddî nesne) nehirde batır (veya suda yüzüp gider) – kişi ölür”. Genellikle rüyayı görenler, aile üyelerine (veya kendisine) ait bir

³⁹ Alan Dundes, From Etic to Emic Units in the Structural Study of Folktales. *The Journal of American Folklore*, Cilt: 75, Sayı: 296, 1962, s. 102–103.

⁴⁰ Vladimir, Propp, *Morphology of the Folktale*, (ed.: Svatava Pirkova-Jakobson, çev. Laurence Scott), Indiana University Research Center in Anthropology, Folklore, and Linguistics, Bloomington 1958.

⁴¹ Alan Dundes, *a.g.e.*; Algirdas Julien Greimas ve Catherine Porter, Elements of a Narrative Grammar. *Diacritics*, Cilt: 7, Sayı: 1, 1977, s. 23–40; vd.

⁴² Albert Bates Lord, *The Singer of Tales*. 2nd ed., (ed. Stephen Mitchell ve Gregory Nagy), Cambridge, Harvard University Press, MA & London, England 2003 [2000 [1960]].

⁴³ Albert Bates Lord, *a.g.e.*

Kehanete Dayalı Rüya Anlatılarının Motif Dizini: Derleme Yöntemleri

nesne görür ve onun suda batması ile ilgili rüya nesneye sahip olan kişinin ölümüne alamettir. Nesne rüya gören kişiye aitse o zaman bu, rüya görenin aile üyesinin yahut yakın arkadaşının vefatına işaret eder. Ancak bazı durumlarda batan nesnelere sahibi yoktur. Örnek olarak nehre düşen siyah bir bulut rüya gören kişinin oğlunun ölümünü bildirir.⁴⁴ Bu durumda, kehanetsel rüya olay görgüsünün yapısı ile yorumunun mantığı aynı kalır. O hâlde F.1.1.3.2 alt bölümünde bulunan bütün anlatıların aynı tipe sahip olduğuna hükmedebiliriz. Aralarındaki tek fark, rüyada görülen imgelerin ne kadar tanıdık (ya da “soyut”) olduğudur. Bu sonuç, dizinde sistemleştirilmiş bütün metinleri kapsamaktadır.

O halde neden rüyalarda görülen imgelerle onların gerçekteki prototipleri arasındaki bağıntıya dayalı bir motif tipolojisini oluşturduğum? Dediğim gibi, kehanetsel rüya anlatılarının büyük bir çoğunluğu tanıdık imgelerden bahseder. Gerçekte var olan nesnelere (kişiler, mekânlar) başkalaşımıyla ilişkin rüyaların anlatı şemalarını tahlil ederek “soyut” (rüya görene tanıdık olmayan) imgeler içeren rüyaları yorumlamak için de geçerli olan anlatı yapılarını ortaya çıkarabiliriz. Aynı zamanda, sadece “soyut” sembollerden bahsedilen birkaç anlatıyı tahlil ederek tüm kehanete dayalı rüya anlatılarının külliyatının değişmez unsurlarını elde etmek imkânsızdır. İlkinin yorumu daha karmaşıktır, çünkü rüyanın anlamını belirleyen tanıdık nesnelere çağrışımlarını (aidiyeti, nitelikleri, mekândaki yeri vd.) içerir.

Motif dizininin nasıl düzenlendiği hakkındaki açıklamaları örneklendirmek amacıyla motif dizininin bölümlerinden birini tanıtmak istiyorum. Dizin, kitabımda yayınlanmıştır.⁴⁵ Burada F bölümünden bir parçanın (bazı küçük düzeltmelerle) Rusçadan çevirisini bulacaksınız.⁴⁶

Motif Dizininin Bir Parçası

Kısaltmalar

Tire “-”, rüya motiflerin kısa açıklamalarını (sol taraf) ve onların semantiklerini (sağ taraf) bağlar. Bunu “rüya şöyle yorumlanır” ifadesiyle de değiştirebiliriz. “Rüyada” ya da “gerçek hayatta” kelimeleri ve onların eşanlamlıları çıkarılmıştır.

S – rüya gören kişi

R – rüya gören kişinin tanıdığı

U – ölü kişi

N – “bir kimse”: Rüya karakterinin kişiliği rüya yorumlanmasında önemli değildir (veya herhangi gerçek bir kişi yahut karakter olabilir) ya da rüya görenin tanımadığı bir karakterden söz ediyoruzdur.

F. Nesnelere (nitelikleri ve dönüşümleri)

F.1. kişilerin (sahiplerinin) simgeleri olarak nesnelere

F.1.1. nesne (S/R'ye ait) harap olur veya kaybolur – S/R ölür (hastalanır, acı çeker)

F.1.1.1. ev (rüya görenin ya da rüya görenin komşusunun)

F.1.1.1.1. S/R'nin evi yıkılır (kirli, çöker) – S/R ölür (hastalanır, acı çeker)

-R'nin evi yıkıldı – R öldü (Poltava bölgesi)⁴⁷

-R'nin evi çöker (kirli, çürük) – R ölür veya hastalanır (Leningrad, Nikolaev, Kyiv, Poltava bölgesi)⁴⁸

-R'nin evinin yenilenmesi gerekir – R hastalanır (Poltava region)⁴⁹

-S'nin evi isle kaplanır – S tutuklanır (Khmelnyskyi bölgesi)⁵⁰

⁴⁴ Mikhailo Krasikov, Logika snovidin': Materiali do ukrains'kogo sonnika, *Narodnii Sonnik*, (haz. Mikola Dmitrenko), Vidavets' Mikola Dmitrenko, Kyiv 2005, s. 217.

⁴⁵ Anna Lazareva, *Tolkovanie Snovidanii v Narodnoi Kul'ture*, RGGU, Moskova 2020a, s. 187–231.

⁴⁶ Anna Lazareva, a.g.e., s. 216–222.

⁴⁷ Anna Lazareva, *Simvolika Snovidanii v Narodnoi Kul'ture: Fol'klornye Modeli i Lichnye Narrativy*, (Doktora Tezi), IMLI RAN, Moskova 2018, s. 66–68.

⁴⁸ Mikhail Lurye ve Adel' Chereshnya, a.g.m., s. 275–310; Antsibor, a. g. t., s. 200; Anna Lazareva, a.g.t., s. 70.

⁴⁹ Anna Lazareva, a.g.t., s. 69.

⁵⁰ Tetiana Shevchuk ve Iarina Stavitska, a.g.e., s. 139.

Kehanete Dayalı Rüya Anlatılarının Motif Dizini: Derleme Yöntemleri

F.1.1.1.2. (S/R evindeki) soba tahrip olur – S/R ölür (veya hastalanır)

-S'nin evindeki ocak/soba yıkılır – S'nin akrabası (kocasını, çocukları) ölür (Tver, Kyiv bölgesi)⁵¹

-S'nin evindeki ocak/soba ikiye bölünür – S'nin erkek kardeşi ölür (Ulyanovsk bölgesi)⁵²

-R'nin evindeki ocak/soba yıkılır – R ölür (Zhytomyr, Poltava bölgesi)⁵³

F.1.1.2. ağaç (birinin bahçesinde yetişen)

F.1.1.2.1. (S/R'nin bahçesindeki) ağaç kurur – S/R ölür (veya hastalanır)

-R'nin bahçesindeki elma ağacı kesilir – R'nin oğlu ölür (Novgorod bölgesi).⁵⁴

-S'nin bahçesindeki kayısı ağacı kurur – S'nin kocası ölür (Kherson bölgesi)⁵⁵

-S'nin bahçesindeki kayısı ağacı kesilir – S'nin kocası ölür (Kherson bölgesi)⁵⁶

-R'nin bahçesindeki meşe ağacı her zamanki yerinden kaybolur – R ölür (Poltava bölgesi)⁵⁷

-Çiçek açmış elma ağacın kökü yanar – S'nin erkek torunu (genç adam) ölür⁵⁸

F.1.1.3. kişisel eşya (maddî nesne)

F.1.1.3.1. Bir şey (S/R'nin kişisel eşyası) kaybolur – R (veya S'nin bir akrabası ya da arkadaşı) ölür (veya hastalanır)

-R'nin kıyafeti (ceket, kazak) kaybolur – R ölür (Kuzeybatı Rusya, Kirovsk bölgesi)⁵⁹

-S'nin el çantası kaybolur – S'nin arkadaşı ölür (Poltava bölgesi)⁶⁰

-S'nin eldiveni kaybolur – S'nin erkek kardeşi ölür⁶¹

-S'nin ayakkabısı kaybolur – S'nin arkadaşı ölür (Belgorod bölgesi)⁶²

-S'nin galoşu kaybolur – S'nin kocası ölür (Kherson bölgesi)⁶³

-S'nin altın mücevheratı kaybolur – S'nin annesi hastalanır (Moskova)⁶⁴

-S'nin evindeki halı her zamanki yerinde değildir – S'nin kocası ölür (Poltava bölgesi)⁶⁵

F.1.1.3.2. R/S'nin kişisel eşyası (veya başka bir maddî nesnesi) nehirde batar (veya yüzüp gider) – R'nin (veya S'nin) akrabası ölür

F.1.1.3.2.1. R'ye ait nesne nehirde batar – R ölür

-R'nin mendili nehirde batar – R ölür (Poltava bölgesi)⁶⁶

F.1.1.3.2.2. S'nin kişisel eşyası (veya başka bir maddî nesnesi) nehirde batar (veya yüzüp gider) – S'nin akrabası ölür

-S'nin başörtüsü nehirde batar – S'nin kızı ölür (Ulyanovsk bölgesi)⁶⁷

⁵¹ Mikhail Lurye ve Adel' Cheresnaya, a.g.m.; Liudmila Ivannikova, Vishchi Sni., *Narodniy sonnink*, (haz. Mikola Dmitrenko, Vidavets' Mikola Dmitrenko, Kyiv 2005, 192–193.

⁵² Evgenii Safronov, *Snovideniia v Traditsionnoi Kul'ture*. Labirint, Moskova 2016, s. 487.

⁵³ Tetiana Shevchuk ve Iarina Stavitska, a.g.e., s. 120; Lazareva, a.g.t., s. 90-91.

⁵⁴ Mikhail Lurye ve Adel' Cheresnaya, a.g.m.

⁵⁵ Iarina Stavitska, a.g.t., s. 273.

⁵⁶ Iarina Stavitska, a.g.t., s. 273-274.

⁵⁷ Anna Lazareva, a.g.t., s. 116-117.

⁵⁸ Anna Lazareva, Simvolika Dereva v Snovideniia, *Traditsionnaia Kul'tura*, Sayı: 4 (68), 2017, s. 147–148.

⁵⁹ Irina Razumova, *Potaennoe Znanie Sovremennoi Russkoi Sem'i: Byt. Fol'klor. Istorii*, Indrik, Moskova 2001, s. 102-103; Anna Lazareva, *Simvolika Snovideniia v Narodnoi Kul'ture: Fol'klorny Modeli i Lichnye Narrativy*, (Doktora Tezi), IMLI RAN, Moskova 2018, s. 76.

⁶⁰ Anna Lazareva, a.g.t., s. 183.

⁶¹ Marina Vlasova (haz.), *Mifologicheskie Rasskazy Russkikh Krest'ian XIX–XX vv.*, Pushkinskii Dom, St. Petersburg 2013, s. 15.

⁶² Mikhailo Krasikov, a.g.m., s. 216.

⁶³ Iarina Stavitska, *Usnii Snotlumachnii Narativ: Kontekstno-Funksional'nii Aspekt*, (Doktora Tezi), Institut mistetstvoznavstva, fol'kloristiki ta etnologii im, M. Ril's'kogo, Kiyev 2018, s. 274.

⁶⁴ Vladislava Kishkina & Olga Meshcheriakova & Ekaterina Krasnova, Materialy dlia siuzhetno-motivnogo ukazatelii rasskazov o snakh, *Zhivaia starina*, Sayı: 4, 2020, s. 6.

⁶⁵ Anna Lazareva, a.g.t., s. 120.

⁶⁶ Anna Lazareva, a.g.t., s. 78.

⁶⁷ Evgenii Safronov, a.g.e., s. 488.

Kehanete Dayalı Rüya Anlatılarının Motif Dizini: Derleme Yöntemleri

-S'ye ait iki sandık nehirden aşağı süzülür – S'nin damadı ve kocası ölür (Zhytomyr, Poltava bölgesi)⁶⁸

-İki tekne denize doğru sürüklenir – iki kişi ölür (Kuzeybatı Rusya)⁶⁹

-Kütük (veya kürek) suda batar – S'nin aile üyesi ölür (Tver bölgesi)⁷⁰

-Kara bir bulut nehre düşer – S'nin oğlu boğulur (Kharkiv bölgesi)⁷¹

F.1.1.3.3. S/R'nin kişisel eşyası (veya başka bir maddî nesnesi) zarar görür/yok olur – R ölür (veya hastalanır)

-R'nin elbisesi çürür – R evliliğinde mutsuz (Tver bölgesi)⁷²

-R'nin tekerlekli sandalyesi paramparça olur – R ölür (Moskova)⁷³

F.1.1.4. çiğ et

F.1.1.4.1. çiğ et (ceset) hayat belirtileri verir – R/S ölür (veya hastalanır)

-Bir et dükkânında ölü insanların ceset parçaları karıştırılır – tifüs salgını başlar; S ağır hastalanır (Zhytomyr bölgesi)⁷⁴

-Bir parça çiğ et nefes alır – S'nin akrabası ölür (Kuzeybatı Rusya)⁷⁵

F.1.1.4.2. çiğ et pişirilir/götürülür – R ölür (veya hastalanır)

-Çiğ et fırında ısıtılır – S'nin bir aile üyesi ölür (Khmelnyskyi bölgesi)⁷⁶

-Et parçaları pişirilir – insanlar yangında ölür (Vinnytsia bölgesi)⁷⁷

-Çiğ et bir at tarafından götürülür – S'nin bir akrabası ölür (Kuzeybatı Rusya)⁷⁸

F.1.1.5. Göksel beden

F.1.1.5.1. bir gök cismi gizlenir (batar, kararır) – S'nin bir akrabası ölür

-Ay batar – S'nin kocası ölür (Zhytomyr bölgesi)⁷⁹

-Güneş batar – S'nin bir akrabası ölür (Tver bölgesi)⁸⁰

F.1.2. S tarafından bir nesne yaratılır ya da S'nin ev alanı dâhilinde ortaya çıkar – S'nin çocuğu doğar/S'nin aile üyeleri hayatta kalır

F.1.2.1. ağaç

F.1.2.1.1. S'nin bahçesinde bir ağaç belirir (veya S tarafından dikilir) – bir çocuk doğar/bir aile üyesi hayatta kalır

-S ağaç diker – S hamile kalır (Kuzeybatı Rusya)⁸¹

S'nin bahçesinde büyük bir ağaç belirir – S'nin aile üyeleri kolera salgını sırasında hayatta kalır (Khmelnyskyi bölgesi)⁸²

F.2. kolektifin (aile) ya da bir rüya görenin ev halkının simgesi olarak nesne

F.2.1. S'ye (veya R'ye) ait nesnenin bir parçası ayrılır – S'nin (veya R'nin) bir akrabası aileden ayrılır (ölür, aileyi terk eder)/S zarara uğrar

⁶⁸ Tetiana Shevchuk ve Iarina Stavitska, *Ukrains'ka Usna Snotlumachna Traditsiia Pochatku XX st. (Rozvidki i Teksti)*, Dulibi, Kiyev 2017, s. 91.

⁶⁹ Irina Razumova, *a.g.e.*, s. 99.

⁷⁰ Mikhail Lurye ve Adel' Cheresnya, *a.g.m.*, s. 39.

⁷¹ Mikhailo Krasikov, *a.g.m.*, s. 217.

⁷² Mikhail Lurye ve Adel' Cheresnya, *a.g.m.*

⁷³ Valentina Zaporozhets, *a.g.m.*, s. 101.

⁷⁴ Tetiana Shevchuk ve Iarina Stavitska, *a.g.e.*, s. 124.

⁷⁵ Irina Razumova, *a.g.e.*, s. 95.

⁷⁶ Liudmila Ivannikova, *a.g.m.*, s. 195.

⁷⁷ Nastia Prisiazhniuk, Sni ta yikh vidgaduvannia, *Narodnii sonnik*, (haz. Mikola Dmitrenko), Vidavets' Mikola Dmitrenko, Kyiv 2005, s. 182.

⁷⁸ Irina Razumova, *a.g.e.*, s. 95.

⁷⁹ Tetiana Shevchuk ve Iarina Stavitska, *a.g.e.*, s. 180.

⁸⁰ Mikhail Lurye ve Adel' Cheresnya, *a.g.m.*, s. 53.

⁸¹ Irina Razumova, Oniromanticheskaia Simvolika Braka, Rozhdeniia, Smerti v Sovremennykh Ustnykh Rasskazakh, *Sny i Videniia v Narodnoi Kul'ture*, (haz. Ol'ga Khristoforova), RGGU, Moskova 2002, s. 298.

⁸² Tetiana Shevchuk ve Iarina Stavitska, *Ukrains'ka Usna Snotlumachna Traditsiia Pochatku XX st. (Rozvidki i Teksti)*, Dulibi, Kiyev 2017, s. 139.

Kehanete Dayalı Rüya Anlatılarının Motif Dizini: Derleme Yöntemleri

F.2.1.1. S'nin (veya R'nin) evinin bir kısmı yıkılır – S'nin (veya R'nin) evinin bir sakini ölür (aileyi terk eder)

-S/R'nin evindeki duvar (köşe, çatı/tavan) yıkılır – S/R'nin aile üyesi ölür (Zhytomyr, Poltava bölgesi)⁸³

-S'nin ahırındaki duvar yıkılır – S'nin kocası ölür (Vinnytsia bölgesi)⁸⁴

Çatının bir parçası çöker – S'nin karısı ölür (Pinsk bölgesi)⁸⁵

-S'nin evinde tavandan bir giriş düşer – S'nin kocası ölür (Kuzeybatı Rusya)⁸⁶

-S'nin evindeki duvarın tuğlası düşer – S'nin kız yeğeni ölür (Ulyanovsk bölgesi)⁸⁷

-S'nin girdiği binanın bir kısmı yıkılır – S'nin oğlu hapsedilir (Tver bölgesi)⁸⁸

-S'nin evindeki ocak/soba yıkılır – S kocasını boşar (Rostov bölgesi)⁸⁹

F.2.1.2. S/R'nin evindeki ocağın/sobanın (veya fırının içinde duran bir nesne) bir kısmı tahribata uğrar – S/R'nin evinin sakini ölür

-R'nin evindeki ocağın/sobanın parçaları tahribata uğrar – R'nin ailesinin birkaç üyesi ölür (Poltava bölgesi)⁹⁰

-S'nin evindeki ocakta/sobada duran tencereler tahribata uğrar – S'nin aile üyeleri ölür (Zhytomyr bölgesi)⁹¹

F.2.1.3. ağacın (S/R'nin bahçesinde bulunan) bir kısmı ayrılır – R (S'nin akrabası) ölür

-S'nin bahçesinde yetişen ağaçtan bir elma koparılır – S'nin kızı ölür (Zhytomyr bölgesi)⁹²

-R'nin bahçesinde bulunan ağacın iki elması olgunlaşıp düşmek üzeredir – R ve karısı ölür (Poltava bölgesi)⁹³

F.2.1.4. S'ye ait kıyafetin bir parçası düşer – S'nin akrabası ölür (S zarara uğrar)

-S'nin ayakkabısının tabanı düşer – S'nin çocuğu ölür (Zhytomyr bölgesi)⁹⁴

-S'nin çizmesinin tabanı düşer – S'nin evindeki bir domuz ölür (Zhytomyr bölgesi)⁹⁵

-S'nin kol saatinin bir parçası düşer – S'nin annesi ölür (Ulyanovsk bölgesi)⁹⁶

F.2.1.5. S/R'nin vücudunun bir parçası kopmak üzere (veya eksik) – S/R arkadaşını veya akrabasını kaybeder (bir kayıp yaşar)

-S'nin bir dişi (birkaç tanesi ya da hepsi) düşer – S'nin bir arkadaşı ya da akrabası ölür (Tver, Volynsk, Ulyanovsk, Khmelnytsky, Zhitomir, Lviv, Poltava bölgesi, Kuzeybatı Rusya)⁹⁷

⁸³ Tetiana Shevchuk ve Iarina Stavitska, *a.g.e.*, s. 88; Anna Lazareva, *a.g.t.*, s. 81-88.

⁸⁴ Nastia Prisiazhniuk, *a.g.m.*, s. 177.

⁸⁵ Svetlana Tolstaia, *Inomirnoe Prostranstvo Sna, Sny i Videniia v Narodnoi Kul'ture*, (haz. Ol'ga Khristoforova), RGGU, Moskova 2002, s. 202.

⁸⁶ Irina Razumova, *Potaennoe Znanie Sovremennoi Russkoi Sem'i: Byt. Fol'klor. Istoriia*, Indrik, Moskova 2001, s. 99.

⁸⁷ Evgenii Safronov, *a.g.e.*, s. 487.

⁸⁸ Mikhail Lurye ve Adel' Cheresnaya, *a.g.m.*

⁸⁹ Elena Zhivitsa, *Ustnaya Narodnaya Snotolkovat' naya Tradiciya (Na Materiale Rasskazov o Snah)*, (Doktora Tezi), Lomonosov Moscow State University, Moskova 2004, s. 84-85; Anna Lazareva, *a.g.t.*, s. 93.

⁹⁰ Anna Lazareva, *a.g.t.*, s. 92.

⁹¹ Tetiana Shevchuk ve Iarina Stavitska, *a.g.e.*, s. 127.

⁹² Tetiana Shevchuk ve Iarina Stavitska, *a.g.e.*, s. 130-131.

⁹³ Anna Lazareva, *a.g.t.*, s. 96.

⁹⁴ Tetiana Shevchuk ve Iarina Stavitska, *a.g.e.*, s. 121.

⁹⁵ Tetiana Shevchuk ve Iarina Stavitska, *a.g.e.*, s. 81.

⁹⁶ Nataliya Trushkina, *Rasskazy o Snakh, Sny i Videniia v Narodnoi Kul'ture*, (haz. Olga Khristoforova), RGGU, Moskova 2002, s. 145-146.

⁹⁷ Mikhail Lurye ve Adel' Cheresnaya, *a.g.m.*, s. 10; Irina Razumova, *a.g.m.*, s. 300; Aleksandr Gura, *Snotolkovat'naia Traditsiia Polesskogo Sela Rechitsa, Sny i videniia v narodnoi kul'ture*, (haz. Olga Khristoforova), RGGU, Moskova 2002, s. 76; Nataliya Trushkina, *a.g.m.*, s. 146; Liudmila Ivannikova, *Vishchi Sni., Narodnii somnik*, (haz. Mikola Dmitrenko, Vidavets' Mikola Dmitrenko, Kyiv 2005, s. 195; Evgenii Safronov, *Snovideniia v Traditsionnoi Kul'ture*. Labirint, Moskova 2016, s. 491-492; Tetiana Shevchuk ve Iarina Stavitska, *Ukrains'ka Usna Snotlumachna Traditsiia Pochatku XX st. (Rozvidki i Teksti)*, Dulibi, Kiyev 2017, s.

Kehanete Dayalı Rüya Anlatılarının Motif Dizini: Derleme Yöntemleri

- S'nin bir dişi düşer – S'nin bir akrabası askerliğe çağırılır (Zhytomyr bölgesi)⁹⁸
-S'nin bir dişi düşer – S bütün parasını kaybeder (biri çalar) (Zhytomyr bölgesi)⁹⁹
-S'nin bacağı kopar – S'nin babası ölür (Ulyanovsk bölgesi)¹⁰⁰
-S ve R'nin vücutlarının alt kısımları eksik – S kocasını boşar, R'nin kocası ölür (Kuzeybatı Rusya)¹⁰¹
-R'nin gözü eksik – S'nin büyükannesi ölür (Kuzeybatı Rusya)¹⁰²
F.2.1.6. *nesnenin bir parçası eksiktir – S'nin akrabası ölür*
-Aynanın köşesi eksiktir – S'nin akrabası ölür (Volograd bölgesi)¹⁰³
-Balığın kafası eksiktir – S'nin oğlu boğulur (Zhytomyr bölgesi)¹⁰⁴
F.2.2. *N bir şeyi keser (nesneyi parçalara böler, nesnenin bir parçasını yok eder) – S'nin bir akrabası ölür (veya S birinden ayrılır ya da bir aile üyesini kaybeder)*
F.2.2.1. *N bir şeyi keser – S'nin bir akrabası ölür ya da onu terk eder*
-N, S'nin parmağını kesecek – S'nin annesi ölür (Ulyanovsk bölgesi)¹⁰⁵
-S, kendi kızının parmağını keser – S'nin aile evini terk eder (evlenir) (Poltava bölgesi)¹⁰⁶
-S odun keser – S'nin erkek kardeşi ölür (Tver bölgesi)¹⁰⁷
-S çavdar biçer – S'nin akrabası ölür (Poltava bölgesi)¹⁰⁸
F.2.2.2. *S bir şeyi keser – S hane içinde bir kayba uğrar*
-S saçını keder – S evde bir kayıp yaşar (bir ördek yavrularını öldürür) (Kharkiv bölgesi)¹⁰⁹
-S çavdar biçer – S evde bir kayıp yaşar (domuzu yavrusunu öldürür) (Zhytomyr)¹¹⁰
-S, U için bir dilim ekmek keser – S evde bir kayıp yaşar (bir buzağı ölür) (Ulyanovsk bölgesi)¹¹¹
F.2.3. *nesne büyür/ortaya çıkar (veya bütünlüğüne kavuşur) – S'nin ailesi genişler (veya aile üyeleri bir araya gelir)*
F.2.3.1. *bir nesne büyür – S'nin ailesi genişler*
-S'nin ağzında bir diş çıkar – S'nin bir akrabası doğar (Kuzeybatı Rusya)¹¹²
F.2.3.2. *nesne bütünlüğüne kavuşur – S sevdiklerine kavuşur*
-S, kaybettiği dişi tekrar ağzına yerleştirir – S'nin kocası savaştan sağ döner (Ulyanovsk bölgesi)¹¹³

65, 81, 92, 121, 130; Iarina Stavitska, *Usnii Snotlumachnii Narativ: Kontekstno-Funksional'nii Aspekt*, Doktora Tezi, Institut mistetstvovnavstva, fol'kloristiki ta etnologii im, M. Ril's'kogo, Kiyev 2018, s. 254; Anna Lazareva, a.g.t., s. 146-148.

⁹⁸ Tetiana Shevchuk ve Iarina Stavitska, a.g.e., s. 112.

⁹⁹ Tetiana Shevchuk ve Iarina Stavitska, a.g.e., s. 104.

¹⁰⁰ Evgenii Safronov, a.g.e., s. 490-491.

¹⁰¹ Irina Razumova, *Mifologicheskie Rasskazy o Veshchikh Snakh v Kontekste Semeinogo Opyta, Fol'klor i Narodnaia Kul'tura: In Memoriam*, (Boris Putilov), Peterburgskoe Vostokovedenie, St. Petersburg 2003, s. 391.

¹⁰² Irina Razumova, a.g.m., s. 90.

¹⁰³ Elena Zhivitsa, a.g.t., s. 62-63.

¹⁰⁴ Tetiana Shevchuk ve Iarina Stavitska, a.g.e., s. 185.

¹⁰⁵ Nataliya Trushkina, a.g.e., s. 147-148.

¹⁰⁶ Anna Lazareva, a.g.t., s. 160.

¹⁰⁷ Mikhail Lurye ve Adel' Chereshnya, *Krest'ianskie Rasskazy o Sbyvaiushchikhsia Snakh, Traditsiia v Fol'klore i Literature: Stat'i, Publikatsii, Metodicheskie Razrabotki Prepodavatelei i Uchenikov Akademicheskoi Gimnazii Sankt-Peterburgskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, (ed. Mikhail Lur'e), SPbGU, St. Petersburg 2000.

¹⁰⁸ Anna Lazareva, *Simvolika Snovidanii v Narodnoi Kul'ture: Fol'klornye Modeli i Lichnye Narrativy*, (Doktora Tezi), IMLI RAN, Moskova 2018, s. 112.

¹⁰⁹ Mikhailo Krasikov, *Logika snovidin'*: Materiali do ukrains'kogo sonnika, *Narodnii Sonnik*, (haz. Mikola Dmitrenko), Vidavets' Mikola Dmitrenko, Kyiv 2005, s. 228.

¹¹⁰ Tetiana Shevchuk ve Iarina Stavitska, a.g.e., s. 166.

¹¹¹ Evgenii Safronov, a.g.e., s. 421.

¹¹² Irina Razumova, a.g.m., s. 300.

¹¹³ Evgenii Safronov, a.g.e., s. 489.

F.2.3.3. *S, nesnenin bir parçasına sahip olur – S sevdiklerine kavuşur/aileye yeni bir üye dahil olur*

-S, ekmeğin bir parçasına sahip olur – S'nin annesi eve döner (Kuzeybatı Rusya)¹¹⁴

-S, R'ye ait örgüye sahip olur – R'nin çocuğu S'nin ailesi tarafından evlat edinilir (Ulyanovsk bölgesi)¹¹⁵

F.1. bölümünden görebileceğimiz üzere, rüyadaki nesnelere bir kişiyi (genellikle sahibini) simgeleyebilir. Nesnelere olumsuz dönüşümleri talihsizlik (çoğu durumda birinin ölümü ya da hastalığı) öngörüsü olarak yorumlanır. Bu anlatılarda en sık zikredilen nesnelere evler, ocaklar/sobalar, ağaçlar, kıyafetler, çiğ et parçaları ve gök cisimleridir. Bu bölümde anlatılan rüya anlatılarından bazı örnekler aşağıda verilmiştir (aşağıdaki metinler Rusça ve Ukraynacadan çevrilmiştir).

Komşularıyla ilgili bir rüya gördüm. O sırada dede, büyükanne ve kız hayattaydı. Rüyamda evleri eğriydi, ardında da yıkıldı. (...) Ondan sonra [o evde yaşayan] dede hastalanıp öldü. (Poltava bölgesi)¹¹⁶

Gukların bir komşusu sık sık Guk'un kaynanası Sofia Yurievna'yı görürdü. Guk'la evlenen kızı için üzüлüp ağlardı. Sonra rüyasında Guk'un evindeki sobanın yıkıldığını görmüş. İki hafta sonra Guk Kyiv'e gitti ve orada aniden vefat etti. 10 Mayıs 1925'teydi. (Zhytomyr bölgesi)¹¹⁷

Erkek kardeşim savaştayken babam, bahçemizdeki bütün elma ağaçlarının siyah olduğunu, en sevdiği elma ağacının ise kesildiğini gördüğü bir rüya gördüğünü anlatan bir mektup yazdı. Ardından erkek kardeşimin savaşta öldürüldüğüne dair bir haber aldık. (Novgorod bölgesi)¹¹⁸

Babam ölmeden önce annem rüyasında çamaşır yıkarken babamın mendilini nehirde görmüş. Bu mendil yüzerek uzaklaşmış ve suya batmış. Annem mendili yakalayamamış. (Poltava bölgesi)¹¹⁹

Kızım ilkokulu bitirdiğinde balo elbisesini almak için onunla Andrapol'a gittik. (...) Ve o sırada rüyamda birinin sözde onun elbisesini bana getirdiğini gördüm. (...) Elbiseyi aldım – çürümüştü. (...) Ondan sonra 17 yaşındayken evlenip okulu bıraktı ve her şey kötüye gitti. (Tver bölgesi)¹²⁰

F.2.1. ve F.2.2. bölümlerinde yer alan motifler şu şema ile tanımlanabilir: *bir parça nesneden ayrılır (kendiliğinden ya da biri tarafından) – bir akraba aileden “ayrılır”*. Bazı durumlarda, bu tarz olay örgüleri, rüya sahibinin evindeki kayıplara işaret eden bir kehanet olarak da kabul edilir. Aşağıda, motif dizininin bu bölümlerinde zikredilen bazı anlatıları görebilirsiniz.

Annem ölmeden önce (o sırada kalp krizi sebebiyle hastanedeydi) rüyamda g evimizin duvarının çöktüğünü görmüştüm. Uyanıp onu hastanede ziyaret etmeye hazırlanmaya başladığımda beni aradılar ve onun öldüğünü söylediler. (Poltava bölgesi)¹²¹

Kutsal Cuma arifesinde, rüyamda bahçemizdeki elma ağacında asılı duran bir elma gördüm. Bu elmayı koparmak için o elma ağacına tırmandım. (...) Aynı yılda ... benim [kızım] Olya'm öldü. (Zhytomyr bölgesi)¹²²

¹¹⁴ Irina Razumova, a.g.m., s. 96.

¹¹⁵ Evgenii Safronov, a.g.e., s. 478.

¹¹⁶ Anna Lazareva, a.g.t., s. 67-68.

¹¹⁷ Tetiana Shevchuk ve Iarina Stavitska, a.g.e., s. 120.

¹¹⁸ Mikhail Lurye ve Adel' Cheresnya, a.g.m.

¹¹⁹ Anna Lazareva, a.g.t., s. 78.

¹²⁰ Mikhail Lurye ve Adel' Cheresnya, a.g.m.

¹²¹ Anna Lazareva, a.g.t., s. 82.

¹²² Tetiana Shevchuk ve Iarina Stavitska, a.g.e., s. 130-131.

Kehanete Dayalı Rüya Anlatılarının Motif Dizini: Derleme Yöntemleri

Erkek kardeşim ölmeden önce rüyamda dişimin düştüğünü gördüm. Bu rüyayı hayatım boyunca hatırlayacağım. Sağlıklı bir diş düşmüştü. [Rüyamda] o kadar ağladım ki uyandığımda sakinleşemedim. (Arkhangelsk bölgesi)¹²³

Annem ve babamla birlikte Uzak Doğu'da yaşıyorduk. (...) **Babam öldürüldü**, bir sürücü öldürdü. Ondan önce rüyamda **bacağımın (dizden aşağısı) vücudumdan koptuğunu** gördüm. Tekrar takmaya çalıştım. Ama bir adım attıktan sonra bacak yine düştü. (Ulyanovsk bölgesi)¹²⁴

Bu tür rüyalarındaki nesnelere ve onların parçaları çeşitlidir:

Tablo 1. Motif dizininin F.2.1. ve F.2.2. bölümlerinde yer alan rüya anlatılarındaki nesnelere ve parçaları

Bölünmüş nesnelere	Nesnenin parçası
Ev	duvar, köşe, çatı (tavan), ocak/soba
Soba	Sobanın elemanı, sobanın üstündeki tencere
rüya görenin vücudu	diş, saç, parmak, kol, bacak
rüya görenin kıyafeti	ayakkabı tabanı, kol saatinin bir parçası
Ağaç	meyve, ağaç dalı

Bu tür rüya olay örgülerinin yorumlamaları da çeşitlidir:

- Bir aile üyesinin ölümü;
- Sevdiklerinden ayrılma (boşanma, askerliğe gitmek, kızın kocasına gitmesi)
- Rüya gören kişinin evinde yaşanan kayıp.

Ancak her yorumlama yukarıda açıklanan genel anlatı yapısına uymaktadır: rüyada nesnenin bir parçasını kaybetmek, gerçek hayatta bir şeyi kaybetmenin alametidir.

F.2.3. bölümündeki şema (bir nesne büyür veya bütünlüğünü geri kazanır – rüya görenin ailesi genişler/aile üyeleri yeniden bir araya gelir), önceki anlatı yapısının tersine çevrilmesidir. Örnek olarak rüyada diş kaybetmek ölümün işareti olarak kabul edilir. Ancak bazı rüya olay örgülerinde rüya görenin ağzında diş çıkar veyahut rüya gören kişi düşmüş dişini tekrar ağzına yerleştirir. Bu tür rüyalar, tam tersine, bir çocuğun doğumu veya ailenin yeniden bir araya gelmesiyle ilişkilidir:

Kuzenim doğmadan önce annem rüyasında ağzında bir diş çıktığını görmüş.¹²⁵

Rüyamda **dişim düşmüştü** ve ben onu saklıyordum. Biri de bana dedi ki "Onu ne diye saklıyorsun? At! Altın olanı taktır!" "Hayır, benimkine ihtiyacım var" diye cevap verdim ve **geri yerleştirdim. Kocamın savaştan döneceği ve benim onunla birlikte kalacağım** söylendi. Böyle de oldu.¹²⁶

Bütün bu olay örgüleri ilk bakışta her ne kadar oldukça gözüktense de (farklı imgelerden söz edilir, onlarla ilgili çeşitli olaylar gerçekleşir, çeşitli hayat olayları bu tür rüyalar tarafından öngörülmüş olarak kabul edilir) hepsinin özünde aynı mantığı, aynı metaforları ve aynı anlatı yapılarını bulabiliriz.

Bu olay örgülerinden bazıları benzersiz görünebilir (mesela, yeni bir dişin çıkması veya birinin vücudunun bir parçasını elde etmesiyle ilgili bir rüya), lakin bu tür olay örgülerinin yorumlanma mantığı oldukça gelenekseldir ve birçok kehanetsel rüya anlatısında tekrarlanır. Örneğin, bir nesne, rüya görenin ailesini ve onun bir parçası olan aile üyesini temsil eder.

¹²³ Anna Lazareva, a.g.t., s. 147.

¹²⁴ Evgenii Safronov, a.g.e., s. 490-491.

¹²⁵ Irina Razumova, a.g.m., s. 300.

¹²⁶ Evgenii Safronov, a.g.e., s. 489.

Sonuç

Motif dizini, bize kehanete ilgili rüyaların olay örgülerinin zannedildiği kadar bireysel ve çeşitli olmadığını göstermektedir. Ben, geçmiş yüzyılda Doğu Slav bölgelerindeki etnograflar ve halkbilimciler tarafından yayınlanan önemli bir kehanete dayalı rüya anlatıları külliyyatını, motif dizininde tanımlanan 171 anlatı şemasına indirgedim. Bu değişmez unsurlar, rüya yorumunun geleneksel mantığını göstermektedir. Bir sembolün anlamı, bağlamı olmadan tanımlanarak açıklanamaz. Bu mantığı anlayabilmek için tüm anlatının yapısını dikkate almak lâzımdır.

Kehanet rüyalarının sembolizmini, rüya yorumunun halk geleneğini semiyotik bir sistem olarak sunan bir dil olarak değerlendirebiliriz. Rüya imgeleri (bir ev, bir ağaç, bir elma gibi), bu dilin kelimeleridir. Kehanetsel rüya olay örgülerinin anlatı yapıları ve bunların semantiği, bu dilin grameridir. Bu yapıları ortaya çıkararak bahsi geçen dili anlamaya ve “konuşabilmeye” başlarız. Örneğin, “bir parça nesnesinden ayrılır – rüya görenin bir akrabası aileden ‘ayrılır’” şemasını tanımladım. Bu şemaya uyacak kendi kehanete dayalı rüya anlatımızı, herhangi bir imgenin yerine “nesne” ve “parçası” (“nesneden ayrılan bir parça” genel tanımından) koyarak oluşturabiliriz. Genelleştirilmiş yorumun (“... bir akraba aileden ‘ayrılır’”), çeşitli özel yaşam olaylarıyla (birinin ölümü, boşanma, ayrılık vb.) değiştirilmesi beklenir. Bu nedenle, gerçek metinlerden ayırt edilemeyen sayısız kehanetsel rüya hikâyesi oluşturabiliriz. Dizinde sunulan değişmez unsurlar, insanların kehanetsel rüyalarla ilgili hikâyeleri nasıl oluşturduklarını (başka bir ifadeyle rüyaları nasıl yorumladıklarını, çünkü yorum anlatının biçimini belirler) anlamamıza yardımcı olabilirler.

Bütün bu şemalar birbirine bağlıdır. “Bir nesne, kolektifin simgesidir” ya da “bir nesne, sahibini simgeler” gibi ortak metaforları temsil ederler. Diğer bir deyişle, geleneksel rüya yorumlama sisteminden bahsedebiliriz. Bu sistem, kehanetsel rüya anlatılarının motiflerinin tipolojisini ve nihayetinde kehanete dayalı anlatıların motif dizinini geliştirmeye imkân verir.

Yazarın Teşekkürü

Motif dizini, 2020 yılında Rusya Devlet Üniversitesi Beşerî Bilimler Üniversitesi Sosyal Antropoloji Merkezi’nde yürütülen “Creation of a Type and Motif Index of the Folk Tales about Dreams (East Slavonic Material of the Twentieth and Twenty-First Centuries)” (Rüyalarla İlgili Halk Anlatılarının Tip ve Motif Dizininin Oluşturulması) (20. ve 21. Yüzyılların Doğu Slav Malzemesi)” adlı proje kapsamında oluşturulmuştur. Proje, Rusya Devlet Beşerî Bilimler Üniversitesi tarafından desteklenmiştir. Eleştirel yorumlarıyla metnime daha anlaşılır hâle getirmeme yardımcı olan dergi editörlerine ve bu makalenin iki anonim hakemine çok teşekkür ederim.

Kaynaklar

- AIVAZIAN, S., Ukazatel’Suizhetov Russkih Bylichek i Byval’shechin o Mifologicheskikh Personazhakh [Rus Şeytani Efsaneleri ve Mitolojik Karakterlerle İlgili Hikayeler Dizini], *Mifologicheskije Personazhi v Russkom Fol’klore*, (ed. Erna Pomerantseva), Nauka, Moskova 1975, s. 162-182. Şu adresten ulaşılabilir: <https://www.klex.ru/1m28> (Erişim: 5 Mayıs 2023)
- ANTSİBOR, Darina. *Paradigma Onirichnogo Fol’kloru* [Oneirik Folklor Paradigması], 2015, Kyivs’kii Natsional’nyi Universitet İmeni Tarasa Shevchenka. (Doktora Tezi).
- BERESTNEV, Gennadi, *O Novom Korpusnom Slovarе Snovidenii* [Yeni Bir Rüya Külliyyatı Sözlüğü Üzerine], *Slovo.ru: Baltiiskii Aktsent*, Sayı: 2, 2013, s. 35-43. Şu adresten ulaşılabilir: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-novom-korpusnom-slovarе-snovideniy>, (Erişim: 5 Mayıs 2023).
- BOGATYREV, Petr, *Funkcional’no-Struktural’noe İzuchenie Fol’klora (Maloizvestnye i Neopublikovannye Raboty)*. [Folklorun İşlevsel ve Yapısal İncelemesi (Az Bilinen ve Yayınlanmamış Eserler)], IMLI RAN, Moskova 2006.
- BOURGUIGNON, Erika Dreams That Speak: Experience and Interpretation. *Dreaming and the Self: New Perspectives on Subjectivity, Identity, and Emotion*, (ed. Jeannette Marie Mageo) State University of New York Press, Albany, NY 2003, s. 133-153.
- CHEREPANOVA, Olga (haz.), *Mifologicheskije Rasskazy i Legendy Russkogo Severa*. [Kuzey Rusya’nın Mitolojik Hikâyeleri ve Efsaneleri], SPbGU, St. Petersburg 1996.
- DMİTRENKO, Mikola (haz.), *Narodnii Sonnik* [Halk Rüyaları Kitabı], Vidavets’ Mikola Dmitrenko, Kiyev 2005.

Kehanete Dayalı Rüya Anlatılarının Motif Dizini: Derleme Yöntemleri

- DOMHOFF, G. William, *Finding Meaning in Dreams: A Quantitative Approach*, Plenum Press, New York & London 1996.
- DRANNİKOVA, Natalia & RAZUMOVA, Irina (haz.), *Mifologicheskie rasskazy Arhangel'skoi oblasti*. [Arkhangel'sk Bölgesinin Mitolojik Hikâyeleri], OGI, Moskova 2009.
- DUNDES, Alan, From Etic to Emic Units in the Structural Study of Folktales. *The Journal of American Folklore*, Cilt: 75, Sayı: 296, 1962, s. 95–105. <http://dx.doi.org/10.2307/538171>.
- DUNDES, Alan, Projection in Folklore: A Plea for Psychoanalytic Semiotics, *MLN*, Cilt: 91, Sayı: 6, 1976, s. 1500–1533. <http://dx.doi.org/10.2307/2907148>.
- EGGAN, Dorothy, The Manifest Content of Dreams: A Challenge to Social Science, *American Anthropologist*, Cilt: 54, Sayı: 4, 1952, s. 469–485. <http://dx.doi.org/10.1525/aa.1952.54.4.02a00020>.
- ETTLINGER, Ellen, Precognitive Dreams in Celtic Legend, *Folklore*, Cilt: 59, Sayı: 3, 1948, s. 97–117. <http://dx.doi.org/10.1080/0015587X.1948.9717896>.
- FREUD, Sigmund, *The Interpretation of Dreams*. (Almancadan çev. James Strachey), Basic Books, New York 2010 [1899].
- FROMM, Erich *The Forgotten Language: An Introduction to the Understanding of Dreams, Fairy Tales, and Myths*, Rinehart, New York 1951.
- GREIMAS, Algirdas Julien & Porter, Catherine, Elements of a Narrative Grammar. *Diacritics*, Cilt: 7, Sayı: 1, 1977, s. 23–40. <http://dx.doi.org/10.2307/464872>.
- GRİFFİTH, Richard M. MİYAGİ, Otoy ve TAGO, Akira, The Universality of Typical Dreams: Japanese vs. Americans, *American Anthropologist*, Cilt: 60, Sayı: 6, 1958, s. 1173–1179. <http://dx.doi.org/10.1525/aa.1958.60.6.02a00110>.
- GULYÁS, Judit, A Function of Dream Narratives in Fairy Tale, *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, Cilt: 36, 2007, s. 129–140. <http://dx.doi.org/10.7592/FEJF2007.36.gulyas>.
- GURA, Aleksandr, Snotolkovatel'naia Traditsiia Polesskogo Sela Rechitsa. [Polonya Rechitsa Köyünün Rüya Yorumlama Geleneği] *Sny i videniia v narodnoi kul'ture*, (haz. Olga Khristoforova), RGGU, Moskova 2002, s. 70–93.
- IVANNİKOVA, Liudmila, Vishchi Sni. [Kerametsel Rüyalar], *Narodnii sonnik*, (haz. Mikola Dmitrenko, Vidavets' Mikola Dmitrenko, Kyiv 2005, s. 188–196.
- JASON, Heda, *Motif, Type and Genre: A Manual for Compilation of Indices & a Bibliography of Indices and Indexing*, FF Communications 273, Helsinki 2000, Suomalainen Tiedeakatemia.
- KAIVOLA-BREGENHØJ, Anniki, Dreams as Folklore., *Fabula*, Cilt: 34, Sayı: 3/4, 1993, s. 211–224. <https://doi.org/10.1515/fabl.1993.34.3-4.211>.
- KILBORNE, Benjamin, Pattern, Structure, and Style in Anthropological Studies of Dreams, *Ethos*, Cilt: 9, Sayı: 2, 1981, s. 165–185. <http://dx.doi.org/10.1525/eth.1981.9.2.02a00040>.
- KILROE, Patricia, The Dream as Text, the Dream as Narrative, *Dreaming*, Cilt: 10, Sayı: 3, 2000, s. 125–137. <http://dx.doi.org/10.1023/A:1009456906277>.
- KİSHKİNA, Vladislava & MESHCHERİAKOVA, Olga & KRASNOVA, Ekaterina, Materialy dlia siuzhetno-motivnogo ukazatelia rasskazov o snakh. [Rüyalar Hakkında Hikâyeler Motif Dizini için Materyaller], *Zhivaia starina*, Sayı: 4, 2020, s. 5–6. Şu adresten ulaşılabilir: <http://www.folkcentr.ru/zhivaya-starina-2020/> (Erişim: 5 May 2023)
- KRASİKOV, Mikhailo, Logika snovidin': Materiali do ukrains'kogo sonnika. [Rüyaların Mantığı: Ukrayna Rüya Kitabı İçin Materyaller], *Narodnii Sonnik*, (haz. Mikola Dmitrenko), Vidavets' Mikola Dmitrenko, Kyiv 2005, s. 207–230.
- KRASNOVA, Ekaterina, “Budto Kusty Maliny ee Golosom Govoriat”: Obrazy Umershikh v Fol'klornykh Rasskazah o Snah. [“Sanki Ahududu Çalıları Onun Sesiyle Konuşuyor”: Rüyalarla İlgili Folklor Anlatılarında Ölü İmgeleri.] *Zhivaia starina*, 2020, Sayı: 4, s. 9–10. Şu adresten ulaşılabilir: <http://www.folkcentr.ru/zhivaya-starina-2020/> (Erişim: 5 Mayıs 2023).
- LAZAREVA, Anna, Simvolika Dereva v Snovideniakh [Rüyalarda Ağaç Sembolizmi], *Traditsionnaia Kul'tura*, Sayı: 4 (68), 2017, s. 145–158. Şu adresten ulaşılabilir: <http://trad-culture.ru/article/simvolika-dereva-v-snovideniyakh>, (Erişim: 5 Mayıs 2023)
- LAZAREVA, Anna, *Simvolika Snovideniı v Narodnoi Kul'ture: Fol'klornye Modeli i Lichnye Narrativy*. [Halk Geleneğinde Rüyaların Sembolizmi: Kültür Kalıpları ve Kişisel Anlatılar], (Doktora Tezi), IMLI RAN, Moskova 2018. Şu adresten ulaşılabilir: <https://imli.ru/dissertatsionnyj-sovet-d-002-209-04/o/dissertatsionnyj-sovetd-002-209-04/3286-simvolika-snovidenij-v-narodnoj-kulture-folklornye-modelii-lichnye-narrativy> (Erişim 10 Mayıs 2023)
- LAZAREVA, Anna, *Tolkovanie Snovideniı v Narodnoi Kul'ture*. [Halk Kültüründe Rüya Yorumu], RGGU, Moskova 2020a.
- LAZAREVA, Anna, V Poiskah Formuly Neulovimogo: kak Sistematirovat' Rasskazy o Snakh? [Zor Olanın Formülünü Ararken: Rüya Anlatıları Nasıl Sistemleştirilir?], *Zhivaia Starina*, Sayı: 4, 2020b, s. 2–5. Şu adresten ulaşılabilir: <http://www.folkcentr.ru/zhivaya-starina-2020/> (Erişim: 5 Mayıs 2023).

Kehanete Dayalı Rüya Anlatılarının Motif Dizini: Derleme Yöntemleri

- LAZAREVA, Anna, Opisanie Motivov Prorocheskikh Snovidenii v Fol'kloristike. [Halkbiliminde Kehanet İçerikli Rüyaların Motiflerinin Tanımlanması], *Antropologiya Snovidenii: Sbornik Nauchnykh Statei po Materialam Konferentsii*. (haz. Anna Lazareva) RGGU, Moskova 2021, s. 19–35. Şu adresten ulaşılabilir: <https://www.rsuh.ru/science/proektnye-nauchnye-kollektivy-rggu/sozdanie-syuzhetno-motivnogoukazatelya-folklornykh-rasskazov-o-snovideniyakh-na-vostochnoslavyansko/> (Erişim: 10 Mayıs 2023).
- LINCOLN, Jackson Stewart *The Dream in Native American and Other Primitive Cultures*. Dover Publications, New York 2003.
- LORD, Albert Bates 2000 [1960]. *The Singer of Tales*. 2nd (ed. Stephen Mitchell ve Gregory Nagy), Cambridge, Harvard University Press, MA & London, England 2003.
- LURYE, Mikhail & Cheresnaya, Adel', Krest'ianskie Rasskazy o Sbyvaiushchikhsia Snakh [Köylülerin Kehanet Niteliğindeki Rüya Anlatıları], *Traditsiia v Fol'klöre i Literature: Stat'i, Publikatsii, Metodicheskie Razrabotki Prepodavatelei i Uchenikov Akademicheskoi Gimnazii Sankt-Peterburgskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, (ed. Mikhail Lur'e), SPbGU, St. Petersburg 2000, s. 275–310.
- MANNHEIM, Bruce, After Dreaming: Image and Interpretation in Southern Peruvian Quechua. *Etnofoor*, Cilt: 4, Sayı: 2, 1991, s. 43–79.
- MELETİNSKİİ, Eleazar, Semanticheskaia Organizatsiia Mifologicheskogo Povestvovaniia i Problema Sozdaniia Semioticheskogo Ukazatelia Motivov i Siuzhetov. [Mitolojik Anlatının Semantik Organizasyonu ve Motif ile Olay Örgüsünün Semiyotik Dizinini Oluşturma Sorunu], *Tekst i kul'tura: Trudy po Znakovym Sistemam*, (ed. Z. Mints), Cilt: 16, Tartuskii Gosudarstvennyi Universitet, Tartu 1983, s. 115–125. Şu adresten ulaşılabilir <https://dspace.ut.ee/handle/10062/48416> (Erişim: 5 May 2023)
- MESHCHERĀKOVA, Olga, “Etot Muzhchina Stal Prevrashchat'sia v Cherta”: Obrazy Snovidenii, Predveshchaiushchie Opasnost' [“Bu Adam Şeytana Dönüşmeye Başladı”: Tehlikeyi Öngören Rüya İmgeleri], *Zhivaia Starina*, No: 4, 2020, s. 6–8. Şu adresten ulaşılabilir: <http://www.folkcentr.ru/zhivaya-starina-2020/> (Erişim: 5 May 2023)
- MYERS, Wayne A., The Traumatic Element in the Typical Dream of Feeling Embarrassed at Being Naked. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, Cilt: 37, Sayı: 1, 1989, s. 117–130. <http://dx.doi.org/10.1177/000306518903700106>.
- NİBRZEGOWSKA, Stanisława, *Polski Sennik Ludowy*, [Lehçe Sözlü Rüya Kitabı], Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1996.
- PRİSĀZHNIUK, Nastia, Sni ta yikh vidgaduvannia. [Rüyalar ve Yorumları], *Narodnii sonnik*, (haz. Mikola Dmitrenko), Vidavets' Mikola Dmitrenko, Kyiv 2005, s. 173–178.
- PROPP, Vladimir, *Morphology of the Folktale*. (ed.: Svatava Pirkova-Jakobson, çev. Laurence Scott), Indiana University Research Center in Anthropology, Folklore, and Linguistics, Bloomington 1958.
- RAZUMOVA, Irina, *Potaennoe Znanie Sovremennoi Russkoi Sem'i: Byt. Fol'klor. Istoriia*. [Modern Bir Rus Ailesinin Gizli Bilgileri: Gündelik Yaşam. Folklor. Tarih], Indrik, Moskova 2001.
- RAZUMOVA, Irina, Onirromanticheskaia Simvolika Braka, Rozhdeniia, Smerti v Sovremennykh Ustnykh Rasskazakh. [Rüyalardaki Modern Sözlü Öykülerde Evlilik, Doğum, Ölümün Sembolizmi], *Sny i Videniia v Narodnoi Kul'ture*, (haz. Ol'ga Khristoforova), RGGU, Moskova 2002, s. 290–309.
- RAZUMOVA, Irina, Mifologicheskie Rasskazy o Veshchikh Snakh v Kontekste Semeinogo Opyta. [Aile Deneyimi Bağlamında Kehanet Rüyaları Hakkında Mitolojik Hikâyeler], *Fol'klor i Narodnaia Kul'tura: In Memoriam*, (Boris Putilov), Peterburgskoe Vostokovedenie, St. Petersburg 2003, s. 382–393.
- RÓHEIM, Géza, Technique of Dream Analysis and Field Work in Anthropology, *Psychoanalytic Quarterly*, Cilt: 18, Sayı: 4, 1949, s. 471–479. <http://dx.doi.org/10.1080/21674086.1949.11925776>.
- SAFRONOV, Evgenii, *Snovideniia v Traditsionnoi Kul'ture*. [Halk Kültüründe Rüya], Labirint, Moskova 2016.
- SAUL, Leon J., Embarrassment Dreams of Nakedness. *The International Journal of Psycho-Analysis*, Cilt: 47, Sayı: 4, 1966, s. 552–558.
- SELIGMAN, Charles Gabriel, The Unconscious in Relation to Anthropology. *British Journal of Psychology: General Section*, Cilt: 18, Sayı: 4, 1928, s. 373-387. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1928.tb00474.x>.
- SHEVCHUK, Tetiana ve STAVİTSKA, Iarina, *Ukrains'ka Usna Snotlumachna Traditsiia Pochatku XX st. (Rozvidki i Teksti)* [Yirminci Yüzyıl Başlarında Ukrayna Sözlü Rüya Yorumlama Geleneği (Araştırma ve Metinler)], Dulibi, Kiyev 2017.
- SİLANT'EV, Igor', *Teoriia Motiva v Otechestvennom Literaturovedenii i Fol'kloristike: Ocherk İstoriografii* [Rus Edebiyat Eleştirisi ve Folklorunda Motif Kuramları: Tarih Yazımı Üzerine Bir Deneme], IDMI, Novosibirsk 1999.
- STAVİTSKA, Iarina, *Usnii snotlumachnii narativ: kontekstno-funksional'nii aspekt* [Sözlü Rüya-Yorumlayıcı Anlatı: Bağlamsal-İşlevsel Boyut], Doktora Tezi, Institut mistetstvovnavstva, fol'kloristiki ta etnologii im, M. Ril's'kogo, Kiyev 2018.
- TEDLOCK, Barbara, The New Anthropology of Dreaming. *Dreaming*, Cilt: 1, Sayı: 2, 1991, s. 161–178. <http://dx.doi.org/10.1037/h0094328>.

Kehanete Dayalı Rüya Anlatılarının Motif Dizini: Derleme Yöntemleri

- THOMPSON, Stith, *The Folktale*, The Dryden Press, New York 1946.
- THOMPSON, Stith, *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends*. Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis 1955–1958. Şu adresten ulaşılabilir: https://ia800408.us.archive.org/30/items/Thompson2016MotifIndex/Thompson_2016_Motif-Index.pdf (Erişim: 5 Mayıs 2023)
- TOLSTAİA, Svetlana, Inomirnoe Prostranstvo Sna [Rüyanın Öteki Dünya Alanı], *Sny i Videniia v Narodnoi Kul'ture*, (haz. Ol'ga Khristoforova), RGGU, Moskova 2002, s. 198–219.
- TOLSTOİ, Nikita, Slavianskie Narodnye Tolkovaniia Snov i İkh Mifologicheskaiia Osnova. [Slav Rüya Yorumları ve Mitolojik Temelleri], *Son – Semioticheskoe Okno: Snovidenie i Sobytie, Snovidenie i İskusstvo, Snovidenie i Tekst*, (ed. Irina E. Danilova & Dmitri J. Molok), Gos. Muzei İzobrazitel'nykh İskusstv İmeni A.S. Pushkina, Moskova 1993, s. 80–93.
- TRUSHKINA, Nataliya, Rasskazy o Snakh [Rüya Anlatıları], *Sny i Videniia v Narodnoi Kul'ture*, (haz. Olga Khristoforova), RGGU, Moskova 2002, s. 143–170.
- VANN, Barbara - ALPERSTEIN, Neil, Dream Sharing as Social Interaction. *Dreaming*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2000, s. 111–119. <http://dx.doi.org/10.1023/A:1009452822669>.
- VLASOVA, Marina (haz.), *Mifologicheskie Rasskazy Russkikh Krest'ian XIX– XX vv.* [19-20. Yüzyıllarda Rus Köylülerinin Mitolojik Hikâyeleri], Pushkinskii Dom, St. Petersburg 2013.
- ZAPOROZHETS, Valentina, Sny i Videniia kak Chast' İasnovideniia (Po materialam, sobrannym v Moskve letom 1998 g.) [Durugörünün Bir Parçası Olarak Rüyalarda ve Vizyonlar (1998 Yazında Moskova'da Toplanan Materyallere Dayanmaktadır)], *Sny i Videniia v Narodnoi Kul'ture*, (haz. Olga Khristoforova), RGGU, Moskova 2002, s. 95–115.
- ZHİVİTSA, Elena, *Ustnaya narodnaya snotolkovatel'naya tradiciya (na materiale rasskazov o snah)* [Sözlü Halk Rüya Yorumlama Geleneği (Rüyalarla İlgili Anlatılara Dayalı)], Doktora Tezi, Lomonosov Moscow State University, Moskova 2004.
- ZHİVİTSA, Elena, Russkaia Traditsiia Tolkovaniia Snov [Rus Rüya Yorumlama Geleneği], *Znanie. Ponimanie. Umenie*, Sayı: 1, 2005, s. 158–166. Şu adresten ulaşılabilir: <https://cyberleninka.ru/article/n/russkaya-traditsiya-tolkovaniya-snov> (Erişim 9 Mayıs 2023)
- ZİNOV'EV, Valerii, *Mifologicheskie Rasskazy Russkogo Naseleniia Vostochnoi Sibiri* [Doğu Sibirya'daki Rus Nüfusunun Mitolojik Hikâyeleri], Nauka, Novosibirsk 1987.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

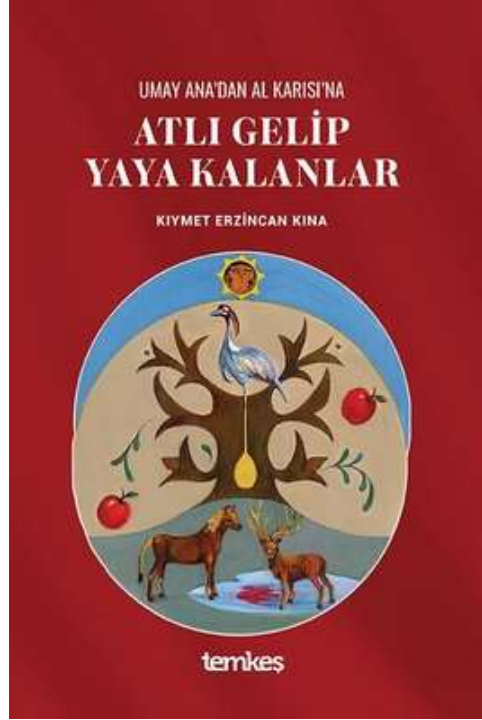
Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale için yazar Dr. Anna LAZAREVA'nın 15.10.2024 tarihli yazılı izni alınmıştır. / *Written permission of the author Anna LAZAREVA dated 15.10.2024 was obtained for the article.*

Yazarın Notu / Author's Note: Makalenin çevirisi için izin veren sayın Dr. Anna LAZAREVA'ya teşekkür ederim. / *I would like to thank Dr. Anna LAZAREVA for permission to translate the article.*

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / *There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.*

KIYMET ERZİNCAN KINA, *UMAY ANA'DAN AL KARISI'NA ATLI GELİP YAYA KALANLAR*, TEMKEŞ YAYINLARI, İSTANBUL 2022.

İlke Nefise BİNDAL*

1968 Erzurum doğumlu yazar, çevirmen ve emekli öğretim görevlisi Kıymet Erzincan Kına, İstanbul Üniversitesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı bölümünü bitirmiştir. Öykü, deneme ve çevirileri, yayın kurulu üyeliğini de yaptığı *Aykırı* adlı kültür sanat edebiyat dergisinde yayınlanmıştır. Bu yayınlarının yanında, çeşitli sergi ve albüm kapak yazıları yazmış, kendisine ait bazı çeviri kitaplarında da sunum yazılarına yer vermiştir. Öğretim görevlisi olarak çalıştığı Yıldız Teknik Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu'ndan 2023 yılında emekli olan Kına, diğer kitap projeleri üzerinde de çalışmalarını sürdürmektedir.

İlk baskısı 2022'de yapılan *Umay Ana'dan Al Karısı'na Atlı Gelip Yaya Kalanlar* adlı kitap, filoloji mezunu bir çevirmen ve yazar olan Kına'nın farklı disiplinlerin de penceresinden bakarak ortaya koyduğu savını, okur üzerinde merak uyandıracak şekilde aktarma gayesinin bir sonucudur. Kitap, yazarın belli bir alanda otorite olduğunu kanıtlayan akademik bir metinden ziyade, alana ilgi duyan her okurda merak uyandırarak yapılacak yeni çalışmalara ışık tutması amacını taşımaktadır.

Üç yüz elli iki sayfadan meydana gelen kitapta okuru ilk olarak bir sayfalık teşekkür yazısının ardından ikinci baskıya dair kısa bir mektup karşılamaktadır. Bu kısımları giriş, iki ana bölüm, kaynakça ve fotoğraflar bölümü takip etmektedir. Giriş bölümünü on iki alt başlıktan oluşan *Doğada ve Eril Güçlerde Sırlanan Umay Ana ve Ardında Bıraktıkları* adlı

*Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, bindalnefiseb@gmail.com, ORCID: 0009-0002-9050-8176

This article was checked by intihal.net.

Makale Gönderim Tarihi: 09. 11. 2024

Makale Kabul Tarihi: 11.12.2024

birinci bölüm ile yedi alt başlıktan oluşan *Ulu Ana Umay, Al Karısı ya da Tanrıçalar, Lilith Olursa* adlı ikinci bölüm takip etmektedir. Bu iki ana bölümün ardından sırasıyla *Kaynakça, Fotoğraflar ve Kitapla İlgili Yorumlar* bölümleri gelmektedir.

Kitabın giriş bölümünde (s.11), kadının doğuran, hayat veren ve ocaklar tütüren yönünün temsili niteliğindeki Al ruhun kara toprak gibi yutan ocak söndüren Al Karısı olarak ön plana çıkarılışı üzerinde durulmaktadır. Bu durumun, kadınları sindirmeye yönelik ataerkil düzenin bir neticesi olduğu ifade edilmektedir. Hayat ve ışık veren kadın temsili dile getirilen bu ataerkil düzen tarafından gizlenmeye çalışılsa da bu gerçek gerek batıl inanış ve ritüellerde gerek yer adlarında gerekse anlatılarda kendisini bir şekilde görünür kılabilmektedir.

Kitabın birinci ana bölümünde de (s.17-239) Umay'ın kendisini çeşitli unsurlarda bir şekilde görünür kıldığı düşüncesi üzerine yoğunlaşmıştır. Umay'ı bir yapbozun bütünü olarak gören yazar için Al Karısı en önemli parça niteliğindedir. Bu yapbozun kayıp parçalarının izi yer adları, dualar, türküler, halk anlatıları veya inanışları gibi çeşitli unsurlarda aranmaktadır. Bu arayış doğrultusunda, yazarla beraber okur da kendisini kimi zaman dikilen taş heykeller veya çizilen kaya resimlerinin önünde kimi zaman ise ulu bir ağacın dalları altında veya karanlık bir mağaranın ağzında bulmaktadır. Bu noktadan hareketle kitap boyunca yazarın okurları da yanına alarak uğradığı her durak, en başta var olan Umay'ın son hali olan Al Karısı'na dönüşümündeki ilişkiyi ortaya çıkaracak bir delil niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda kitapta yapılması planlanan, her tarafa yayılmış dal, budak ve kök yığını, bilginin ışığıyla karanlıktan çıkarmaktır. Ardından gün ışığına çıkarılan tüm bu bilgilerin özenle düzenlenmesi sonucunda bir tasviri oluşan hayat ağacı ve dolayısıyla Al Karısı'nın ilk hali olan Umay da tekrar görünür kılınabilecektir.

Tüm bunlardan hareketle Umay ve yansımalarının izi ilk olarak, kelimeler ve sözlük anlamlarına bakılarak sürülmeye başlanmaktadır. İlk yazılı kaynaklar, heykeller, kaya resimleri ve mimari sanat eserleri gibi unsurlar arayışın başlangıç dairesini oluşturmaktadır. Sonraki kısımlarda ise bahsedilen arayışın sınırlarının daha da genişletildiği, Umay ve yansımalarının sözel düzlemin yanında fiziksel düzlemde de aranmaya başlandığı görülmektedir. Bu bağlamda ilk olarak kutsiyet atfedilen hayvanlar ile olan ilişki incelenmektedir. Turna kuşları başta olmak üzere kuşların gökte, güneşe yakın uçmaları dolayısıyla ışık saçan Al ruh ile arasında bir yakınlık kurulurken geyikler de dişil unsur olarak yavruları ve ocaklarına düşkünlükleri sebebiyle Ulu Ana'yla ilişkilendirilmektedirler. Bir başka benzerlik ilişkisinin kadın fizyolojisi ile doğadaki bazı unsurlar arasında da kurulduğu görülmektedir. Rahim ve plasenta, hem fiziksel özellikleri hem de çağrıştırdıkları imgelemler dolayısıyla doğadaki mağara, ağaç gibi unsurlara benzetilmektedirler. Ancak Al ruhun değişime uğramasıyla beraber bu benzerliğin de değişime uğradığı görülmektedir. Önceleri ana rahmi olarak görülen ve tapılan bu mağaralar artık kötü ruhların evi olarak nitelendirilmektedir. Üçüncü kısımda da kurulan benzerlik ilişkilerinin yanında gerçekleşen değişimler üzerinde de durulmaktadır. Burada odak, Umay'ın insan yapımı veya doğada var olan unsurlar ile benzerliği üzerinde değil, dişil unsurların eril unsurlara geçişi üzerindedir. Daha önce de bahsedildiği üzere, anaerkillikten ataerkilliğe uzanan bir geçiş süreci söz konusudur. Bu sürecin bir neticesi olarak da doğum, doğum merasimi gibi dişil unsurların Hızır veya Hızır donundaki eril karakterlere geçişi görülmektedir.

Umay'ın değişiminin izleri, sözlü kültürün bir parçası olan destanlar üzerinden de sürülmektedir. Bu bağlamda kitap boyunca seçilen bazı destan metinlerinde kadının statüsü, görünürlüğü ve etkinliği gibi unsurlarda meydana gelen değişim üzerine yoğunlaşmaktadır. Sözü edilen unsurların, ele alınan destanların oluştukları toplumun hayat tarzına göre de değişiklik gösterdiği dile getirilmektedir. Örneğin göçebe bir hayat tarzına sahip olan Kırgızların bugünlere dek getirdikleri Manas Destanı'ndaki kadın karakterler daha görünür bir durumdayken Dede Korkut'ta bu durumun değişmeye başladığı görülmektedir. Burada kadınların ancak kocaları veya oğullarının dara düşmesi durumunda ön plana çıktıkları normal zamanlarda ise bir adım geride kaldıkları izlenmektedir.

Birinci bölümün sonlarına doğru kadınlara yazarın ifadesiyle “gizli güçlerini” anımsatabilecek rol modeli kadınlar ve kadın topluluklarına yer verilmektedir. Bu kadınların varlığı, faaliyetleri, ortaya çıkış süreçleri gibi bilgiler bugüne dek üstünün örtüldüğü söylenen tarihi verilerin yardımıyla okura sunulmaktadır. Burada, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda etkili olduğu kayıtlara geçen dört zümreden biri Bacıyan-ı Rum ve Orta Asya'da eşitlikçi düşüncelerle yetişmiş bir Türkmen kadını olan ve Hacı Bektaş'ın ölümünün ardından Bektaşiliği kurumsallaştırdığı söylenen Kadıncık Ana gibi kadınların bireysel ve topluluk olarak gerçekleştirdikleri faaliyetlere yer verilmektedir.

Buraya kadar gerek destan metinlerinde gerek sözlüklerde gerek ise halk inanışları ve anlatılarında bir şekilde Al Karısı'nın ilk hali olan Umay'a dair izler aranmaktaydı. Kimi zaman al ruh, kimi zaman Fatma Ana, kimi zaman ise Meryem ana olarak karşılaşılan Umay'ın, yaşadığımız topraklardaki karşılıklarından biri olan Sarı Kız'a da birinci bölümün son kısmında yer verilmektedir.

Kitabın ikinci ana bölümünde (s.273) Al Ruh, Sarı Kız ya da Umay Ana'nın Al Karısı'na veya Sarıalbastı'ya dönüşümü üzerinde durulmaktadır. Burada, doğa ile daha barışık toplumların göçebe yaşam tarzına sahip oldukları dönemlerde ışıktan veya ateşin alından değil karanlığın karabasanından korktukları ifade edilmektedir. Ancak korkunun rengi olan karanın da Umay Ana>Al Karısı değişiminde olduğu gibi al renge dönüştüğü ifade edilmektedir. Kitabın önceki bölümlerde anaerkillikten ataerkilliğe uzanan geçiş süreci sonucunda iktidarı elinde tutan gücün de değiştiği ifade edilmişti. Burada söz edilen kara-al değişimi ise Umay Ana'nın şimdiki hali olan Al Karısı'na dönüşüm esaslardan biridir. Önceleri ışık ve hayat veren Umay'ın iktidarın el değiştirmesi sonucu erki elinde tutanların yani eril güçlerin korkularının bir yansıması olarak Al Karısı'na dönüştüğü ifade edilmektedir. Buradaki değişimin bir benzeri olarak tahta kılıç>demir kılıç ilişkisi de okura sunulmaktadır. Lohusa kadına musallat olan şeytanın, artık anaerkil dönemin caydırıcı gücünün temsili niteliğindeki tahta kılıç ile değil, ataerkil dönemin güç sembolü olan demir kılıçla kovalandığı dile getirilmektedir. Kitap boyunca, doğa üzerinde daha güçlü denetimin sağlandığı toplumlarda iktidarın da eril gücün eline geçtiği ifade edilegelmekteydi. Al Ruh ya da Umay'ın, söz konusu bu düzen içerisindeki yeni eril iktidarın korkularının bir yansıması olarak Al Karısı'na dönüştürülüp yeraltına kovalandıkları ifade edilmektedir. Kitapta erkin dişil güçlerin elinden eril güçlerin eline geçiş süreci ve bu sürecin sonuçları yalnız Umay Ana- Al Karısı ilişkisi üzerinden örneklendirilmekle kalmamıştır. Bu bağlamda kitap, ekonomik güç ve üretimi ele geçiren aynı eril gücün kültür ayırt etmeksizin kendi tanrıçalarını da aynı kalıplara soktuğundan bahsetmektedir. Bu bağlamda Umay Ana'dan Al Karısı'na uzanan bu değişim sürecinin aynı kalıplarla diğer kültürlerde de meydana geldiğine değinilmektedir.

Kitap, yazarın belli bir alanda otorite olduğunun ispatı niteliğindeki akademik bir metin değil, ortaya koyduğu savı okura disiplinler arası bir çerçeveden bakarak iletmeyi amaçlayan söylencesel-belgesel-anısal bir metin niteliği taşımaktadır. Kitabın muhatap kitlesini, alanda uzman okurların yanı sıra, alana ilgi duyan genel okur kitlesi de oluşturmaktadır. Amaç, ortaya konan savın anlaşılması olduğundan dolayı kitap boyunca sade ve akıcı bir üsluba sadık kalınmıştır. Metnin rahat bir şekilde okunabilir ve anlaşılabilir olması bu bağlamda önem taşımaktadır.

Yazarın filoloji uzmanı bir çevirmen olmasından da kaynaklanıyor olmalı ki sözlüklerden bolca yararlanılmıştır. Öne sürülen savı destekleyecek şekilde seçilen kelimelerin sözlük anlamları ve tarihi süreç içerisindeki değişimlerine detaylı şekilde yer verilmiş bu bağlamda yazılı tarihi belgelere de başvurulmuştur. Yazılı kaynakların yanında mani, türkü, dua ve halk anlatıları gibi sözlü edebiyat ürünleri de kitaba kaynaklık etmektedir. Yazarın derleme metoduyla elde ettiği bu malzemelerin kaynak kişisi, derlendiği saha gibi bilgiler de okura özenle sunulmaktadır. Derleme metodu dolayısıyla kitapta güncel tanıklara da yer verildiğini söylemek mümkündür.

Kitabın çoğunluğunda metni zenginleştirmek amacıyla fotoğraflardan yararlanılmaktadır. Umay'ın izine rastlanılan ritüellerde kullanılan malzemeler ve yine Umay'ın yansımalarının bulunduğu ifade edilen resim, heykel gibi eserler fotoğraflar aracılığıyla okura sunulmaktadır. Fotoğraf kullanımı, kitapta ortaya konan savın okur zihninde somutlaştırılmasına yardım etmektedir. Umay'ın bir yapbozun bütünü olarak görüldüğü kitapta, kullanılan fotoğraflar birer parça niteliği taşımakta ve dolayısıyla yapbozun bütünü somutlaştırmaktadır.

Disiplinler arası bir bakış açısıyla yazılan kitap, farklı alandan elde edilen veriler ışığında dışı ruh ve dışıl gücün izini sürmektedir. Bu farklı bakış açılarından dolayı kitabın da Umay Ana'nın yansımasının görüldüğü ulu ağaçlara benzer bir şekilde dallanıp budaklandığını söylemek mümkündür. Kitabın her bölümünde başka verilerden hareketle Umay Ana yansımalarının izi sürülmektedir. Bu bağlamda her bir bölüm, Umay ağacının dalları, budakları ve de kökünü meydana getirmektedir. Kitap boyunca ele alınan unsurların Umay Ana, al ruh, dışı güç ile olan ilişkisi çeşitli kaynaklardan derlenen bilgiler doğrultusunda ortaya konmaktadır. Bu bağlamda kitabın dış kapak rengi al da dahil olmak üzere kapakta yer alan her unsurun kitapta irdelendiği görülmektedir. Kitap, Türk mitolojisi, Türk edebiyatı, Türk tarihi, Türk kültürü gibi alanlarda uzman veya bu alanlara ilgi duyan her okurun dikkatini çekebilecek bir nitelik taşımaktadır. *Umay Ana'dan Al Karısı'na Atlı Gelip Yaya Kalanlar*, alanda uzman okurlara hâlihazırda bildikleri bazı bilgileri çeşitli kaynaklar aracılığıyla farklı bir perspektiften sunması; genel okur kitlesi üzerinde ise ele alınan konu bağlamında alana karşı merak ve ilgi uyandırması açısından değerli bir kaynak kitap konumundadır.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ TÜRLÜK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ'NİN YAYIN İLKELERİ VE MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Türklük Araştırmaları Dergisi (Journal of International Turkic Research/INTURE), Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi tarafından çıkarılan, sosyal ve beşerî bilimler alanında yapılan akademik çalışmaların yayımlandığı bir dergidir. Yayın hayatına 1982 yılında başlamış, ancak çeşitli zorlayıcı nedenlerden dolayı üç kez yayımına ara verilmiştir.

2. Dergiye gönderilecek makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış, orijinal ve akademik standartlarda olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiri, başka bir yerde yayımlanmamışsa makale formuna konulmalıdır. Bu durum ayrıca makalenin başında belirtilmelidir.

3. Derginin dili Türkçedir. Ancak ana dili Türkçe olmayan araştırmacıların yaygın dillerden biriyle hazırladıkları yazılar da yayımlanabilir. Yayımlanacak yazıların başında Türkçe ve İngilizce 150-200 kelimelik birer özet ve 5 ila 10 adet arasında anahtar kelime verilir. İngilizce özetin başında İngilizce başlık da bulunmalıdır.

4. Dergi, Bahar ve Güz döneminde olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. Gerekli hallerde Yayın Kurulunun kararıyla Özel Sayı olarak da yayımlanabilir. Bir yazarın bir sayıda birden fazla yazısı yayımlanamaz.

5. Dergi, hakemli bir yayındır. Gönderilen yazılar önce konu, sunuş tarzı ve teknik bakımdan Yayın Kurulunca incelenir. Yayımlanmaya uygun bulunanlar konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarının olumlu olması hâlinde yayımlanır. Raporlardan birinin olumlu diğerinin olumsuz olması hâlinde ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir ve onun kararına göre hareket edilir. Hakemler raporlarında bazı hususların düzeltilmesini istemişlerse düzeltmelerin yapılması için makaleler yazara geri gönderilir. Yazar, hakem kararlarına katılmıyor ise sebebini yazılı olarak açıklamalıdır. Yazıların değerlendirilmesi esnasında gizlilik esastır. Hakemlere yazar adı gönderilmez, yazarlara da hakem adı bildirilmez. Raporlar beş yıl süreyle saklı tutulur.

6. Yazılarda Türk Dil Kurumunun imlâ kılavuzuna uyulması tavsiye edilir. Ancak, netice olarak yazılardaki imlâdan yazarlar sorumludur.

7. Dergi'ye gönderilen yazıda metin okuma varsa, metnin orijinalinin fotokopisi de incelemenin sağlıklı olabilmesi için dosyaya konmalıdır. Aynı durum tercüme için de geçerli olup tercüme metnin orijinali de gönderilmelidir. Zira, tercüme çalışmaları da telif çalışmaları gibi hakem onayına gönderilir.

8. Makalelerde transkripsiyonlu metin yer alıyorsa, kullanılan font makale ile birlikte Dergi'ye ulaştırılmalıdır. Gönderilen fontun Dergi'de kullanılan genel font karakterine uygun olmaması hâlinde Dergi'de kullanılan transkripsiyonlu fonta çevrilir.

9. Makalenin başlığına konulacak dipnot (*) işareti ile gösterilmelidir. Yazar adı, sağa yaslı olarak başlığın altına yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (**) işareti ile yazılarak belirtilmelidir.

Sınırlılıklar

1) Derginin her sayısında “özgün araştırma” ve “derleme araştırma” türünde en fazla 35 makaleye verilmektedir. Yayın tanıtımı/kritiği ve çeviri türünde çalışmalarla birlikte en fazla 38 yazıya yer verilmektedir. Kitap kritiği niteliği taşıyan yazılar araştırma/derleme türü çalışmalarla aynı değerlendirme sürecine tabi tutulmaz.

2. Makale, özetler, grafikler, tablolar, görseller ve ekler dahil olmak üzere en fazla 25 sayfa olmalıdır.

3. Hacminin %50'sinden fazlası görsellerden oluşan çalışmalar editörlük sürecinde reddedilmektedir.

Sayfa Düzeni

1. Yazılar, Microsoft Word programında yazılmalı ve sayfa yapıları aşağıdaki gibi düzenlenmelidir:

Kâğıt Boyutu Genişlik: 21 cm Yükseklik: 29,7 cm

Üst Kenar Boşluk: 2,5 cm

Alt Kenar Boşluk: 2,5 cm

Sol Kenar Boşluk: 3 cm

Sağ Kenar Boşluk: 2,5 cm

Yazı Tipi: Times New Roman

Yazı Tipi Stili: Normal

Boyutu (metin): 12 (Times New Roman)

Boyutu (özet ve dipnot metni): 10 (Times New Roman)

Paragraf Aralığı: Önce 0 nk, sonra 0 nk

Satır Aralığı: Tek (1)

İlk Satır: 1 cm

2. Özel bir yazı tipi (font) kullanılmış yazılarda, kullanılan yazı tipi de yazıyla birlikte gönderilmelidir.

3. Yazılarda sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

4. Yazılarda büyük harflerle yazılmış olan Türkçe başlığın (14 punto) hemen altında yine büyük harflerle yazılmış İngilizce başlık (10 punto), İngilizce özet (Abstract) ve beş

anahtar kelime (Keywords) yer almalıdır. Makalede Türkçe özet ve İngilizce özet ayrı ayrı ve yazıya başlanmadan önce yer almalıdır.

5. Yazarın adı hemen başlığın altında bulunmalı, “*” dipnotuyla unvanı ve çalıştığı kurum yazılmalıdır. Makaleyi gönderen kişi ayrıca iletişim için adresini, telefon numarasını, e-postasını ve ORCID numarasını açık olarak yazmalıdır.

6. Makale içerisindeki başlıkların her bir kelimesinin sadece ilk harfleri büyük yazılmalı, başka hiçbir biçimlendirmeye, yer verilmemelidir.

7. İmlâ ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu kıldığı özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumunun İmlâ Kılavuzu esas alınmalıdır.

8. Yazıda yer verilecek tablo, resim ve fotoğraf gibi metin içi ve metin sonu ekleri Word programının formal ekleme usullerine göre yapılmalı; kopyala-yapıştır usulü kullanılmamalıdır. Eklemelerin yazının sayfa biçim özellikleri ile uyumlu olmasına ayrıca dikkat edilmelidir. Belirtilen biçimsel şartları sağlamayan yazılar reddedilmektedir.

9. Çeviri (tercüme) gönderenler, orijinal metnin bir örneğini ve bibliyografik künyesini de dergiye iletmelidir. Çeviri (tercüme) yazılar için yazarlarından ya da yazıların yayımlandığı dergi ya da kitaplardan onay alınmalıdır.

10. Makalelerde dipnot gösterirken ve Kaynakça hazırlanırken şu kurallara uyulmalıdır:

a. Metin içi yapılan alıntılarda veya bulunulacak atıflarda dipnot sistemi uygulanacaktır. Dipnotlar Times New Roman fontu ve 10 puntoyla yazılacaktır.

Makaleye atıfta bulunulacak ise;

Yazar ad ve soyadı, “Makale adı”, *Makalenin yayımlandığı derginin adı*, Cilt ve sayı numarası, baskı yeri ve tarihi, sayfası.

Örnek: Mehmet Aça, “Gaziz Gobeydullin ve Seyyid Battal Gazi Destanı Konulu Yazısı”, *KÜLTÜRK Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 7, İstanbul Yaz 2023, s.1-21.

Kitaba atıfta bulunulacak ise;

Yazar ad ve soyadı, Kitap adı, yayınevi adı, baskı yeri ve tarihi, sayfa numarası.

Örnek: Mustafa Uslu, *Anadolu'dan Esintiler Düzenlemeli Halk Türkülerimiz*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 48.

Aynı eserden örnek vermeye devam edecekse; Yazar adı soyadı, *a.g.e.*, s. 48

Örnek: Mustafa Uslu, *a.g.e.*, s. 40.

Teze atıfta bulunulacak ise;

Yazar ad ve soyadı, Tez adı, Tezin yaptırıldığı üniversite ve enstitü adı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans/Doktora Tezi), Tezin yaptırıldığı ilin adı ve tarihi.

Örnek: Sebahat Deniz, *16.Yüzyıl Bazı Divan Şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1992.

b. Makale sonunda yer alacak olan Kaynakça bölümünde kaynaklar yukarıda anlatıldığı gibi, fakat tek farkı “Yazar soyadı, adı” şeklinde, alfabetik olarak, 10 puntuyla yazılmalıdır.

Örnek:

DENİZ, Sebahat, *Tecellî ve Dîvânı*, Veli Yayınları, İstanbul 2005.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. bs., Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, “Eski Anadolu Türkçesi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C. II, 2. bs., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 120-145.

İnternet Alıntıları:

Kaynak Gösterilen İnternet Adresi, tarih, saat.

Kaynak Kişi Bilgisi Gösterimi:

Kaynak kişiler; KK-1: Ad-Soyad bilgisi, doğum tarihi, mesleği, mülakat tarihi.

KK-1: Nursel Uyaniker, 01.01.1961, Ev Hanımı, Mülakat Tarihi: 12.12.2015

Dergiye gönderilecek yazılar “<http://www.dergipark.org.tr/inture>” web adresinden gönderilmelidir.

Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanacak makalelerde esasa ilişkin olmayan redaksiyon değişiklikleri ve tashihler, Dergi Yayın Kurulu ve Anadili Sorumluları tarafından yapılır.

Basılmayan yazılar iade edilmez.